

Csepeli György
Régi és új szociálpolitika

Dombi Gábor – Faragó Judit
Korhatártalanul
Új generációk az interneten

Ferge Sándor
Közösségi modellek az esélyegyenlőség szolgálatában

Kollányi Bence – Székely Levente
Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok
az információs társadalomban

Információs Társadalom

Információs Társadalom Szakmai Napok
konferencia-szám

2006. VI. évfolyam 2. szám

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítva 2001-ben

Szerkeszti: Pintér Róbert – főszerkesztő
Horváth Andrea
Rohonyi András

A Szemle című rovat szerkesztője: Wild Judit

Lapterv: Szépkilátás Stúdió

Kiadja:

Az INFONIA (Információs Társadalomért,
Információs Kultúráért) Alapítvány – Gondolat Kiadó a
Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács
együttműködésével

Szerkesztőbizottság: Nyíri Kristóf – elnök

Alföldi István
Berényi Gábor
Patrizia Bertini
Demeter Tamás
Kolin Péter
Lajtha György
Mimi Larsson
Molnár Szilárd
Pintér Róbert
Prazsák Gergő
Székely Iván
Adam Tolnay

A szám megjelenését az NJSZT az Ifjúsági, Családügyi,
Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium és az NKTH
Mecenatúra programja támogatta

Szerkesztőség: 1111 Budapest, Stoczek u. 2-4. 1. em. 108.

Tel.: 463-2526 fax: 463-2547

e-mail: infotarsfolyoirat@infonia.hu

Megrendelhető a Gondolat Kiadónál

Tel.: 486-1527

e-mail: gondolat@gondolat.axclero.net

Éves előfizetési díj: 3000 Ft

Készült az Erfo Kht. Nyomdaüzemében

Felelős vezető: Horváth László

ISSN 1587-8694

BEVEZETŐ

Göncz Kinga

Szociális informatika, társadalmi informatika

Z. Karvalics László

A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban

A gazdasági racionalitás mentén felépített korszerű politikai stratégiának a hátrányos helyzetűek-re mint potenciális tudáshordozókra, „vagyonelemekre” kellene tekintenie. Ezen a „makroszinten” jelenik meg az új tervezési és szemléleti kiindulópont: a tudásvagyon-gazdálkodás. Ez az érintett társadalmi csoportnál „újraírja” a beavatkozás lehetőségeit és imperatívusait. Az információs társadalom szakmai napok alkalmából rendezett konferencia válogatott előadásait bevezető tanulmány ebből a szempontból tekinti át röviden az idősek, a kismamák, a fogyatékosok, a romák, a társadalom anyagi és szellemi értelemben leszakadó negyede és az állami gondozottak helyzetének a tudásvagyon-gazdálkodás szempontjából leírható jellegzetességeit.

Kulcsszavak: szociálpolitika, információs társadalom, tudásvagyon-gazdálkodás, hozzáférés

10

Csepeli György

Régi és új szociálpolitika

A szociálpolitika által befogott társadalmi szféra nyeresége még nagyobb lehetne, ha az új technológiák bevezetése és alkalmazása révén a szociálpolitikai problémák teljesen új szemléletű megközelítései, új beavatkozási módok válhatnának lehetőségessé, melyek révén a társadalmi integráció óhajtott céljai közelebb kerülhetnének a megvalósításhoz. A cikk új szociálpolitikai megközelítés időszerűsége és szükségszerűsége mellett érvel.

Kulcsszavak: új és hagyományos szociálpolitika, a szolidaritás kultúrája, e-szolgáltatások, állam az információs korszakban, digitális szakadék, új információs és kommunikációs technológiák

15

Dombi Gábor – Faragó Judit

Korhatártalanul**Új generációk az interneten**

Az idősek emberek problémáinak megközelítésében le kell számolni az *Öreg néne öszikéje* nyomán a társadalomban élő sztereotip képekkel. A klasszikus nagyiszerepeknek a ma idősei sem akarnak megfelelni, hiszen ők a 60-as évek, a beatkorszak huszonévesei, akik napjainkban vonulnak nyugdíjba, és unokáik kiszolgálása, a cicagondozás kispolgári idillje helyett a saját életüket szeretnék egészségesen élni, utazva, nyaralva, sportolva, szórakozva, vásárolva, dolgozva – gyakran elvágva anyagi lehetőségeik korlátai közül. A tanulmány számba veszi az idősek hátrányos

helyzetének azokat a tényezőit, amelyek gátolják integrálódásukat az információs társadalomban. A szerzőpáros felhívja a figyelmet néhány hazai és európai kezdeményezésre, továbbá a szükséges társadalmi-kormányzati lépésekre is.

Kulcsszavak: időügy, e-inclusion, hátrányos helyzet, digitális szakadék, Inforum, unoka-nagyszülő informatikai verseny

23

Ferge Sándor

Közösségi modellek az esélyegyenlőség szolgálatában

A tanulmány az információs és kommunikációs technológiák szerepét és hatását vizsgálja a gazdaság és a társadalom változásaiban. Rámutat, hogy az egyik legfontosabb jelenség az immaterializálódás, a hagyományosan materiális termékek és szolgáltatások „információs termék” vagy „tudástermékké” válása. Ez a tény azonban a szerző állítása szerint egyre élesebb ellentétbe kerül a ma uralkodó termelési viszonyokkal. Az alapvetően kirekesztő piaci modell erősen korlátozza azokat a lehetőségeket, amelyeket az elméletileg *el nem fogyó* tulajdonságú javak kínálnak. A közösségi alapú hozzáférés az oktatás, a kultúra, az egészség, a hivatali és a magánélet szinte minden területén megjelenő új termékekhez és szolgáltatásokhoz, illetve ezeknek a termékeknek és szolgáltatásoknak közösségi formákban történő előállítására sok-sok ember számára biztosíthat valódi esélyegyenlőséget a gyakorlatban is. Azt, hogy ez mennyire nem utópista elképzelés, hanem a mai valóság része, a szerző a *Koldus és királyfi* diafilmes (és egyéb) feldolgozásainak *online* és *offline* hozzáférhetőségére felhozott szemléltető példákon keresztül mutatja be.

Kulcsszavak: közösségi modell, immaterializálódás, digitális termék, tudástermék, elektronikus szolgáltatás, szabad szoftver, Copyleft

39

Kollányi Bence – Székely Levente

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

A tanulmány a 2005. novemberi információs társadalom szakmai napokon elhangzott előadás kibővített változata. A szerzők három hátrányos helyzetű csoport – az idősek, a roma származásúak és a kistelepülésen élők – médiafogyasztását és az internethez való viszonyát vizsgálják a World Internet Project adatai alapján. Az elemzés tapasztalataiból kiindulva amellest érvelnek, hogy az egyes társadalmi csoportok felzárkóztatásához pontosan meghatározott egyedi fejlesztési programokra van szükség az IKT területén.

Kulcsszavak: World Internet Project, információs társadalom, digitális megosztottság, hátrányos helyzetű csoportok, romák, idősek, kistelepülésen élők, médiafogyasztás, internethasználat

48

Molnár Szilárd

Közösségi terek, gyenge kötések, internethasználat

Az utóbbi években ambivalens fejlődés jellemzi a hazai internethasználat elterjedését. Miközben rohamosan nő a széles sávú felhasználók száma, a kisebb településen élők körében alig bővül a felhasználók aránya. A tanulmány szerzőjének hipotézise szerint az internet és a számí-

tógép-használat elterjedésében döntő szerepet játszanak a gyenge kötések, amelyeknek a lét-rejttében és ápolásában az IKT-eszközök hozzáférését is biztosító közösségi terek – például a könyvtárak, kisposták, közösségi házak, teleházak – kulcsszerepet játszanak. Mivel a rossz gazdasági helyzetben lévő kistelepüléseken paradox módon ezek a közösségi helyek esnek először áldozatul a leépítéseknek, éppen a gyenge kötések visszaszorulása miatt mondhatjuk azt, hogy az IKT-eszközök elterjedését nagymértékben akadályozza a kapcsolathányos magyar társadalom.

Kulcsszavak: társadalmi tőke, gyenge kötés, közösségi hozzáférés, teleház

68

Molnár Dániel

Információs technológiák a szociális felsőoktatásban

A tanulmány egy olyan kérdőíves vizsgálatról számol be, melynek válaszadói a szociális munkások képzésének tananyagában szereplő informatikai kurzusok oktatói közül kerültek ki. A kutatás a következő kérdésekre koncentrált: milyen a szociális képzésekbe bekerülő hallgatók informatikai felkészültségének értékelése; milyen típusú informatikai tárgyú kurzusok jelennek meg a tantervekben; hogyan illeszkednek az oktatott technológiák a gyakorlati elvárásokhoz; milyen a kurzusok szoftverellátottsága és intézményi infrastrukturális háttere; milyen súlyt helyeznek a képzés helyszíne az online megjelenésre.

Kulcsszavak: szociális felsőoktatás, informatika, szoftverellátottság, infrastruktúra, online megjelenés

77

Pankucsi Márta

Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom

Az ipari társadalomból a tudásalapú információs társadalomba való átmenet átstrukturálja a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerét, esélyt adva a hátrányos helyzetű csoportok felemelkedésére és ezáltal a társadalmi kohézió erősödésére. Átrendeződik a gazdaság, megváltoznak az emberek közötti érintkezési viszonyok, új erőforrások kerülnek előtérbe. A tudás mint kulturális tőke és az emberi kapcsolatok hálózata mint társadalmi tőke a materiális tőkével azonos fontosságúvá válik. A tanulmány szerzője az infokommunikációs eszközök lehetőségeit vizsgálja a versenyképességet javító tudás és a gazdasági sikerességhez nélkülözhetetlen bizalmon alapuló együttműködés terén. Néhány sikeres példán keresztül rámutat, hogy a kohézió megőrzésének egyik kulcskérdése a leszakadó térségek és társadalmi csoportok bekapcsolódása az információs társadalomba, a hozzáférési esélyek és a motiváltság erősítése révén.

Kulcsszavak: társadalmi kohézió, kisebbségek, információs társadalom, hálózati típusú emberi kapcsolatok, depriváltak, társadalmi kirekesztődés, versenyképesség: tudásalapú versenyképesség

86

Hohl Ferenc

A teleházak árképzésének és földrajzi elhelyezkedésének összefüggései

A teleházak Magyarországon több mint egy évtizedes múltra tekintenek vissza. A tanulmány a teleházak árképzésének és földrajzi elhelyezkedésének összefüggéseit vizsgálja. Az eredmények szerint a teleházak életében az árképzés sokadrangú kérdés, gyakorlatilag független minden más

jellemzőtől. Ez azt jelenti, hogy nincs tudatos, összehangolt árpolitika, a teleházak véletlenszerűen, minden más tényezőtől függetlenül állapítják meg áraikat. A jelenség oka abban keresendő, hogy a teleházak szolgáltatásból származó árbevétele viszonylag kevés, teljes működési költségeiknek csak a felére-harmadára elegendő. A pályázatokból, támogatóktól származó egyéb bevételek sokkal fontosabbak számukra. A teleházak nonprofit intézmények, nem is törekedhetnek nyereséges működésre, gazdasági megítélésükben tehát mindenképpen figyelembe kell venni a helyi társadalom életében és általános közérzetében betöltött szerepüket is.

Kulcsszavak: teleház, vidékfejlesztés, fenntarthatóság, gazdaságosság

98

Eranus Eliza – Lengyel György – Siklós Viktória

A cserénfai kísérlet – két év múlva

A tanulmány szerzői 2003-ban és 2004-ben egy kísérlet során vizsgálták az IKT terjedésének hatásait egy kis faluban, Cserénfán. Számítógépeket és internet-hozzáférést biztosítottak kiválasztott helyi családok számára, azt vizsgálva, hogy milyen előnyei és hátrányai vannak az információs technológia intézményi és kapcsolatháló-alapú terjedésének. Mivel a faluban működött teleház, ennek forgalmát kívánták összevetni a baráti-szomszedsági hozzáférés gyakoriságával és természetével. Vizsgálták továbbá az IKT terjedésének a település lakosságának életkörülményeire közvetve gyakorolt társadalmi hatásait is, a közérzetüket jelző indikátorok alapján. 2005 októberében visszatértek a faluba és interjúk segítségével felmérték alanyaik életének és az internetről alkotott véleményének alakulását az eltelt idő alatt.

Kulcsszavak: internet, falu, hátrányos helyzetű település, az információs technológia társadalmi hatásai, digitális szakadék, közösségi informatika, teleház

109

Várhelyi Eszter

Esélyteremtés a könyvtárakban

2003-ban, a „fogyatékkal élők európai évében” a könyvtárak is bekapcsolódtak az esélyegyenlőség megteremtésébe. Egyik fő céljukká vált, hogy a fogyatékkal élők minden csoportját megfelelő információkkal lássák el. A közgyűjtemények – az érintett csoportok bevonásával és partnerkapcsolatok kialakításával – felhasználják mindennapi munkájukban a technikai újításokat. A könyvtárak számos új szolgáltatást vezettek be a hátrányos helyzetűek számára, speciális eszközökkel és dokumentumokkal segítve önálló ismeretszerzésüket. A tanulmány ezekről számol be, kitérve az ún. házon kívüli szolgáltatásokra és a könyvtári dolgozók speciális tanfolyamok keretében történő továbbképzésére is. Rámutat, hogy nem minden könyvtár rendelkezik megfelelően akadálymentes környezettel, speciális eszközparkkal és alternatív formátumú dokumentumokkal. 2005-ben zárult le az ellátottság feltárására indult kérdőíves felmérés, melynek eredményeit és tapasztalatait összegzi a szerző, megjelölve a további fejlesztés célszerű irányait is.

Kulcsszavak: intellektuális hozzáférés, közhasznú információszolgáltatás, fogyatékkal élők, könyvtár, Braille-dokumentumok, esélyteremtés

123

Pintér Róbert

Civilszervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért

Az INFONIA Alapítvány kutatócsoportja *Civilszervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért* összefoglaló címmel 2005 tavaszán a szektor átalakulásával foglalkozó kutatást folytatott. Az empirikus vizsgálatorozat általános képet ad a tágan értelmezett civil szektor információs és kommunikációs felkészültségéről, miközben teljesskörűen dokumentálja az „él-csapat”, az információs társadalmi fejlesztésekben élenjáró kisebb szervezeti kör geneziséjét és jelenlegi tevékenységrendszerét is. A cikk a kutatás legfontosabb eredményeit, valamint általános és elméleti tanulságait ismerteti.

Kulcsszavak: civilszervezetek, átmenet az információs társadalomba, civil honlapok, civil információs társadalmi szervezetek, Wilson-gyémmánt

	129
Szemle	139
Információs társadalom szakmai napok 2005	142
Részletes program	142
English summaries of the original Hungarian studies	147

Üdvözet az olvasónak!

Talán meglepő lehet, hogy alighogy megszáradt az előző lapszámon a nyomdafesték, folyóiratunk máris újabb számmal, a 2006/2. konferencia-különszámmal jelentkezik. A gyors megjelenés oka meglehetősen prózai: a szám fókuszában álló információs társadalom szakmai napokat (ITSZN) ugyanis 2005 novemberében rendeztük meg, és szeretnénk volna minél kevésbé halogatni az előadások írásos változatainak közreadását. Így frissiben, a konferencia élményének hatása alatt, az ott elhangzott visszajelzések és viták fényében készülhettek el az itt megjelent cikkek.

Nem szokványos lapszámot tart tehát a kezében a kedves olvasó. Mint minden konferenciakiadvány esetében, amely előadások anyagát kívánja visszaadni írásos formában, itt is szembe kellett néznünk azzal a kihívással, hogy az eredetileg élőszóban történő előadásra szánt anyagokat hogyan lehet élvezhető módon írásba átültetni. Mint az a következő lapokon jól látható, a feladatot szerzőink eltérő megoldásokkal és változó színvonalon oldották meg. Egyes írások híven követik a PPT-prezentációk struktúráját, mintegy azok bővített írásos kifejtéseként, míg mások – meglehetősen elrugaszkodva az elhangzottaktól – csupán a címet megőrizve, teljesen tanulmányzerű formában járják körül az adott témát. Emiatt az egyes írások terjedelme is változó: egyaránt találhatunk közöttük néhány oldalas rövid cikkeket és a tíz oldalt is meghaladó komoly tanulmányokat. Minden cikkben közös azonban, hogy olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek a mai Magyarországon a civil és a szociális informatika témakörében meghatározóak, megválaszolásuk fontos feladata a területen dolgozó intézményeknek és szakembereknek. Ennek megfelelően egyfajta körképnek és egyszersmind korképnek is felfogható ez a lapszám: azt mutatja meg, hogy a szociális szektor és az információs társadalom közös metszetében 2005 végén mi foglalkoztatta a kutatókat és az ágazati szakértőket.

Szokásunkhoz híven tekintsünk be röviden a lap tartalmába is, és emeljünk ki egy-két különösen érdekesnek ígérkező cikket: különösen ajánljuk olvasóink figyelmébe Csepeli Györgynek a szociálpolitika megújulásáról szóló írását, amely a szociálpolitikai problémák teljesen új szemléletű megközelítését javasolja, az új technológiák bevezetésének és alkalmazásának lehetőségeit felhasználva a hatékonyabb társadalmi integráció érdekében. Dombi Gábor és Faragó Judit hosszú cikkben foglalják össze az időskori internet- és számítógép-használat szerzteágazó kérdéseit. Több tanulmány elsődleges kutatási eredményeket mutat be, például Kollányi Bence és Székely Lvente a *World Internet Project* hazai adatait elemzi; Molnár Szilárd a közösségi tereknek az internetezésben betöltött szerepét vizsgálja; Lengyel György és szerzőtársai pedig a 2003–2004-es cserénfai kísérletük utóéletével foglalkoznak.

A lapot a már ismert módon a *Szemle* rovat zárja, most kissé gyérebb kínálattal a megszokottnál, mivel a 2006/1-es szám lapzártája óta csupán néhány hét telt el, így kevesebb újdonságból válogathattunk.

Konferencia-„különszámunk” a *Mecenatúra* pályázat és az *Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium* támogatásával jelenik meg. Ezúton is köszönjük a kapott támogatást.

Jó olvasást!

Pintér Róbert
főszerkesztő

Szociális informatika, társadalmi informatika

A 2005. év ősze immár a második alkalom volt, hogy a szociális informatikai műhelykonferenciát az információs társadalom szakmai napok keretében rendeztük meg. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy az információs társadalommal foglalkozó szakmai napok rendezvénysorozata „megtalálta” a szociális szakmákat, és viszont, a szociális szakterület – mint ez a konferencia is bizonyítja – lelkesen fogadta az együttműködést.

A segítő szakmák és az információs technológiák közeledésének jeleit láthatjuk az Informatikai és Hírközlési Minisztérium által meghirdetett esélyegyenlőségi tárgyú pályázatokban, valamint az IT-mentorhálózat fejlődésében is. (Ennek nyomán a szociális szakmák között lassan társprofesszióként üdvözölhetjük az IT-mentori szakmát.)

Az Európai Unió 2005 júniusában megjelent *i2010 – Az európai információs társadalom a növekedésért és foglalkoztatásért* című stratégiai keretterve is hivatkozik arra a tényre, hogy az EU GDP-növekedésének negyede és a termelékenység növekedésének 40%-a az információs és kommunikációs technológiáknak (IKT) tulajdonítható. A fejlődés meghatározó mozgatóerejéről van szó, amiből két megfontolandó következtetés adódik: az új technológiák egyrészt új társadalmi különbségeket hozhatnak létre, másrészt e nagy fejlődési lendület meghatározóan mélyítheti a meglévő különbségeket is.

Az *i2010* a lisszaboni célokkal összhangban az európai információtársadalompolitika három fő prioritása között emeli ki a befogadó információs társadalom megteremtését. E területen komoly teendői vannak és lesznek az államnak. Erre utal az *i2010* azal is, hogy a társadalmi befogadás kérdését szoros összefüggésben kezeli a közszolgáltatások minőségével. A II. Nemzeti Fejlesztési Terv kereteiben tervezett ágazati fejlesztéseinknek igen fontos eleme az ágazati közszolgáltatások fejlesztése, illetve – ahol lehet – integrációja egyéb humán ágazatok, főleg a foglalkoztatásügy szolgáltató rendszereivel.

Az információs technológiák alkalmazása az ágazati fejlesztési lehetőségeket jelenti számunkra. Az információs társadalmi technikák alkalmazásának *feltétele* a szociális terület folyamatainak pontos megfogalmazása, leírása, pontos(abb)an megragadhatóvá tétele. Ezek ugyanakkor az információs fejlesztések *hozadékai* is. Az informatizálás nyomán pontosabban definiált folyamatok, a megbízhatóbb adatok és a jobban számon kérhető szolgáltatások megalapozott tervezést, a szolgáltatások egyenletes, magas színvonalát, a hatékonyságot segítik elő, vagyis a társadalmi különbségek mérsékléséhez járulnak hozzá.

Az információs technológiák alkalmazása a segítő szolgáltatásokban, a helyi társadalmak közösségi funkcióiban a társadalmi integráció, az emberi, közösségi kapcsolatformák új lehetőségeit teremtheti meg. Napjainkban a technológiai újdonságok messze alkalmazásuk lehetőségeinek fejlődése előtt járnak. A rendelkezésünkre bocsátott új

eszközök társadalmi, közösségi hasznosíthatóságának feltárásán legalább olyan komoly erőbefektetéssel kellene munkálkodnunk, mint amelyet a technológiai fejlesztések esetében a piac mozgósít.

A társadalomtudományoknak, a szociálpolitikának és a szociális szakembereknek komoly kihívást jelent az, hogy a tudományban, a jóléti rendszerek tervezésében és működtetésében, a segítő szakmákban megkíséreljenek lépést tartani a technológiai lehetőségek gyarapodásával járó társadalmi változásokkal. Ami a szociális szakmákat, a szociálpolitikát, a segítő szakmákat illeti, még annyival nehezebb a dolgunk a társadalomtudományok művelőinek gondjainál, hogy azok „alkalmazásaiban” már nem elég látni a változásokat, azokra reagálni képes jóléti rendszereket is tudnunk kell kialakítani. A feladat annál is nyugtalanítóbb, mert ezúttal úgy tűnik, a technológia fejlődése a társadalmi összetartozás erősítését is jelentheti. Rajtunk áll, képesek vagyunk-e a társadalomról való ismereteink, szociálpolitikai és szociális szakmai tudásunk fejlesztése révén lépést tartani a technológiai fejlődéssel – azaz tudunk-e a technológiai fejlődést a maguk javára fordítani képes társadalmi rendszereket létrehozni és működtetni.

Göncz Kinga
ifjúsági, családtügyi, szociális és esélyegyenlőségi miniszter
2006. január

Z. Karvalics László

A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban

A hagyományos szociálpolitikai gondolkodást (mindazon túl, amit Csepeli György oly pontosan bemutat a „rég” és az „új” szembeállításával) több szemléleti kiindulópont zárta kalodába immár sok-sok politikai cikluson keresztül.

A „gondoskodó” alapállás költségvetési oldalról automatikusan feltételezte, hogy a hátrányos élethelyzet enyhítésére, a társadalmi integráció visszaállítására, megőrzésére vagy fenntartására fordított összegek a pénz és a javak áramának improduktív köréhez tartoznak. A „befektetésként” felfogott szociálpolitikai büdzsé „haszna” a társadalmi béke, a további degradálódás megállítása, bizonyos csoportoknál pedig egyfajta „humanitárius kötelezettség” mint civilizatorikus misszió teljesítettségének tudata. Ha az *esélyteremtés* mint az utólagos *korrekció* helyett a *megelőzést* előtérbe helyező alternatív megközelítés meg is jelent a szakmai közgondolkodás különböző szinterein, s néhány esetben a politikai mechanizmuson keresztül valóságos programként vagy intézményi-működési újdonságként tartósan be is tudott épülni a meglévő mechanizmusok közé, az improduktivitás bűvös köréből nem tudott kiszakadni. Marxot parafrázálva: a pozitív oldal keresésekor nem az értéköbbség jelent meg a lehetséges igazodási pontok között, hanem inkább az „értécsökkenés” mértéke. Másképpen: még a megelőzés is egyfajta *defenzív prevenciónak* volt tekinthető, ami ráadásul makacsul nem számolt (ha egyáltalán számolási műveletet végzett) a legfontosabb közgazdasági változóval, az *elmaradt haszonnal*, ami az új értékek termeléséből kizárt társadalmi csoportokban „testesült meg”.

Az ipari korszakban mindennek nem tudati, hanem strukturális okai voltak: a különböző hátrányos helyzetek által érintetteknek a tudásszerzés intézményi formáiba való integrál(ód)ási nehézségei és a foglalkoztatási rendszerből való (szükségszerű) távolmaradása szinte kizárólag a korrekciós gondolkodásmódnak és a „gondoskodó” típusú beavatkozásnak tudott teret nyitni. Az információs korszakváltás azonban éppen ezekben a metszetekben cserélte le a leglátványosabban a hagyományos működésmódokat: a szellemi munka felértékelődésével és az értéktermelés minden szintjét átjáró információ- és tudástechnológiai robbanással olyanok számára is kitágult a tudásszerzés és a foglalkoztathatóság birodalma, akik korábban reménytelenül el voltak zárva ettől a világtól.

Megfelelő informatikai megoldásokkal például ma már a mozgásfogyatékos vagy a látássérült is teljes értékű „szimbólummanipulációs” tevékenységet tud végezni, és ezzel – elvileg – tökéletesen integrálható különféle munkaszervezetekbe, természetesen csak akkor, ha megfelelő időben és megfelelő pedagógiai környezetben jut hozzáféréshez, és beletanulhat az eszközkörnyezetbe és az annak segítségével elvégezhető speciális tevékenységekbe.

Az információs korszakkal eljött az *offenzív prevenció* időszaka: a szociálisan hátrányos helyzetűek számára a lehetőségadás nem, illetve nemcsak vagy nem elsősorban humanitárius, hanem gazdaságilag és *fiskálisan is racionális tett*. Olyan „befektetés”, amely értékötletet eredményez, s ezen keresztül teszi szükségtelemmé a gondoskodás számos hagyományos formáját. Így válik – ismét csak Csepeli tipológiájára utalva – a *problémafenntartó* helyett *problémamegoldóvá*, a *juttatásos* helyett *szereződéssé* az alapviszony. Első ránézésre látszólag az oktatáspolitikai és a kultúrpolitikai értékelődik fel, de valójában ezek is csak eszközök egy még átfogóbb, gazdasági kiindulópontú, korszerű politikai stratégiában, amely a hátrányos helyzetűekre mint potenciális tudáshordozókra, „vagyonelemekre” tekint. Ezen a „makroszinten” jelenik meg az új tervezési és szemléleti kiindulópont: a tudásvagyon-gazdálkodás.

Tudásvagyon-gazdálkodás: az új primus inter pares a szociálpolitikában

A tudásgazdálkodás (*knowledge management*) megjelenése nemcsak a vállalati szervezetet és a működési folyamatokat alakította át, hanem elsősorban szemléleti fordulatot hozott a munkaerő-gazdálkodásban, a kiválasztásban és a képzésben – felértékelve és a vállalat vagyonelemei közé sorolva az emberek által hordozott ügyfél-tőkét, szervezeti tőkét és kompetenciát.

A vállalati közegeben megszülető és ott továbbfejlesztett eljárások és technológiák azóta megkezdtek az „átszivárgást” a nagy szervezetek és közintézmények világába is, a kormányzati munka, a felsőoktatás és a nagy civilszervezetek tekintetében egyaránt. Ennek részeként már nemcsak a vállalati dolgozóra lehet tudáshordozóként (a tudástőke megtestesítőjeként) tekinteni, hanem egy nemzetállami szintű stratégiai tervezés részeként *minden egyes állampolgár egyfajta „vagyonárgynak”, a közös javak és a közös tudás gyarapítására és értékesítésére alkalmas erőforrásnak tekinthető*. (A tudásvagyont már ilyen jelentésben használja – oktatási kontextusban, az „újratermelésel” összekötve – Csapó Benő, a hazai oktatáskutatás egyik vezető alakja.) Innen nézve jelentenek az értéktermelés színtereiről kiszoruló – ahogy korábban láttuk – elmaradt hasznát, és óriási jelentőségűvé nő, hogy miként sáfárkodunk azokkal, akik viszont jócskán kiveszik vagy kivehetnék a részüket a tudás és a javak bővített újratermeléséből.

A tudásmenedzsment szakirodalmának „új hullámában” megszületett *tudásvagyon-gazdálkodás (knowledge asset management, KAM)* terminus mintha csak erre a kihívásra felelne. Noha a korábban két ágra, a (kommunikációelví) folyamatközpontú és a (dokumentumelví) termékközpontú megközelítésre szakadt diszciplína újraegyesítése érdekében alkották meg, valójában kiválóan alkalmas arra is, hogy központi kategóriaként értelmezzon és szervezzon minden olyan elméleti és gyakorlati útkeresést, ami az emberi erőforrásokkal áll kapcsolatban, országos és stratégiai mezőben is. Ha ugyanis ilyen szemmel tekintünk minden aktuális társadalom- és gazdaságpolitikai deficitre és minden lehetséges kitörési pontra, akkor egységesen, tudásvagyon-gazdálkodásként tudjuk értelmezni a tudásműveletekhez kapcsolódó valamennyi szakfeladatot és a korábban kizárólag ágazati szinten kezelt fejlesztési kérdéseket is.

A tudásvagyon-gazdálkodás mint kiindulópont valamennyi érintett társadalmi csoportnál „újraírja” a beavatkozás lehetőségeit és imperativusait. A teljesség igénye nélkül nézzük meg, hogyan fest mindez az idősek, a kismamák, a fogyatékosok, a romák, a társadalom anyagi és szellemi értelemben leszakadó negyede és az állami gondozottak esetében!

Az *idősek* (nyugdíjasok, inaktívok, öregedő munkavállalók) esetében a fejükben lévő tudásvagyonnak az értéktermelő folyamatokba való becsatornáztatósága egyrészt csökkenti a passzívvá váló tudásmennyiség miatti „veszteséget”, másrészt foglalkoztatottságot generál, továbbá enyhít az ellátórendszer terhein és javítja az életminőséget. S mivel elsősorban az értéklánc magasabb regisztereiben elhelyezkedő munka (a szellemi alkotótevékenység, a nyelvtudáson alapuló szakmunka, a szakértői tevékenység, a pedagógiai asszisztencia stb.) végezhető időskorban is, egyértelmű a stratégiai cél: a foglalkoztatottság szerkezetének lassú minőségi átalakítása ebben az irányban, illetve olyan felületek, formák, segítő intézmények rendszerének létrehozása, amelyek e kihasználatlan „kapacitás” hasznosulásához járulnak hozzá. (Dombi Gábor és Faragó Judit tanulmánya sokoldalúan adatozza mindezt.)

Különösen fontos célcsoport a *kismamáké*, akik közül sokan *friss diplomás, magasán kvalifikált szakemberek*, és akiknek a tudása megfelelő intézményrendszer és folyamatos szakmai interakciók híján viszonylag gyors avuláson megy keresztül – számukra a megfelelő intézményrendszer jelentheti a megoldást (ahol gyermekükre szakképzett pedagógus vigyáz, amíg ők az internet használatát tanulják és gyakorolják, távmunkát végeznek, képezik magukat, vagy éppen vállalkoznak). A *kismamareintegrációs centrumok* hálózatának kiépülése sokat segíthet, ennek elmaradása a tudásvagyon nettó veszteségét bővíti. Jellemző, hogy a tudásértékelés módszertana (*knowledge assessment methodology*) például kiemelt célcsoportként tekint a nőkre, és az oktatási mutatókkal azonos szorzóval számoló „nemi indikátorokat” (*gender indicators*) használ.

Az EU figyelmének középpontjában álló *fogyatékosok (disabled)* egyes csoportjai esetében a leglátványosabb a versenyképesség felé forduló szemléleti váltás. Számos „legjobb gyakorlat” igazolja már, hogy az a látás- vagy mozgáskorlátozott személy, aki megfelelő IKT-háttértámogatással foglalkoztathatóvá válik, növeli a tudásvagyonát, és munkavállalóként nagyrészt ki is kerülhet az ellátórendszerekből. Mindaddig, amíg a fogyatékkal élők tömeges foglalkoztatása nincs megoldva, foglalkoztatási célú támogatásuk veheti át a hagyományos „gondoskodás” szerepét, miközben az infokommunikációs vérkeringésbe való bekapcsolásukat elősegítő innováció élénkítése kutatás-fejlesztési célként jelenik meg. A könyvtárak digitális akadálymentesítése például, amit Várhelyi Eszter tanulmányából ismerünk meg, jól jelzi, hogy „ez” a szociálpolitika már egészen más témákról és törekvésekről szól, mint bármelyik korábbi.

A *romák* esetében is azt a kérdést kell először feltenni, hogy vannak-e olyan kulturálisan kódolt „tudásvagyon-elemek”, amelyekbe érdemes „befektetni”. Mivel jó néhány ilyen találunk (a zenei kultúrától a szín- és formagazdag képzőművészetig), szinte önként adódnak azok a jellemzően közösségi és oktatási formák, amelyek ezeknek a megfelelő „kihordását”, „csatornázását” bővülő spirálpályára helyezhetik.

Abban a társadalom majdnem egynegyedét jelentő csoportban, ahová az „*alacsony iskolázottságúak, az alacsony jövedelműek, a munkanélküliek, a leszakadók*” tartoznak, s ahol a hátrányos helyzet jellemzően megsokszorozódik, a kitörés útja a szűk keresztmetszetnek tekinthető oktatási rendszeren át vezet. Egyedül az oktatástól remélhető, hogy a munkaerő-piaci igényekkel „interoperábilis” készségekkel és alaptudással vérteli fel a „belépő” generációkat, a jelenlegi reménytelenség helyett egyfajta „tudásvagyon-minimumot” biztosítva, ahonnan már mód nyílik speciális, ráépülő tudás megszerzésére. Amikor már vannak meglévő, hasznosítható tudáselemek, akkor az út már természetesen az ezekre épülő foglalkoztatási, felzárkóztató és tehetségkezelési formákon át vezet tovább – mindenütt, ahol erre van szükség, megfelelő informatikai környezetben. (Minderre remek hazai példa a Pankucsi Márta által bemutatott Digitális Középiszkola modellkísérlete.)

Az offenzív prevenció hiánya legtisztább formában az *állami gondozottakkal* kapcsolatos sok évtizedes deficitben érhető tetten. Az államnak módjában állna megfelelő pedagógiai-didaktikai és infrastrukturális peremfeltételekkel a legjobb környezetet biztosítani ahhoz, hogy a mentális traumák korrekcióján felül magas szintű „tudásgyárként” az értéktermelés minél magasabb pontjait „terelje” a több tízezer gyermeket, akikről gondoskodnia kell. Ehelyett a maradványelv és a kontraszelekció ördögi körében eleve az „eltartandók” piacára „termel” a rendszer: a sikeres továbbtanulás, a teljes élet lehetősége ma még csak kivétel. Különös, hogy ma már – a világ számos országához hasonlóan – Magyarországon is van pl. átfogó program a börtönben lévők információs írástudásának megalapozására, de fel sem vetődött stratégiai program szintjén, hogy az állami gondozottakat a számítógépre és az internetre épülő „információs forradalommal” hozzák a jelenleginél sokkal kedvezőbb helyzetbe, pedig fajlagosan kis befektetéssel (de nagy szemléleti fordulattal) a leszakadásra predesztináltak helyett akár egyfajta „elitképzésben” is lehetne gondolkodni.

Sok idő eltelik azonban még, amíg körülvesznek majd minket az egykori állami gondozottakból lett „cyberjanicsárok” vagy „digitális pretoriánusok”. Addig sokkal idősebb annak felismerése, hogy a háztartásvégpontokig, illetve a közösségi megoldásokig elhatoló informatizálás a tudásvagyon-gazdálkodás egyik legfontosabb házi feladata. Lengyel György és Hohl Ferenc tanulmányaiból kiderül, hogy noha a teleházak esetében pl. nagy a fluktuáció, és az új kultúra behatolása a vidéki háztartásokba meglepően sok konfliktust (is) gerjeszt, e folyamatnak nincs alternatívája. A hálózati társadalomban és a hálózati gazdaságban *a hálózati lét az esélyteremtés kiinduló peremfeltételévé* válik. A „hagyományos” szociálpolitikában mindez az informatizáláshoz kötődő ismeretek azonnali és elmélyült beépítését igényli minden szinten: a segítő intézmények praxisától a felsőoktatásig (ahogy arra Molnár Dániel tanulmánya remekül rámutat). Ennél is meghatározóbb azonban, hogy a szociálpolitika „helyének” is meg kell változnia: a jelenlegi tárcaszintű (vagy tárcarészlegekre bízott) kezeléséből a tudásvagyon-gazdálkodás szemléleti fordulata révén az információs társadalomban kabinetkérdéssé kell emelkednie.

És cseppnyi kétségünk se legyen: a szociálpolitika csak az egyik terület, ahol az információs korszak alapvető szemléleti fordulatot követel a kormányzati munka hangsúlyjaiban és prioritásaiban. Mi más volna a versenyhátrány-csökkentés helyett versenyelőny-teremtésben való gondolkodás? Hány helyen volna szükség offenzív

prevencióra a gazdaságban? Hogyan fogalmazható újra a „vidékpolitika” a tudásvagyon-gazdálkodás felől? A legjobb beavatkozási lehetőségeket, illetve a legnagyobb átalakítóképességet keresve miért és hogyan mutat szinte minden a közoktatás felé?

Valahol azonban el kell kezdeni ezt a fordulatot, és ehhez megfelelőnek tűnik a szociálpolitika: itt legalább a diskurzus elindult már, és – Göncz Kinga bevezetőjéből is jól láthatóan – nyitott fülek, szívek és elmék várják, hogy továbbléphessünk.

Z. Karvalics László

Történész, az információs társadalom kutatója. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Információmenedzsment Tanszékének vezetője, az 1998-ban alapított ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) igazgatója 1998–2005 között. 1992 óta az Információtörténelem Műhelykurzus vezetője. Az információs társadalommal foglalkozó különféle kurzusok tananyagának kidolgozója, számos szakkönyv és tanulmány szerzője. Legutóbb megjelent könyve: *Bevezetés az információtörténelembe* (Gondolat, 2004). „Kiváló Oktató” (1999), 2000-től Széchenyi-ösztöndíjas. Az információs társadalom témakörében végzett, nemzetközileg elismert kutatásaiért 2004-ben a Magyar Köztársasági Érdemérem Polgári Tagozatának Lovagkeresztje kitüntetést kapta. A Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács tagja. 2005-ben habilitált az ELTE-n.

E-mail: zkl@itm.bme.hu

Csepeli György

Régi és új szociálpolitika

Az információs korszak adta technológiai lehetőségek kihasználása a hatékony, transzparens és rugalmas társadalomszervezés lehetőségét ígéri. Ezen belül a szociálpolitika által befogott társadalmi szféra nyeresége még nagyobb lehet, mivel az új technológia bevezetése és alkalmazása révén a szociálpolitikai problémák teljesen új szemléletű megközelítései, új beavatkozási módok válhatnak lehetségessé, melyek révén közelebb kerülhetnek a társadalmi integráció óhajtott céljához.

Életvezetési problémák

Szociálpolitika akkor és ott válik szükségessé, ahol személyek olyan életvezetési problémákkal küzdenek, amelyeket saját erejükből ideiglenesen vagy tartósan nem képesek megoldani. Az életvezetési problémákkal küszködő személy célértékei és eszközértékei a társadalom értékkészletéhez képest leszűkülnek, s ennek következménye a marginalitás, a kapcsolathány és a kirekesztettség. Mindezt súlyosbítja a domináns kultúra szempontjából értékhiányosnak minősülő szubkultúra kialakulása, ami lehetlenné teszi, hogy az érintett személy saját felismerései alapján változtathasson életén. Ráadásul a szubkultúra az életvezetési problémák nemzedékről nemzedékre történő átörökítődését eredményezi.

A szociálpolitikai beavatkozásoknak mindamellett tiszteletben kell tartaniuk a személy autonómiáját, és a lehető legszűkebb határok között irányulhatnak az értékhiányos állapotok felszámolására, számítva a beavatkozás címzettjeinek aktív részvételére.

Az életvezetési problémák legnagyobb része az anyagi javak elégtelenségéből származik, ami lehetlenné teszi a személy számára, hogy saját életét a maga által óhajtott irányban alakítsa. Az anyagi javak elégtelensége kényszerpályára sodorja a személyt, ami tartóssá válna tanult tehetetlenséget idéz elő. Ha a tanult tehetetlenség kialakult, belső erőik felismerése és aktivizálása helyett a külső erők jutnak domináns szerephez a személyek attribúciós készletében. Az eredmény paternalizmus, kiszolgáltatottság és tehetetlen várakozás, melyek a szubkultúra részeivé válnak.

A társadalmi integráció alapja az anyagi javak megszerzése, birtoklása és forgatása. A szociálpolitikai beavatkozásokra akkor van szükség, ha a személy bizonyosan kívül marad az anyagi javak forgalmi körén, vagy azon belül van, de életvezetése szempontjából elégtelen eszközökhöz jut. Jelenleg nincs olyan egységes, az ország minden lakosára kiterjedő nyilvántartás, melynek alapján megnyugtatóan meg lehetne állapítani, hogy az ország polgárainak halmozán belül kik azok, akik anyagi eszközeik elégtelensége vagy testi fogyatékoságaik folytán minden kétséget kizáróan szociálpolitikai beavatkozás alanyai.

A szociálpolitikai beavatkozások érintettjeinek köre

Ismeretesek persze azok a kategóriák, melyek mentén nagy valószínűséggel előfordul az anyagi eszközök hiánya, ami életvezetési problémákat eredményez. Elsőként említendőek a munkanélküliek. Akinek nincs munkája, joggal érezheti úgy, hogy nincs helye a társadalomban.

Speciális élethelyzet a testi vagy lelki fogyatékoság, mely szerfelett megnehezíti az olyan életvezetést, ami az anyagi javak megszerzése által biztosítja az anyagi javak forgalmi körében való részvételt, s ily módon kiváltja a szociálpolitikai intézkedést. Hatalmas populáció az *idősek csoportja*, amely nyilván szelektív szociálpolitikai megközelítést igényel, hiszen önmagában az idős kor nem feltétlenül kell, hogy az egyén számára kezelhetetlen életvezetési problémákat okozzon. Kitüntetett figyelmet igényelnek a *krónikus betegségekben szenvedők*, legyen betegségük testi vagy lelki természetű.

A *gyermekvállalás* terheinek enyhítése szociálpolitikai feladat, amely annál erőteljesebben jelentkezik, minél több gyermek neveléséről van szó. Külön eset a természetes szülők gondoskodását nélkülöző gyermekeké.

Újabb keletű, de a jövő szempontjából jelentős csoport a *menekültké*, akiknek a társadalmi beilleszkedését szociálpolitikai intézkedésekkel kell segíteni.

Megfelelő adatok hiányában lehetetlen pontosan megmondani, hogy mekkora az a kör, melynek tagjai a felsorolt kategóriák hatálya alá esve a szociálpolitikai beavatkozások közegegét képezik. Becslések alapján azt mondhatjuk, hogy a kör taglétszáma 3 millió körül lehet.

1. táblázat. A szociálpolitikai beavatkozások érintettjei

Csoportok	Létszám
Munkanélküliek	308 000 (KSH, 2005)
Fogyatékosok	577 005 (KSH, 2001)
Idősek	2 155 617 (KSH, 2005)
Krónikus betegek (mentális-, szenvedély-, testi betegségekben szenvedők)	n. a.
Sokgyerekesek (3-nál több gyermeket nevelő családok)	216 414 (KSH, 2005)
Menekültek	2002: 6412 fő 2003: 2401 fő 2004: 1600 fő (BM-KSH)

Változásrezisztencia

A szociálpolitikai beavatkozások érintettjeit az életvezetési problémák jellege szerint osztályozva két nagy csoport különböztethető meg. Az egyik csoportba azok tartoznak, akiknél nem remélhető olyan változás, melynek következtében az életvezetési problémák enyhülnek vagy eltűnnek. E csoport esetében a gondozás, az ápolás, a szinten tartást biztosító segítségnyújtás az egyetlen lehetőség.

Változásmenedzsment

A szociálpolitikai közeg másik szegmense esetében jók az esélyek arra, hogy az életvezetési problémák az érintettek bevonásával, aktív szociálpolitikai eszközök alkalmazásával jelentős mértékben enyhüljenek, és arra sincs feltétlenül szükség, hogy az érintettek feladják szubkultúrájuk értékeit.

A változásmenedzsment eszköztárának elemei az információ, a kommunikáció, a terápia attitűd és a fejlesztés, ami anyagi javak juttatását is magában foglalja.

Hagyományos és új szociálpolitika

A hagyományos szociálpolitika elsősorban jogi és bürokratikus eszközök segítségével valósítja meg a beavatkozásokat. Ezek az eszközök megmerevítik a szociálpolitika közegét. Azt teszik láthatóvá, amit a jogszabályok láthatónak minősítenek, megfelelő intézményeket és intézkedéseket rendelve a láthatóvá tett, beavatkozásra méltónak minősített problémákhoz. Előnye ennek a rendszernek a normativitás és az intézményszerűség. Hátránya a rendszernek, hogy szükségképpen lemarad az élet forгатaga mögött, kirekesztve az új szempontok felmerülése folytán ellátásra szorultakat, továbbá nem képes reagálni a formálisan jogkövető, lényegét tekintve azonban visszaélő magatartásokra.

A hagyományos szociálpolitikai beavatkozás címzettje az egyén, akinek a társadalmi beágyazottsága, közösségi státusa és kapcsolatrendszere nem jön számításba, jóllehet pontosan ezek azok a tényezők, amelyek eldöntik, hogy az adott szociálpolitikai beavatkozás célirányos-e vagy sem.

Annak érdekében, hogy a szociálpolitikai beavatkozások pénzügyi kihatásai ellenőrzés alatt maradjanak, a mindenkor kormányzat központilag dönti el a beavatkozások által érintettek körét és a rendelkezésre álló anyagi eszközök volumenét. A helyi szempontok ebben az esetben óhatatlanul háttérbe szorulnak.

A hagyományos szociálpolitikai intézkedések alapvető eszköze a készpénz, amit a jogszabályban megadott mértékben rendszeres időközönként folyósítanak a központi költségvetésből finanszírozott, különböző szociálpolitikai problémák kezelésére szakosított intézmények. Előnye ennek a megoldásnak a kiszámíthatóság, hátránya viszont az ellenőrizetlenség.

Bár a hagyományos szociálpolitika is ismeri a készpénzjuttatáson kívüli, szolgáltatás nyújtására szorító beavatkozásokat, a bürokratikus megközelítés miatt nem jut kellő szerephez az aktivitás és az önszolgálat. Az igények pontos felmérését a szolgáltatást nyújtó intézmények önmozgása és a központi forrásokért vívott harca helyettesíti.

Az új szociálpolitika sem nélkülözheti a jogi és intézményi kereteket, azonban a működést teljesen másféleképpen képzei el. Ennek a szociálpolitikának ugyanis az a lényege, hogy a szociálpolitikai beavatkozásokra fordított összegek hasznosulását, megtérülését is szem előtt tartja, és előnyben részesíti azokat a technikákat, amelyek a szociálpolitikai beavatkozás érintettjeit életvezetési problémáik megoldására, enyhítésére motiválják. Annak a körnek az esetében pedig, ahol az érintettek rehabilitációja nem várható, az új szociálpolitika a gondozásra, ápolásra hivatott szervezetek egymás közti versenyt teremt meg annak érdekében, hogy az érintettek a lehető legmagasabb szín-

vonalú ellátásban részesüljenek. Ugyanennek az elvnek kell áthatnia a szociálpolitikai szolgáltatásokra szakosodott intézmények működtetését is.

Az új szociálpolitika a beavatkozások érintettjeinek közösségét célozza meg. Ennek következtében a lokális, testre szabott és komplex megoldásokat részesíti előnyben. Nagyon fontos eleme ennek az új megközelítésnek, hogy a beavatkozás címzettje és a beavatkozás forrása között szerződéses viszony keletkezik, ami mindkét fél kölcsönös elhatározását és döntését tartalmazza annak érdekében, hogy a beavatkozás indítóokát képező, általában az életvezetésre is visszaható szociálpolitikai probléma megoldódjék. A cél tehát a probléma belátható időben történő megoldása. Ha ez nem sikerül, konfliktus keletkezik, amely alkalmat ad a szerződés nemteljesítésének háttérben rejlő okok feltárására, a megoldás közös megtalálására. Szerződés nemcsak a szociálpolitikai szolgáltatást nyújtó intézmények vagy szervezetek és az egyének között köthető. A szerződés létrehozható az érintettek csoportjai között is, bevonva őket mint közösségeket a tagjaikat kollektívan sújtó életvezetési problémák kezelésébe. A hagyományos és az új szociálpolitika összehasonlítását a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. *Hagyományos és új szociálpolitika*

Hagyományos szociálpolitika	Új szociálpolitika
Bürokratikus	diszkracionális
Individuális	közösségi
Központi	lokális
Juttatásos	szerződéses
Problématartósító	problémamegoldó

A szociálpolitikai piac

A közpénzekből finanszírozott szociálpolitikai közeg két nagy csoportját tehát a változásrezisztensek és a változásmenedzsmentre alkalmasak képezik, de mindkét csoporton belül igen árnyalt, nehezen egységesíthető alcsoportok különböztethetők meg. A társadalom szociálpolitikai beavatkozásra szoruló közege egyetlen hatalmas piac, ahol a keresletnek nincsenek racionális módon meghúzzható határai. Ugyanakkor és ezzel szemben a kínálatot a költségvetés korlátai keményen behatárolják.

A szociálpolitikai piac több mint metafora. A kifejezés azt jelenti, hogy a szociálpolitikai beavatkozásokra szánt százmilliárdos nagyságrendű összegek elköltése nemcsak kiadást, hanem közvetve és közvetlenül jelentkező hasznot is jelent. *Ez a szemlélet a jelenlegi kiadáscentrikus szociálpolitikával szemben egy jóval hatékonyabb, és így ugyanabból a költségkeretből jóval több rászorulókn segítőt szociálpolitika lehetőségével kecsegtet.*

A szolidaritás kultúrája

A feladat első szinten a kereslet és a kínálat összhangjának megteremtése, ami sosem lehet tökéletes. Sokat segíthet az összhang megteremtésében a szolidaritás kultúrája, ami Magyarországon – a társadalom móríci értelemben vett barbarizmusa folytán –

sok kívánnivalót hagy maga után. A szolidaritás nem merülhet ki katasztrófahelyzetek áldozatainak megsegítésében, amit a segítségnyújtás okán érzett pszichológiai komfortérzet, majd passzivitás követ. A társadalomban nap mint nap történnek a média ingerküszöbét el nem érő katasztrófák, amelyek mellett nem mehetünk el sem érzéketlenül, sem közömbösen. Sokan élnek folyamatos katasztrófahelyzetben.

Az életvezetési problémák egy része enyhíthető lenne már az együttérzés, a kommunikáció, a közösségi életbe való bevonás révén is. A szolidaritás kultúrája azt jelenti, hogy a társadalmi normák nem teszik magától értetődővé a marginalizációt, a kirekesztettséget, a társas magányt. A szolidaritás kultúrája a helyi közösségek egymásra figyelését, a bajba jutottak időben történő megtalálását, a civil szolidaritás pénzbe nem kerülő láthatatlan intézményeinek kiépülését jelenti, kiegészülve a magukban az érintettekben jelentkező kollektív önszorgító hajlandóságokkal.

Informatika és szociálpolitika

Az új szociálpolitika megvalósításához a széles sávú adattovábbító infrastruktúra, az új médium, az internet, valamint a széles körben „behálózott” társadalom kivételesen hatékony eszközzel biztosít, feltéve, hogy a szociálpolitikai piac aktorai és kliensei képesek és hajlandók ezekkel a lehetőségekkel élni.

Meggyőződésem, hogy az információkezelés és a kommunikáció új technológiái nélkül az új szociálpolitika eszközzel nem alkalmazható. Valószínű, hogy az új médium, az internet a civil szolidaritás számára is jelentős inspiráló erő.

Adatbázisok

A modern adatgyűjtés, adatmenedzsment és adatbányászat módszerei lehetővé teszik a szociálpolitikai piac keresleti oldalát képező többmillió állampolgári csoport tagjainak pontos azonosítását, valamint a velük és általuk létrehozott szociálpolitikai tranzakciók nyomon követését és értékelését. A módszer adott, semmiben nem különbözik a sokmillió előfizetői táborral rendelkező vállalatok CRM-protokolljaitól.

Az adatbázis felépítése során ármegjelöléssel együtt azonosítani kell a központi költségvetésből finanszírozott beavatkozásokat, hozzájuk rendelve az egyes beavatkozások érintettjeit. Az érintettek leírása során rögzíteni kell az összes lényeges változót, amelyek lehetővé teszik a kliens szociálpolitikai státuszának meghatározását. Az adatbázis karbantartása és folyamatos megújítása a munka részét képezi. Létre kell hozni a Nemzeti Szociálpolitikai Adattárházat.

Portál, call center

Egy létesítendő szociálpolitikai portál révén az adattárház szolgáltatásainak jogosultsági szintek alapján hozzáférhetővé kell válniuk a szociálpolitikai beavatkozások végrehajtói és címezettjei számára. A portál egyben a teljes szociálpolitikai piac szerep-

lőinek kommunikációs színtere, mely mind a kínálati oldal, mind a keresleti oldal számára pontos, naprakész információkat és kapcsolati felületeket biztosít. A portál támogatja a napi 24 órán át hívható *call center* működését, mely azok számára elsődleges jelentőségű, akiknek nincs internet-hozzáférésük.

Involváló szociálpolitika

A 21. századi informatikai eszközök alkalmazásában rejlő kivételes lehetőségek kiaknázása révén a különböző beavatkozási profilok mentén keletkezett célcsoportok szerződéses viszonyokon alapuló szociálpolitikai ellátása során előtérbe kerülnek azok a beavatkozások, amelyek az önállóság, az önrendelkezés, a saját élet problémáin való felülkerekedés elvére alapozódnak, bevonva és a szociálpolitika aktív részesévé téve a szociálpolitikai intézkedések alanyait. Ilyen a 2006. január 1-jével bevezetett bébikötvény, amely kiszámíthatóvá és tervezhetővé teszi a megszületett gyermekek felnőttkori életkezdését. A kötvény mintájára elképzelhető az életpálya 18 év alatti kritikus szakaszhatárainak finanszírozását lehetővé tevő kiegészítő kötvények rendszere is.

Közösségi szociálpolitika

Térben közel élő, egymással kapcsolatot tartó közösségek szociálpolitikai támogatása céljából közösségi betétszámlák létesítése is elképzelhető lenne, melyek fix részének kamatait a közösség oszthatná el. A kamatozás mellett a közösségi betétszámlák arra is módot adhatnának, hogy a közösség tagjai megtanulják, miként lehet befektetni, miként lehet adott pénzmennyiséggel úgy gazdálkodni, hogy az a szokásos banki kamatnál nagyobb hasznot hozzon. Jelenleg egy és ugyanazon személyhez, illetve családnak számos egymással párhuzamosan működő intézmény szolgáltatásai jutnak el, szakosítva. Feltétlenül indokolt lenne olyan közösségi házak létrehozása, ahol az életvezetési problémákkal küszködő személyek egy helyen juthatnának hozzá a segítséghez. A jogi, gyámügyi, pszichológiai, nevelési és munkavállalási problémák együttes kezelése növelheti a hatékonyságot már csak azért is, hogy ezek a problémák többnyire együttesen, kölcsönös ok-okozati viszonyban fordulnak elő. A közösségi házak digitális szolgáltatások színterei is lehetnek, ahol rendszeres közösségi digitális tartalom-szolgáltatásra kerül sor, és szakképzett IT-mentorok, „digitális népművelők” állnak a szűkebb lakóhelyi közösség rendelkezésére.

Családi szociálpolitikai számla

Érdemes lenne a szociálpolitikai intézkedések által érintett valamennyi család számára egy szociálpolitikai betétszámlát biztosítani (a hozzá tartozó kártyákkal együtt), amelyet oly módon lehetne megkonstruálni, hogy takarékoskodásra, beosztásra, a háztartás ügyeinek racionális lebonyolítására ösztönözzön.

A családok szociálpolitikai számláin keresztül történő készpénztámogatások összege szocializációs érték növelő szolgáltatások igénybevétele esetén nőhet. Ilyen lehet a gyermekek rendszeres idegennyelv-tanulása, informatikai képzése, informatikai eszközökhöz való juttatása, sporttevékenysége, külföldi utaztatása és – a megfelelő életkorukban – gépjármű-vezetői képzése. A szocializációs célú szociálpolitikai beavatkozások stratégiai célja a szülők ösztönzése annak érdekében, hogy gyermekeik versenyképessé és a középosztályi státusz megszerzésére alkalmassá váljanak. Diszfunkcionális az a szociálpolitika, ami nem ösztönöz intergenerációs társadalmi mobilitásra. Intergenerációs társadalmi mobilitás nélkül továbbörökítődnek az életvezetési problémák.

A családi szociálpolitikai számla egyben arra is lehetőséget ad, hogy az érintett családokkal kötött szerződés alapján a számla fedezetet nyújtson a mindennapi életvitel szempontjából életfontosságú szolgáltatások (gáz- és áramszolgáltatás, épületfenntartás, lakbér, telefon, internetelés stb.) költségeinek részben vagy egészben történő fedezésére.

Aktorok

A szociálpolitikai kínálat közrendszerét nem működtetheti egyetlen központi, monopolhelyzetben lévő szolgáltató. A központi költségvetés által biztosított forrásokért a szociálpolitikai szolgáltatóknak versengeniük kell, hogy betölthessék a szociálpolitikai piac meghatározó szegmenseiben vállalt szerepüket. A szolgáltatók lehetnek szociális biztosítók, nonprofit szervezetek, egyházak, szociális ellátottak szövetkezetei és professzionális segítő szervezetek. A költségvetési források meghatározott részét elnyerő szolgáltatókat szerződés kötelezi arra, hogy a szolgáltatásaikra vonatkozó adatokat eljuttassák a Nemzeti Szociálpolitikai Adattárhoz. Ezáltal a rendszer átláthatóvá és ellenőrizhetővé válik. Megvalósul a hatékonyság és az ügyfél-elégedettség mérése. A szolgáltatókkal kötött ellátási szerződések meghatározott időre szólnak, ami kiiktatja az elkényelmesedést, és utat nyit az innovatív, változásokra érzékeny szociálpolitikai szolgáltató szervezetek számára.

Az új rendszer bevezetése

Az új szociálpolitikai rendszert nem lehet az egész országban egyetlen lépésben bevezetni. Ugyanakkor az sem lehetséges, hogy az új rendszer egy-egy területen együtt éljen a régi rendszerrel, mivel a két rendszer működésének előfeltételei kizárják egymást. A regionális önkormányzatok megszerveződését követően célszerű lenne a régiók számára pályázatot hirdetni, rájuk bízva, hogy vállalkoznak-e az új rendszer bevezetésére. Az új rendszer bevezetésére vállalkozó régiókban sokévi tapasztalatra lesz szükség ahhoz, hogy a tapasztalatok értékelését követően a kormány eldöntse, javasolja-e vagy sem az Országgyűlésnek a jelenlegi szociálpolitikai rendszer megváltoztatását.

Csepeli György

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán orosz irodalom és pszichológia szakon végzett. Az ELTE BTK Szociológiai Tanszékén, utóbb Intézetében dolgozott, 1986-tól tanszékvezetőként. Egyetemi tanárként és kutatóként a társadalom-lélektan, s azon belül az előítéletek, a nemzeti tudat és a csoportközi viszonyok témáiban számos könyvet és tanulmányt publikált magyarul és angolul. Vendégprofesszorként több évet töltött az Egyesült Államok különböző egyetemén (UCLA, Michigan State, New School for Social Research, Yale). A Magyar Szociológiai Társaság elnöke (1993), elnökségi tagja. A *Szociológiai Szemle*, a *Politikatudományi Szemle* és a *Jel-Kép* című folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja. 2002. június 1-jétől az Informatikai és Hírközlési Minisztérium politikai államtitkára.

Érdeklődése az utóbbi évtizedben az információs társadalom szociológiai és szociálpszichológiai problémái felé fordult. Részt vett az első Nemzeti Informatikai Stratégia kidolgozásában, távközlési adatbázisra alkalmazott üzletiintelligencia-kutatásokat végzett. Jelenleg a társadalmi struktúra kommunikációs szempontú leírását lehetővé tevő dinamikus szociológiai modellek kialakításán dolgozik. Legutóbbi műve *A szervezkedő ember* (Osiris Kiadó, 2003).

E-mail: gyorgy.csepeli@ihm.gov.hu

Dombi Gábor – Faragó Judit

Korhatártalanul

Új generációk az interneten

Az internetkorszakba belenőtt gyerekek, fiatalok magányosan vagy csak kortársikkal ültek a számítógép elé. A számítógép olyan újdonságként jelent meg a társadalom széles rétegeinek életében, ami a korábbi ismeretátadási úttól eltérő volt: a tudás és a jártasság nem az idősebb generációktól került át hozzájuk, hanem éppen fordítva. A 90-es évtized fiatalja a számítógép kezelését tízéves kora körül sajátította el, szüleit jóval megelőzve. A szülők gyakran a gyerekektől lesték el a számítógép és később az internet használatát – ha a munkahelyükön nem használtak számítógépet. A családokban a gyerekek tanulmányait segítőnek bukkan fel a számítógép, az internet pedig a felsőoktatásban tanuló nagyfiú-nagylány kedvéért költözött be a családba. A kormányzat a *Sulinet* hálózat kiépítésével „felmenő rendszerben” képzelte el a társadalom bevezetését az információs társadalomba, az idősebb korosztályokat magára hagyva.

A számítógéppel otthon nem rendelkező gyerekek internetes szocializációja az iskolában, a barátoknál, vagy internetkávéházakban, teleházakban történt. Ebből következőleg elveszett a szülői kontroll lehetősége, és ezért a család számára nem volt tudható, hogy hol (milyen oldalról) miféle hatás éri a gyerekeket. Ebből fakadóan a felnőttek az internethez – még az ezredforduló után is – erősen negatívan viszonyultak. Számukra az internet és a PC maga volt az új ördög, a lelkeket megrontó misztikus mumus, amely elveszi a figyelmet a tanulástól, a játéktól, a társaságtól és a családtól (nem is beszélve a családi tévénezésről). A számítógéppel felnőttkorban találkozók sokáig félték a géptől, a leggyakrabban hangoztatott véleményük az volt, hogy nem akarják a PC-t tönkretenni. A rendszerváltó korosztályokat, akik 1989–90-ben érett felnőttként léptek be az új(rarendező) világba, sokkolta az internet megjelenése. Ez ugyanis egy újabb alkalmazkodási feladatot jelentett számukra: első reakcióként nem tudtak mit kezdeni egy újabb civilizációs, kulturális változással – s inkább annak tagadását, regresszív elutasítását választották. A tiltás után nem a tűrés következett, hanem egy óriási „szabályozhatnék”, s felelős állami hivatalnokok azzal töltötték értékes hónapokat az életükből, hogy arra keressenek választ, miképpen lehet máris szűk – lehetőleg szigorú állami felügyelettel merevített – határok közé kényszeríteni az internetes tevékenységeket, s ellenőrizni, mi folyik az interneten otthon és a munkahelyeken.

Az újabb eszközök elterjedésével – hála a modernizálódó hivataloknak, vállalkozásoknak – a szülők riadalma lassanként alábbhagy. A gyerekek ügyessége apróbb frusztrációt okoz, de hatékonyságot szül és versenyre kényszerít: ki használja gyakrabban a számítógépet. Ám egyértelművé válik, hogy egy óriási kör nem, vagy csak nehezen, sok-sok segítséggel szokja meg az információs korszak csodáit, ez pedig az ötven éven túliak és az idősek – Magyarországon 3,5 milliós – köre.

*

Az időskor fogalmának meghatározásához használhatunk objektív és szubjektív kritériumokat. Az objektív kritériumok legfontosabbika a gazdaságilag aktív kor vége, illetve a nyugdíjba vonulás korhatára. Az időskor alsó határát a statisztika a nyugdíjba vonuláshoz köti.

Ez sem tekinthető azonban mozdíthatatlan sarokkőnek, mivel Magyarországon a nyugdíjkorhatár változó, és jelenleg a nők és férfiak esetében eltérő. A nyugdíjkorhatár, ami ma a nőknél 55 év, a férfiaknál 60 év, 2009-re mindkét nem esetében egységesen 62 év lesz.

2003-ban az átlagos nyugdíjba vonulási kor a férfiaknál 59,7 év, a nőknél 58,6 év volt (az átlagos szolgálati idő 37,7 év). Az Európai Unió és az Európa Tanács statisztikái az időskort a 65 évnél idősebbekre vonatkoztatják, míg a hazai statisztikák a nyugdíjkorhatár folyamatban lévő emelése miatt az időskort általában a 60. évnél húzzák meg.

Az időskor szubjektív jellemzői közé tartozik az egyes emberek saját magukról, erejükéről és általában az öregségről alkotott képe, s ez nagymértékben meghatározza, hogy öregedésükhöz hogyan tudnak alkalmazkodni. Nem feltétlenül a naptári évek szerint idősödünk, hanem az egész életutunk határozza meg, mikortól érezzük magunkat idősnek. Az öregedés útjai tehát egyediék, szubjektívek.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet *Életünk fordulópontjai* című, 2001–2002 fordulóján készült adatfelvétele szerint az öregség jellemzői közül 60%-unk gondolta elsődlegesnek, hogy valaki „nem tudja ellátni magát, másokra van utalva”. A válaszadók 50%-a vélte úgy, hogy az számít idősnek, aki „szellemileg leépült”, 48% válaszolta, hogy a „megromlott egészségi állapot” az időskor fő jellemzője, és 37% szerint az időskor eljöttének feltétele a betöltött 65. életév.

Az időskor meghatározásának kulcsfontosságú tényezője mindenképpen a gazdaságilag aktív, illetve inaktív lét. A gazdasági aktivitás feltételei pedig az egyén munkaerő-piaci esélyei. A munkáltatók azonban a munkaerőpiacon a 18–39 éveseket részesítik előnyben, ez a szűk korosztály az aktív kereső és fogyasztó csoport. 40 éves kor fölött nehéz új munkát találni, 50 fölött még nehezebb. Aki 50 évesen vagy idősebben kerül ki a munkaerőpiacról, annak nagyon kevés az esélye újabb munkaviszony teremtésére, mert már túl idősnek tartja magát ahhoz, hogy új dolgokat tanuljon.

Az idős embereket a társadalmi kirekesztettség jóval inkább veszélyezteti, mint fiatalabb társaikat. Fizikai, egészségi állapotuk megromlott, jövedelmük alacsony(abb), és ez életük végéig változatlan marad. A munkahelyről való kilépéssel, gyermekeik elköltözésével eltávolodnak a társadalmi hálózatoktól. Megnövekedett szabadidejükben az utazást, a kultúrafogyasztást szűkös anyagi helyzetük limitálja. A közvélemény a fölöslegessé váltak, eltartottak, inaktívak kategóriájába sorolja őket, elfelejtve, hogy mennyi értékes tudás és bölcsesség van a birtokukban, és hogy ők is csak a gyerekeikre, unokáikra fordították életük során energiáik nagy részét.

Az *Eurobarometer* 2003-as diszkriminációkutatása az etnikum, faj, vallás, szexuális beállítódás, valamint életkor és fogyatékoság alapján történő diszkrimináció mértékét vizsgálta. Az eredmények szerint a válaszadók 5%-a élt át negatív megkülönböztetést az életkora miatt, ami a legmagasabb arány az összes többi megkülönböztetési alap közül. Az emberek azonban sokkal nagyobb arányban voltak faji és etnikai alapú diszkrimináció szemtanúi (22%), mint kor (6%), vallás (9%), vagy fogyatékoság (11%) alapján törté-

nő megkülönböztetése. A munkaerőpiacon viszont az egyik legelterjedtebb nézet az életkor alapján történő megkülönböztetés. A válaszadók 71%-a állította, hogy az ötven év fölöttieknek kevesebb esélyük van az elhelyezkedésre. Ez a szellemi (87%) és testi (77%) fogyatékoság után a legelterjedtebb diszkriminációforrás sokkal magasabb arányú, mint az etnikai (62%) alapú megkülönböztetés.

Az idős emberekkel szembeni intolerancia kiterjed a sokkal fiatalabb korosztályokra is, főleg ha munkapiaci esélyekről, foglalkoztatásról van szó. A társadalomtudósok legújabb kutatásai szerint bizonyos területeken már a 35 év feletti munkavállalók is hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve. Abból kiindulva, hogy az emberek tovább élnek, továbbá később és kevesebb gyereket szülnek, tehát társadalmaink öregszenek, az ilyen korai hátrányos megkülönböztetés ijesztőnek hat.

Ma az Európai Unióban több példaértékű kezdeményezés létezik arra, hogy hogyan lehet az idős embereket a kirekesztettségől megóvni, illetve ők maguk mit tehetnek ezért.

Nyugati szomszédainknál számos idős ember már aktívan részt vállal a civilszervezetek munkájából. A vállalkozó kedvű idősek szélesebb köreinek mozgósítása az önkéntes munkára a nyugdíjas évek aktívvá és hasznossá tételének fő eszköze lehetne. Az idősek bevonása a saját közösségükért végzett önkéntes munkába többszörös hasznot hozhat. Egyrészt a szolgáltatások fogadói gazdagodnak a szolgáltatással, az időseknek jót tesz a pszichikai, mentális stimuláció, amelyet az új kapcsolatok, helyzetek, feladatok hoznak. Elégedettséget, a hasznosság érzését válthatja ki bennük a közösségi munka, az önkéntes munka alacsony költségeiről nem is beszélve.

A másik fontos eszköz a kirekesztettség megelőzésére az élethosszig tartó tanulás kiterjesztése a nyugdíjas évekre is. Az időskorúaknak kapacitásuk és kedvük is van tanulni, de ezt a tényt a többség figyelmen kívül hagyja. Olyan munkákban részt venni, amelyek mentálisan stimulálóak, elősegíti a szellemi kapacitás megőrzését az időskorban. Ezeket a lehetőségeket ki kell használni, és ki kell terjeszteni például olyan területekre is, mint az információs technológiák használata.

*

Nyugat-Európában a 80 év feletti népesség nagyobb hányada internetezik, mint Magyarországon a 60 év fölöttiek. Az internet az idősebb korosztály számára talán még fontosabb lehet, mint a gyermekeknek. Az információs társadalom újrendezi a társadalmi erőforrásokhoz, az információkhoz és a szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Az Európai Tanács *eEurope* programjai ezért is hangsúlyozzák az úgynevezett „e-befogadási” (*e-inclusion*) programok fontos elemeként az e-kormányzat, az e-szolgáltatások fejlesztésének fontosságát. A társadalom jelentékeny részének élete válhat könnyebbé, ha a szükséges ismeretek és szolgáltatások gombnyomásra válnak számára elérhetővé. S mivel az internet nem egyoldalú befogadásra kárhoztat, mint a televízió, ezért a társadalom is erősödhet az interneten megjelenő – tapasztalatokon alapuló – ismeretanyaggal és azokkal a véleményekkel, amelyeket az idősebb korosztály tagjai publikálnak. Az internet ezen túlmenően az új kommunikáció helye, ahol levélben, csevegőszobákban is folyik az élet, s ahová a belépés nem csak fiataloknak engedélyezett. Közösségek, levelezőhálózatok jönnek létre, barátságok és szerelmek születnek ebben a korosztályban is az interneten.

Az információs társadalom közös alapja a számítógép- és internethasználat, vagyis az elektronizált közéletben és információszerzésben való interaktív részvétel. Az idősebb generációk esetében a felmérések szerint az elektronikus információhoz való hozzáférés a mindennapokat teszi egyszerűbbé. Az internet segít az időseknek, hogy a külvilággal kapcsolatban lévőknek érezzék magukat, és biztosítja, hogy az idősek lépést tartsanak a változásokkal. Az internet használatának következtében az idősebbek nem függenek többé saját családjuktól mint a szociális támogatás egyetlen forrásától. Négy európai internetezőből hárman (78%) úgy gondolják, hogy életüket megváltoztatta az internet. Legtöbbjük úgy véli, hogy tájékozottságot (97%), a közszolgáltatásokhoz való jobb hozzáférést (95%), társadalmi elfogadottságot (93%), jobb kapcsolattartási lehetőségeket (91%) és időmegtakarítást (80%) biztosít az internet használata. Az *Eurobarometer* 2001-es felmérése arra is fényt derített, hogy az internethasználók 93%-a gondolja azokról, akik nem használják a világhálót, hogy fontos lehetőségeket hagynak kihasználatlanul. Napjainkra a nemhasználók felénél már a digitális kirekesztődés jeleit is lehet tapasztalni. Míg azonban Európában minden harmadik ember használja az internetet (és közülük minden tizenkettedik nyugdíjas), ez Magyarországon csak minden huszadikról mondható el. Az Unióhoz újonnan csatlakozott tagállamok 55 év feletti polgárainak átlagosan mindössze 3,2%-a tekinthető internetfelhasználónak, miközben az új tagországok lakosságának átlagosan 31%-a használja az internetet. Az idősek a digitális kirekesztettség által leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportot alkotják. Az idősek nagy részének ugyanis már nem volt alkalma aktív korában elsajátítani korunk írástudását, a digitális írástudást.

Az internethasználat legfőbb gátja a legtöbb háztartásban a számítógép hiánya (44%). A második leggyakrabban hangoztatott ok az érdeklődés hiánya (37%), a harmadik az internetezés magas költsége (22%), a negyedik pedig a hozzáértés hiánya (16%).

Az információs és kommunikációs eszközök felhasználásában kialakult különbségeket meghatározza a háztartások mérete és bennük az időskorúak, a tanulók száma, továbbá a gazdaságilag aktív és inaktív tagok száma. Minél nagyobb és minél vegyesebb korosztályú egy háztartás, annál nagyobb valószínűséggel van internet-előfizetésük, minél nagyobb az aktív keresők aránya, annál valószínűbb az otthoni internet-hozzáférés.

Nagymértékben befolyásolják továbbá az információs és kommunikációs eszközök használatát a háztartások szerzett és felhalmozott erőforrásai (a háztartás vagyoni és jövedelmi pozíciója) és a háztartás infrastrukturális környezete (a település mérete és földrajzi régiója). Óriási aránytalanság figyelhető meg ugyanis a településtípusok között a nagy sáv szélességű internetelérési lehetőségek terén. Míg a magyar lakosság egyötöde él 2500 főnél kisebb lélekszámú településen, addig az itt élők mindössze 3%-ának van lehetősége DSL-technológia használatára.

Az információs és kommunikációs eszközök használatát a különféle társadalmi és demográfiai tényezők az egyén életstílusán keresztül befolyásolják. A társadalmi státus és az értékválasztások a fogyasztási szokásokban is megmutatkoznak. Az információs és kommunikációs eszközök használatát meghatározza a korcsoport, az iskolai végzettség, a szakképzettség, számítástechnikai felkészültség és a kulturális tőke is. További befolyásoló tényezők a személyközi kapcsolathálókat alkotó rokonok, barátok, ismerősök és munkatársak használati szokásai.

Az információs és kommunikációs eszközök használata az egyén munkaerő-piaci részvételétől, s ezen belül attól is függ, hogy milyen gazdasági szektor résztvevője az illető, milyen jövedelemmel rendelkezik, és szellemi vagy fizikai munkát végez-e.

Az információs és kommunikációs eszközökkel kapcsolatos fogyasztási szokások attól függnének, milyen presztízse van ezeknek az eszközöknek a fogyasztók értékpreferenciája szerint. Megfelelő attitűdök szükségesek ahhoz, hogy a fogyasztók előnyben részesítsék az információs és kommunikációs eszközök használatát. A potenciális felhasználónak nyitottnak kell lennie a technológiai újdonságok iránt, kompetensnek kell éreznie magát az eszközök használatához, és érdeklődnie kell az új információk iránt.

A szegregált információs társadalomban szakadék képződik a „digitális írástudók” és az „írástudatlanok” között. Akik nem tudják használni a technológiai fejlődés nyújtotta előnyöket, tartósan kiszorulnak a gazdaságnak (és a társadalomnak) azokról a növekvő területeiről, ahol az infokommunikációs eszközök használata olyan alapkövetelménnyé vált, mint az ipari forradalmat követően a hagyományos írní-olvasni tudás.

A digitális szakadék egyik legérintettebb csoportja az időseké. Az időskori aktív életterv megőrzése, a helyi közösségekben való aktív szerepvállalás, a társadalom vérkeringésében való részvétel egyre fontosabbá váló feltétele lesz a modern információs és kommunikációs technológiák ismerete és használata. Nemcsak a társas kapcsolatok, a fogyasztás és az ismeretszerzés egyre növekvő része bonyolódik le az interneten keresztül, hanem az egészségügyi és szociális szolgáltatások igénybevétele terén is egyre növekvő lehetőségeket kínál a digitális technológia. Egy digitálisan kettészakadó társadalomban a lemaradók képtelenek lesznek a többséggel és a demokratikus intézményekkel való párbeszédre, és nem fognak tudni hozzájutni az új gyógyászati segéd-eszközök alkalmazásához sem. Ezért az Európai Unió iránymutatásokkal és jogi eszközökkel, a tagországok pedig aktív cselekvési tervekkel és programokkal próbálják a szakadékot áthidalhatóvá tenni, s ennek jegyében az idősebbekkel is megismertetni, megkedveltetni az internetet, a mobiltelefonok, egyszóval a digitális világ adta lehetőségeket, miközben a gyártók és a szolgáltatók figyelmét is igyekeznek felhívni az idősek igényeire.

A digitális szakadékok keletkezése és elmélyülése egy olyan új jelenségre utal, amelynek a társadalmi rétegződés szempontjából is jelentősége van. A modern információs és kommunikációs technológiai eszközök terjedése kumulatív módon hat a meglévő társadalmi hátrányok generálódására abban az esetben, ha az információs és kommunikációs technológiai eszközök hozzáférése, használata módjának, valamint az *online* elérhető tartalmak és szolgáltatások fejlesztésének érdekében nem történik semmi.

Az információs társadalom újrendezi a társadalmi erőforrásokhoz, az információkhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Ezt a „fiatalabb” idős korosztály egy szűkebb rétege már felismerte. Nekik már mások az igényeik nyugdíjas éveikben: teljes életet szeretnének, egészségesen kívánnak élni, továbbá utazni, nyaralni, sportolni, szórakozni, vásárolni és dolgozni akarnak, elvágódva beszűkülő anyagi lehetőségeik korlátai közül. Azt is tudják, hogy ha megőrzik aktivitásukat, akkor szellemileg és testi- leg később érik őket a betegségek, hosszabban, szebben élhetnének. Ők azok, akik mind többen és mind bátrabban szeretnék felhasználni a számítógépet, ők is szeretnének internetezni, mert megszokták a munkahelyükön, vagy mert éppen ott nem volt rá

lehetőségük. Ezért az időseket informatikára oktató helyeken állandó túljelentkezés van, amit az az igény motivál, hogy megtanulhassák a modern korszak eszközeinek kezelését, és teljes életet élhessenek hatvanas, hetvenes éveikben, sőt azon túl is. Ezekon a kurzusokon a városlakó értelmiségi nők vannak többségben, talán azért, mert a férfiaknál érdeklődőbbek, aktívabbak, jobb kommunikációs készségeik vannak és nyitottabbak a szervezett programokra.

Az idős korosztály új ambíciói a számítógép-fogyasztásban is megmutatkoznak. Az elmúlt évek adatai szerint a PC-ellátottsági mutató a legidősebbek csoportjában növekedett a legdinamikusabban.

Az otthoni internet-hozzáférést tekintve az elmúlt években azt tapasztalhattuk, hogy a 40–60 évesek igyekeztek „felzárkózni” a fiatalabb korcsoportokhoz. A 60 évesnél fiatalabb korcsoportok „konvergenciájával” ellentétben a legidősebbek lemaradása stabilizálódott az utóbbi években.

Számtalan gyakorlati példa és tudományos kutatási eredmény mutat rá az információs és kommunikációs eszközök egyenlőségteremtő szerepére. Ennek érvényesüléséhez azonban nem elégséges feltétel az információs és kommunikációs eszközökhöz való fizikai hozzáférés biztosítása. Az infrastruktúrán túl elengedhetetlen az eszközök „értelmes” gyakorlati használatában segítséget nyújtani képes humán infrastruktúra fejlesztése is. Napjaink informatikai, valamint társadalom- és szociálpolitikájában ennek az egyik központi kérdéssé kell válnia. A legfontosabb feladatnak a digitális írástudás elterjesztését, valamint az arra való esélyeknek az információs és kommunikációs eszközök által nyújtott lehetőségek kihasználásával történő növelését kell tekinteni, hogy az egyének és a közösségek képessé váljanak a részvételre a társadalmi-gazdasági folyamatokban.

A 2001. október 8-án az Európai Tanács által elfogadott közlemény a legátfogóbb európai szintű állásfoglalás az e-befogadás, az információs társadalom által kínált lehetőségek kihasználása mellett, a szociális integráció érdekében. A közlemény alapját az az *e-Inclusion* jelentés alkotja, melyet az *ESDIS (Employment and Social Dimension of the Information Society)* elnevezésű, magas szintű összeurópai kutatócsoport készített. Az e-befogadás stratégiájának két fő eleme van: egyrészt az információs társadalom adta lehetőségek kihasználása a hátrányos helyzetű csoportok érdekében, másrészt pedig az akadályok elhárítása az információs társadalom mindenki számára elérhetővé tétele érdekében.

Az európai e-befogadás irányvonalának legfőbb elemei a következők:

- megfelelő *online* tartalmak és szolgáltatások létrehozása (hozzáférhetőség és érthetőség, a közérdekű oldalak minőségbiztosítása, interaktív e-kormányzati szolgáltatások a hátrányos helyzetű csoportok számára, az önkéntes *online* szolgáltatások fejlesztésének elősegítése);
- a helyi közösségek megerősítése *online* szolgáltatásokon és hálózatokon keresztül (*online* közösségek létrejöttének segítése, különösképpen a hátrányos helyzetű városi közösségek és az elszigetelt területeken élők szükségleteinek kielégítése érdekében);
- IKT-munkalehetőségek megvalósítása a hátrányos helyzetű csoportok számára (táv munkahelyek teremtésén, elismert alapfokú számítógép-kezelői vizsgák megszerzésén és fogyatékkal élő munkavállalók alkalmazásán keresztül);

- a társadalom figyelmének felkeltése az információs társadalom kínálta lehetőségek iránt;
- az informatikához való hozzáférés elősegítése és megfizethetővé tétele;
- a digitális műveltség megszerzésének elősegítése a hátrányos helyzetű csoportok számára;
- e-hozzáférhetőség: a fogyatékkal élő emberek számára a technikai akadályok leküzdése;
- az összes érintett fél együttműködésének megteremtése a regionális és helyi szervezetek (szociális partnerek, civil társadalom, PPP) bevonásával.

Az integráló, befogadó információs társadalomnak négy fő feladata lehet: elő kell segítenie az emberek és a közösségek életminőségének javulását; a társadalom minden tagja számára lehetőséget kell biztosítania, hogy hozzájárulhasson a tudásalapú társadalom kialakításához; integráló hatású információs lehetőségeket kell kínálnia, hogy az állampolgárok minden demográfiai csoportból egyformán kapcsolatba léphessenek az e-kormányzattal, és ezáltal hatékonyabban részt vehessenek a demokratikus folyamatokban; végül pedig fel kell ismernie a közösségi és önkéntes csoportok jelentőségét a célok elérése szempontjából.

Napjainkban három idős emberből kettő (70%) úgy gondolja, hogy a média az informatikát egyértelműen a fiatalokkal kapcsolja össze. Az internet elérhetetlensége miatt minden második megkérdezett idős ember (48%) a gyártókat hibáztatja azért, hogy az idősek igényeit, szükségleteit nem veszik figyelembe a tervezésnél, az eszközök formai kialakításánál. Majdnem minden második idősebb ember gondolja úgy, hogy lépést tart a technológiai újításokkal, és ezt a korosztályt ugyanígy fele-fele arányú megosztottság jellemzi abban a tekintetben, hogy reménytelenül öregnek érzik-e magukat a számítógéppel való megbarátkozáshoz. (Ezt a problémát próbálja megoldani az a holland kezdeményezés, melynek keretében idősebb emberek számára készült számítógépeket dobnak piacra. Még ebben az évben a felhasználókhöz kerülhet az első európai fejlesztésű személyi számítógép, amely idős emberek számára készült. A problémák nélküli, univerzális PC iránti igény a világ minden pontján óriási. 65 év feletti emberek milliói – Magyarországon is tízezrei – ülnének le a számítógép elé.)

Az informatika kultúrájában való részvétel jelentősen megosztja az idősebb generációkat. Négy csoportot különböztethetünk meg közöttük, viszonylag élesen. Nagyjából minden harmadik idős ember (31%) ki van téve a lemaradás kockázatának. Ők azok, akik bezárkóznak, nem használnak számítógépet, és nem is tervezik annak használatát megtanulni. Majdnem ugyanilyen népes a technológiailag nyitottak tábora (29%): ők azok, akik bár nem használnak semmiféle információs technológiát, nyitottak, és kifejezték hajlandóságukat a tanulásra. A kései kezdők (13%) csoportja már túl van az információs technológiával való alapvető ismerkedésen, de lehetőség vagy érdeklődés hiányában tudásukat csak ritkán alkalmazzák, így gyakorlati tudásuk is csak alapszintű. Természetesen az idősek között is vannak, akik szívesen, gyakran és nagy rutinnal használják a legújabb információs technológiai újításokat, berendezéseket, ők az élvonalbeli kezdeményezők (27%).

Az idősek számítógép-használati hajlandóságát számos tényező befolyásolja. Az uralkodó tényező az iskolázottság foka, de az életkor és a jövedelem is erősen megkü-

lönbötető elemek. Emellett azonban az aktivitás foka is jelentős életstílus-meghatározó tényezőként lép fel. A nem mint befolyásoló tényező a férfiak előnyét mutatja, míg a fennmaradó különbségeket a hallással és mozgásszervi betegségekkel kapcsolatos problémák jelentik.

Európa azonban nem mutat egyenletes képet az idősök számítástechnikai részvételét tekintve, az észak–déli tengely mentén jelentős eltérések tapasztalhatók. Hollandia, Dánia és Svédország vezet az idősebb emberek internethasználatában: ezekben az országokban 35% feletti a rendszeresen internetező idősök aránya, 40%-uknak otthoni hozzáférésük van. Ezzel szemben Írország, Görögország, Spanyolország és Portugália, de még Franciaország is jelentős digitális kihívás előtt áll: az idősebb generációk körében a hozzáférés 15% alatt van, és az internetet rendszeresen használók aránya (Franciaország kivételével) nem haladja meg az 5%-ot.

A társadalomban való részvétel, az integráció pozitív értelmezése a kulturális, technikai folyamatokhoz való kapcsolódást is jelenti. A kormányzatok kezdeményező hozzáállására van szükség, hogy az új technikából fakadó társadalmi kulturális folyamatoknak az idősebbek is részesei maradhassanak. Az európai társadalmak mindennapi életét megfordíthatatlanul behálózta az információs technológia. A modern társadalmakban az egyik alapvető jognak az állampolgárok *online* elérhető szolgáltatásokhoz és információkhoz való hozzáférési jogának kell lennie. Az idősebb emberek részére egyrészt rengeteg előnyt biztosíthat, ha hozzákapszolódnak ehhez a világhoz, másrészt hátránnyal is járhat, ha fizikailag vagy mentálisan akadályoztatva vannak a hozzájutásban. Nem kapcsolódní az információs technológia világához nem egyszerűen azt jelenti, hogy valaki nem fér hozzá bizonyos *online* szolgáltatásokhoz, hanem azt is, hogy elesik a társadalmi kapcsolattartás egyik legfontosabb új lehetőségének kiaknázásától. A jelen társadalmában egyre nagyobb a kockázata annak, hogy az idősödő emberek lemaradnak az információs sztrádán. Ennek megfelelően kell lépéseket tenni, hogy ez a társadalmi csoport ne izolálódjon, hanem a többi társadalmi csoporttal egyenlő mértékben férjen hozzá az infrastruktúrához és az általa kínált lehetőségekhez.

Az Európai Unióban – válaszul a társadalom idősödésének kihívásaira – egyre inkább előtérbe kerülnek az idősebb generációk érdekei és igényei. Az idősök integrálása az információs társadalomba tehát várhatóan egyre fontosabb szerephez fog jutni az EU politikai mindennapjaiban is. Az EU – elsősorban a foglalkoztathatóság imperatívusa miatt – igen fontosnak tekinti az ötvenes éveikben járók „e-oktatását”, ahogy ezt az Európai Foglalkoztatási Stratégia esetében láttuk. A legidősobb, ápolásra szoruló idősöket az információs technológia fejlődése alkalmassá teheti önálló, de mégis biztonságos életvitel folytatására a saját háztartásukban. Amennyiben a kormányzatok partnernek tekintik az idősöket, az aktív öregség politikájának megvalósítása révén az idősök, nyugdíjasok is a társadalom hasznos tagjai tudnak maradni. Ehhez azonban az információs forradalom óta a kormányzatoknak el kell látniuk az információs kirekesztés leküzdése, az idősök korukból fakadó hátrányos helyzetének megszüntetése terén adódó feladataikat.

Az idősöket sokféle akadállyal kell megküzdenniük, hogy teljes jogú tagjai legyenek az információs társadalomnak. Egy német és holland kezdeményezésű kutatási program számba vette az idősök előtt álló akadályokat. Az idősebbeknek a technológia költségvonzata jelenti az első akadályt, az *online* hozzáférés sokaknak egyszerűen meg-

fizethetetlen. Sokszor előfordul azonban, hogy az idősebb emberek nem is érdeklődnek az információs technológia iránt, mert nem látják hasznát, saját életükre vonatkozó relevanciáját. Tehát az első lépésként az időseket el kell „csábítani”, fel kell kelteni érdeklődésüket az információs technológia hasznossága iránt.

A talán leginkább számottevő akadály az, hogy az interneten kevés az idősebb emberek számára releváns vagy hasznos információ, a kifejezetten az idősebb emberek számára kifejlesztett honlap. Ezért az idősek információs társadalomba való bevonásának az lehet az egyik módja, hogy számukra is érdekes, igényeiknek megfelelő információkat kell biztosítani a világhálón.

Sokszor persze az önbizalmuk is hiányzik ahhoz, hogy a gép mellé üljenek. Többen közülük bátortalanok, tamáskodva tekintenek az informatika térhódítására, s ugyanakkor kevésbé is hisznek a közvetített szolgáltatások megbízhatóságában. A kifejezetten időseknek szóló oktatóprogramok és oktatási rendezvények segíthetik őket, hogy a saját sebességükkel haladva bátorságot gyűjtsenek a digitális világban való eligazodáshoz. Emellett nagy könnyebbség lehet az informatikában jártas, de a saját korosztályukból való oktatókon, társakon keresztül való közvetítés, áthidalva a „korosztályi szakadékot” a számítógépek és az idősek között.

Az idősek számítógép-használatának, az internetezésnek további strukturális hozzáférési akadályai is lehetnek. Így problémát jelenthet az angol nyelv ismeretének hiánya, hiszen nagyon sok számítógép, internetes felület és általában a kommunikáció nyelve az angol, míg az idősek között kevesen ismerik az angol nyelvet, így ez is hátráltató tényező. Sokszor a számítástechnikai felszerelések konstrukciója sem veszi figyelembe az idősebbek igényeit, szükségleteit. Ahhoz tehát, hogy a virtuális világra vonatkozó ismeretektől eljussanak a valódi tájékozottsáig, hogy könnyedén hozzáférjenek az informatika vívmányaihoz és önbizalommal kezeljék a digitális világ szerkezeteit, a gyártóknak és a fejlesztőknek is részt kell venniük az alkotófolyamatban, hogy ez a világ az idősek számára is megnyílhasson.

A fennálló akadályok eredményes leküzdése terén már meglévő európai példák azt mutatják, hogy a leghatékonyabb az „összehangolt kezdeményezés” lenne. Az idősek digitális integrációjának megvalósítása érdekében minden szektor a maga felelőssége és lehetőségei mentén venné ki a részét különféle programok megvalósításából, a problémát fókuszba állító politikai döntéshozói szinttől kezdve a civilszervezeteken keresztül egészen az üzleti életig, ahonnan az idősebbekre irányuló marketingtevékenység és az innovatív szolgáltatások várhatók.

A civil, magán- és kormányzati kezdeményezéseket három fő csoportba oszthatjuk. Első csoportjukat az aktív öregség időspolitikai kategóriájába tartozó programok alkotják, amelyek az időseknek a társadalomban való aktív részvételét segítik elő, hogy helyi közösségeik és fiatalabb társaik érdekében is kifejtthessék értékes hozzájárulást jelentő alkotómunkájukat, és ne csak passzív, megtűrt tagjai legyenek a társadalomnak. Az aktív részvétel ösztönzésével és az idősekről alkotott kép megváltoztatásával különböző kormányok és szervezetek már ma is erre törekednek.

A programok második csoportjába az idősödő társadalom egy másik kihívására adott válaszként az önálló életvitelt folytató, de a szociális szolgáltatórendszerre egyre inkább rászoruló, nagyon idős emberek részére kifejlesztett egészségügyi szolgáltatások és a hosszú távú, tartós ápolás technikai újításai sorolhatók. Különböző speciális vide-

otelefonok, -kamerák és az idősek mozgását, baleseteit, gyógyszereszedési szokásait figyelő digitális rendszerek tartoznak ebbe a csoportba.

A harmadik csoport a legnépesebb. Ennek legfontosabb összetevője az e-befogadás, a digitális társadalomba való beilleszkedés elősegítése és az új technika adta lehetőségek kihasználása a minden állampolgár részére egyformán elérhető szolgáltatások megteremtése révén. Idetartozik a technikai készségek fejlesztése, az adekvát tartalomszolgáltatás, az újítások bevezetése az eszközök formai és funkcionális tervezésében és kivitelezésében, valamint a digitális írásbeliség fejlesztése is.

Ezek a programok még mind hiányoznak Magyarországon. Nincs kormányzati kezdeményezés az időskorúak segítésére az információs társadalomhoz való alkalmazkodásban. A korábbi ilyen irányú törekvések elhaltak. A civil kezdeményezések szerepe egyelőre nem több mint figyelemfelkeltés, marketing, annak bemutatása, hogy van lehetőség, van esély arra, hogy élhetőbb, boldogabb öregkor adasson meg az idős magyar állampolgároknak is. A magyar kisvárosok és falvak idős lakói még távol vannak az információs társadalomtól, de a teleházak segítő tevékenysége már érződik: az időskorúak közül viszonylag többen interneteznek a vidéki kisvárosokban, mint a fővárosban. A teleházak akciói, a Budapesti Művelődési Központ „Kattints rá, Nagy!” kezdeményezése, az Informatikai Érdekegyeztető Fórum (Inforum) unoka-nagyszülő informatikai versenyei (2003, 2004, 2005) nemcsak segítséget nyújtanak, hanem egyúttal hathatósan jelzik a hiányokat és a szükségleteket is. A társadalmi szervezetek a megoldást nem az állami pályázatokban, hanem az együttműködésben látják: nem hisznek a közbeszerzés útján vásárolható társadalmi együttérzésben.

*

A magyarországi kistelepüléseken élő idős emberek körében az elmúlt két évben 4%-kal emelkedett az internethasználók köre, miközben a fővárosban a növekedés csupán 2%-os volt. A viszonylag kedvező tendenciák mögött meghúzódó alapeloszlások azonban nagyon alacsonyok: a fővárosban a 60 év feletti 3%-ának van internetes hozzáférése, míg vidéken ez a szám csak 1%.

Ismereteink szerint mintegy 200 nyugdíjasklub kapcsolódott be eddig az „eMagyarország pontok” hálózatába. Egy-egy ilyen „pont” átlagosan 50-60 embert szolgál ki, így mintegy 10 000 idős embernek lesz módja az információs társadalom lehetőségeit birtokba venni.

A Budapesti Művelődési Központ által létrejött „Kattints rá, Nagy!” program a legjobb eredményeket Budapesten, Egerben, Kecskeméten, Miskolcon, Nyíregyházán, Pécsen, Szolnokon, Tatabányán, Szentiványban és egy kis faluban, Szadán érte el. 2003-ban összesen 1028 nagymama- és nagypapakorú ember végzett számítástechnikai tanfolyamot, melyeknek a szervezésében elsősorban a könyvtárak és a teleházak jártak az élen. A kecskeméti megyei könyvtár tájékoztatása szerint az elmúlt év során a „nagyinet” tanfolyamra 117 fő iratkozott be, s közülük 114-en kaptak tanúsítványt. Az összes tanfolyami résztvevő és új tanúsítványtulajdonos 59%-a volt nagyszülő. A könyvtárban külön interneteléréssel rendelkező számítógépek állnak a tanfolyamot végzettek rendelkezésére.

Az Informatikai Érdekegyeztető Fórum (Inforum) annak érdekében, hogy segítse az információs társadalom fejlődését és a digitális szakadék betemetését, immár harma-

dik éve rendez olyan informatikai versenyeket, amelyen nagyszülők (dédszülők) az unokáikkal közösen vetélkednek, játszanak egymással. A családok közösen, számítógép előtt ülve oldják meg a versenyen kapott feladatokat. A verseny résztvevői értékes fődíjakat nyerhetnek, és mindenki megkapja a verseny névre szóló emléklapját.

Az első unoka-nagyszülő informatikai versenyt az Inforum 2003. december 7-én rendezte meg Budapesten. Akkor 64 páros küzdött egymással. A versenyzőpároknak másfél óra alatt 62 feladatot kellett megoldaniuk, amelyek összesen 316 kérdést tartalmaztak. Az egyre nehezedő kérdések között voltak olyanok, amelyeknek a megválaszolásához csupán az eszközök egyszerű használatára vonatkozó ismeretekre volt szükség, ezeknek a célja az eszközök iránti bizalom, valamint az önbizalom erősítése volt. Ugyanakkor voltak olyan feladatok is, amelyek arra készítették a résztvevőket, hogy információszerezésre használják az internetet. Egyes feladatsorok olyan kérdéseket tartalmaztak, amelyek az alpműveltség témaköreit érintették, gondolkodtatva, és nemcsak intellektuálisan, hanem érzelmileg is érintve a különböző korosztályokat.

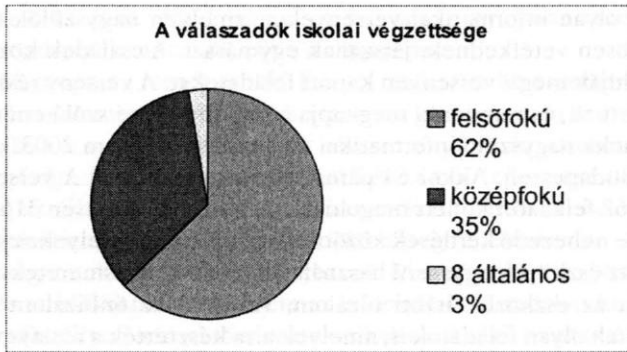
A második unoka-nagyszülő informatikai versenyen 60 feladatot kellett megoldania a 123 regisztrált párosnak. A kérdések jellege hasonló volt a korábbiakhoz, ám még intenzívebb internetes keresést és kreativitást követeltek meg az indulóktól. Közismereti és kulturális kérdések váltakoztak könnyű informatikai és logikai feladatokkal. A feladatok kidolgozói, az Informatika-Számítástechnikai Tanárok Egyesületének tagjai arra törekedtek, hogy a feladatok játékoságuk révén inkább szórakozást nyújtsanak, mintsem izzasztó munkát követeljenek a résztvevőktől.

A versenyzők kétharmada budapesti volt, Kelet- és Nyugat-Magyarország egyenlő arányban képviseltette magát. Az internet használatának elterjedését jelzi, hogy a versenyzők egyharmada már az interneten találkozott az Inforum felhívásával, őket szorosán követik azok, akik a nyomtatott sajtóból vagy a televízióból értesültek a versenyről. A fővárostól mért „távolsági versenyben” Lenti (246 km) és Levelek (248 km) maga mögé utasította Siklóst (230 km) és Debrecent (226 km). Kiemelkedő eredménynek tekinthető, hogy az idősök kedvét e versenytől a nagy távolságok sem vették el. A legifjabb versenyző négyéves, a legidősebb pedig 79 esztendő volt.

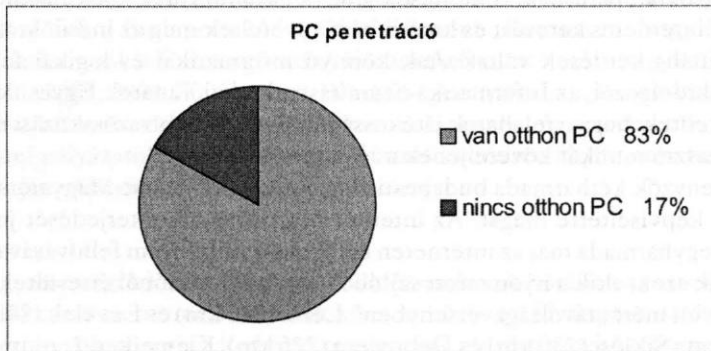
*

2005 őszén az Inforum immár harmadszor rendezte meg az unoka-nagyszülő informatikai versenyt november 13-án, Budapesten. A versenyben részt vevő nagyszülőket a szervezők egy kérdőív kitöltésére kérték. A kérdéssor feltérképezte a megkérdezetteknek az információs és kommunikációs eszközökkel kapcsolatos attitűdjeit, továbbá azt, hogy a verseny idején volt-e saját számítógépük és internet-hozzáférésük, valamint azt is, hogy otthonukon kívül hozzájutottak-e infokommunikációs eszközökhöz. A felmérés kiterjedt továbbá arra is, hogy tervezik-e a jövőben eszközök beszerzését vagy korszerűsítését, például áttérnének-e széles sávú internet-hozzáférésre a modemes kapcsolatok helyett. Egyes kérdések az interneten böngészett témákra, kedvenc oldalakra, az általuk igénybe vett vagy óhajtott szolgáltatásokra, valamint az online banki ügyintézésbe vagy a vásárlási lehetőségekbe vetett bizalmukra vonatkoztak.

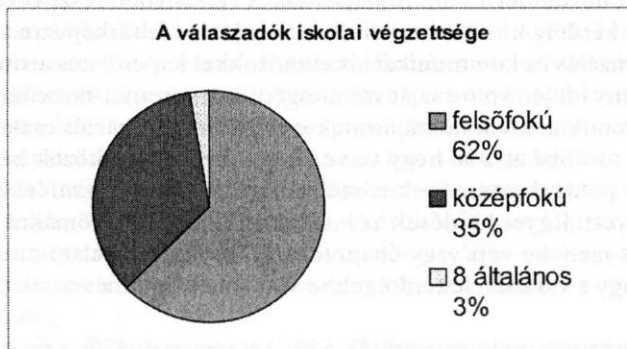
A kérdéssorra válaszoló nagyszülők 53%-a budapesti, 47%-a pedig vidéki, főleg városi lakos volt.

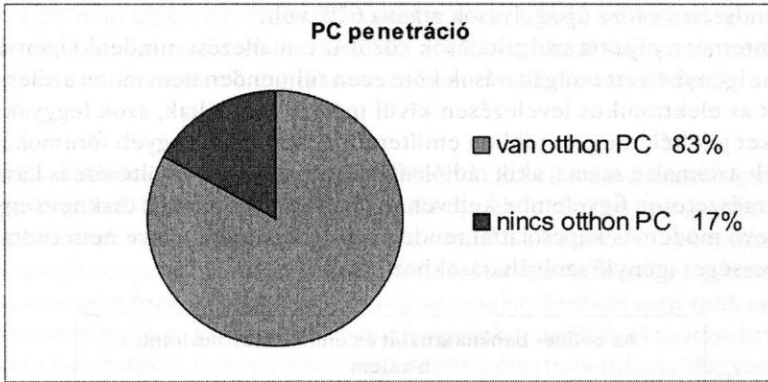
A válaszadók átlagéletkora 64 év volt, a legfiatalabb 55, a legidősebb 84 éves volt. A nemek majdnem egyenlő arányban oszlottak meg: a nők aránya 53%, a férfiaké 47% volt.

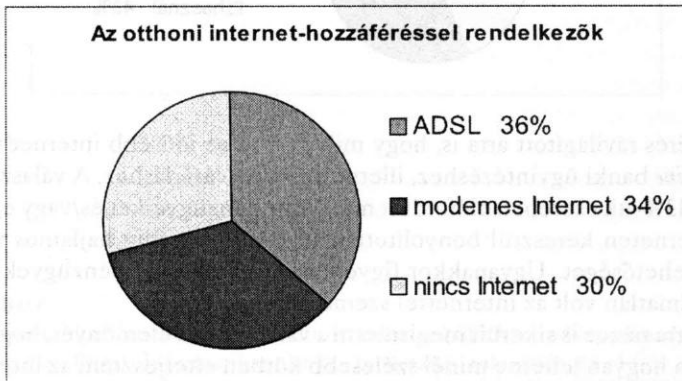
A válaszadók között iskolai végzettségüket tekintve magasan felülreprezentáltak voltak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (62%). A középfokú végzettségűek aránya a megkérdezettek között 35%, a csak 8 általános iskolai osztályt végzettké pedig mindössze 3% volt.

17% volt azoknak az aránya, akiknek a háztartásában nem volt PC, s ezeknek a 66%-a nyilatkozott úgy, hogy a következő év során szándékában áll a számítógép-vásárlás.

Az internetpenetráció a kérdezettek körében a következőképpen alakult: a háztartások 36%-ában volt ADSL, 34%-uk pedig modemes internetkapcsolatot használt. A válaszadók 30%-ának nem volt otthoni internet-csatlakozása, s ezeknek a 42%-a tervezte annak bevezetését.

Azok közül, akik otthonról nem tudták elérni a világhálót, a legtöbben gyermekeiknél vagy a munkahelyükön, illetve néhányan idősek klubjában, esetleg ismerősnél jutottak hozzá. A modemes internetezők 71%-a akart széles sávra váltani, a többiek megelégedtek a lassúbb és olcsóbb megoldással.

A megkérdezett nagyszülők átlagosan napi 100 percet töltöttek el internetezéssel. A szórás nagy: volt, aki csak napi 15 percet, mások 6 órát is eltöltöttek a világhálón való szörfözéssel. 26 válaszadó naponta átlagosan 30 percet vagy annál kevesebbet töltött el így.

Az idősebbek leggyakrabban a kultúra, a politika és a tudomány témaköre iránt érdeklődtek az interneten, ez után a közérdekű információk szerzése következett a népszerűségi listán. Ritkábban tervezték utazásaikat a világháló segítségével, és még ritkábban gondoltak arra, hogy egészségük megőrzésében is segítséget kaphatnak onnan.

Amikor arra kértük őket, hogy nevezzenek meg olyan lapokat, amelyeket minden alkalommal meglátogatnak, akkor legtöbbször a Startlapot, az Origót és a Google-t jelölték meg, ritkábban szóba került a Yahoo és az Index is.

A rendszeres *online* újságolvasók aránya 62% volt.

Az internet nyújtotta szolgáltatások közül az e-mailezést mindenki igénybe vette, azonban az igénybe vett szolgáltatások köre ezen túlmenően nem mutat széles spektrumot. Akik az elektronikus levelezésen kívül mást is használtak, azok leggyakrabban a hírleveleket jelölték meg, és többen említették a csevegő- és egyéb fórumokat is. Elnyészó volt azoknak a száma, akik rádióhallgatásra vagy zene letöltésére is használták a hálót. Természetesen figyelembe kell venni, hogy az internetezők csaknem egyharmad részét kitevő modemes kapcsolattal rendelkező felhasználók eleve nem tudtak komolyabb sebességet igénylő szolgáltatásokhoz jutni.

A felmérés rávilágított arra is, hogy milyen volt az idősebb internethasználók viszonya az *online* banki ügyintézéshez, illetve az *online* vásárláshoz. A válaszokból az derült ki, hogy 43%-uk esetében előfordult már, hogy pénzügyeiket és/vagy egyes vásárlásaikat az interneten keresztül bonyolították le, 34%-uk pedig hajlamos volt igénybe venni ezt a lehetőséget. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy pénzügyekben 23%-uk teljesen bizalmatlan volt az internettel szemben.

Végül arra nézve is sikerült megismerni a válaszadók véleményét, hogy az idősebb korosztályban hogyan lehetne minél szélesebb körben elterjeszteni az internet használatát. A legtöbbször (59%) a szolgáltatás árának csökkentésében látták a megoldást, és sokan a számítógép-kezelés oktatását és az internet népszerűsítését említették megoldásként. Lehetséges inspirációként megfogalmazódott továbbá az igényesebb tartalomszolgáltatás iránti igény is.

A vizsgált minta speciális csoportot alkotott, mivel a versenyen részt vevőkről eleve feltételezhető volt, hogy már valamennyire ismerték az információs és kommunikációs eszközöket és az internetet. Sokan közülük még dolgoztak, és a felsőfokú diplomák nagy arányából következően szellemi munkát végeztek, ami feltételezi a PC ismeretét. 31%-uk használta a munkahelyén az internetet. (A teljes népesség nagyobbik része csak a munkahelyén használja az internetet, és kevesebben tudnak otthon is rácsatlakozni a világhálóra.)

A mintában szereplő megkérdezettek tehát sokkal nagyobb előnnyel indultak neki időségeiknek, mint velük egykorú, már hosszabb ideje inaktív társaik, akik a digitális írástudást eszközök és oktatás hiányában nem sajátíthatták el. Hátrányban vannak azok, akik nem élnek együtt fiatal családtagjaikkal, hogy azoktól megtanulhassák az infokommunikációs eszközök használatát, és időskoruknál fogva már nem fogékonnyak az újításokra. Ők sajnos a digitális társadalom leszakadóivá válhatnak.

*

Az idős emberek gondjainak megközelítésében le kell számolni az *Öreg néne özikéje* nyomán az öregekről kialakult és mindmáig élő képpel. A klasszikus nagyszerepeknek a mai idős emberek sem akarnak megfelelni, hiszen ők a 60-as évek, a beatkorszak huszonévesei, akik napjainkban vonulnak nyugdíjba, és az unokáik vagy a gyermekeik kiszolgálása, a cicagondozás kispolgári idillje helyett a saját életüket szeretnék egészségesen és aktívan végigélni. És ha idősebb honfitársaink megőrzik aktivitásukat, később érik el őket a betegségek, és hosszabb ideig, szebben élhetnek itthon, Magyarországon, közöttünk is.

Dombi Gábor

Újságíró, az Informatikai Érdekegyeztető Fórum (Inforum) főtítkára, a Népszabadság Online alapító főszerkesztője (1996). Informatikapolitikai tanácsadó, televíziós és rádiós szerkesztő. Az Internet Szolgáltatók Tanácsa Tanácsadó Testületének titkára és az Infopoly Alapítvány az Elektronikus Demokráciáért elnöke. Főbb publikációi: *Idősek útja az információs társadalom technológiájához* (2005), *Az információs társadalom felé* (2001), *Magyar Informatikai Charta* (2000), *The Key to Central and Eastern Europe* (1998), *Kultúrárközetítés és magyar zsidóság* (1990).

E-mail: dombi@mail.datanet.hu

Faragó Judit

Szociológus, szociális munkás, a Kisebbségi és Emberi Jogi Alapítvány munkatársa. Főbb tanulmányai: *Önkényes lakásfoglalók a Ferenccvárosban* (1997), *A roma polgárjogi mozgalom Magyarországon* (2005), *Idősek a mai magyar társadalomban* (2005), *Survey on integration rights and assistance projects/activities for refugees in Hungary* (2006).

E-mail: farago@keja.hu

Információk az *Inforum*ról

Az Informatikai Érdekegyeztető Fórum (*Inforum* – www.inforum.org.hu) olyan egyesületi formában működő társadalmi szervezet, melynek elsődleges célja az informatikai szakmán belüli és azon kívüli szakmai-társadalmi érdekegyeztetés.

Az *Inforum* a médiatörvény és a hírközlési törvény alapján egy képviselőt delegálhat a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanácsba (NHIT), és ezzel közvetve részt vehet a kormányzati informatikai és távközlési politika alakításában. Az *Inforum* az informatikai szakmai szervezetek ernyőszervezete, amelyben csak nonprofit intézmények képviseltetik magukat. A szervezet részt vesz az informatikai szolgáltatásokat érintő jogszabályok előzetes véleményezésében, valamint a jogszabálytervezetekkel kapcsolatos közös szakmapolitikai álláspontok kialakításában is. Fontosnak tartja a kormányzat és a felhasználók választott képviselőivel folytatott párbeszédet, a társadalmi-gazdasági mozgások figyelemmel kísérését és az informatikai szakma (és piac) fejlesztését. Felvállalta az informatikában, illetve annak alkalmazásában érdekeltek átfogó szakmapolitikai képviseletét is. Ennek érdekében működteti az *Inforum*–Infomediátor Informatikai Felhasználóvédelmi Irodát (www.infomediator.hu).

Az *Inforumnak* különösen fontos szerepe volt az 1999. évi szerzői jogi törvény megvitatásában, valamint a 2001 szeptemberében született egységes hírközlési törvény és az elektronikus kereskedelemről szóló törvény véleményezésében. Az *Inforum* dolgozta ki és jelentette meg a Magyar Informatikai Chartát, mely a későbbiekben a kormányzatisztratégia-tervek alapjául szolgált.

Ferge Sándor

Közösségi modellek az esélyegyenlőség szolgálatában

Az esélyegyenlőség – mint egyre aktuálisabb hívószó – napjaink társadalmának egyik legnagyobb és legfontosabb problémájára hívja fel a figyelmet. A hívószó mögött elsősorban a szegénység kialakulása, mélyülése húzódik meg egyes leszakadó társadalmi csoportok esetében, akik számára egyre kisebb az esély a rossz élethelyzet megváltoztatására.

Azt, hogy mennyire fontos problémáról van szó, jól mutatja az is, hogy az idei (2005. évi) emelt szintű érettségi néhány tétele éppen ezzel a kérdéssel foglalkozott. Az éppen most felnőtté váló fiataloknak az egyik kérdésben fel kellett sorolniuk hatot a szegénység kialakulásának okai közül. A tananyag a felkészüléshez ennél több lehetséges okot is említ:

- a társadalmi egyenlőtlenségek felerősödése,
- a munkanélküliség,
- az aluliskolázottság,
- a területi egyenlőtlenségek,
- bizonyos gazdasági ágak tönkremenetele,
- a megélhetési költségek növekedése stb.,
- a lakásfenntartási költségek növekedése,
- hajléktalanság.

A szegénység és esélytelenség nem csak abszolút értelemben vett probléma. Az egyes emberek és a társadalom szempontjából nem kevésbé fontos a különbségek növekedése. Nem véletlenül szerepel tehát elsőként a sorban a társadalmi egyenlőtlenségek felerősödése, ami ebben az értelmezésben oka is, nem csak következménye a szegénységnek.

A probléma jelentőségére utal az is, hogy a felnőttéltre készülőknek nemcsak a szegénység okaival kellett tisztában lenniük, de tudniuk kellett megnevezni tíz (!) olyan erőforrást is, amelyeknek az elosztásában mutatkozó különbségek társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához vezetnek. A tananyag itt a következőket fogadja el helyes válaszként:

- a vagyon,
- a jövedelem,
- a munkavállalási lehetőség,
- az iskolázottság, az iskolához jutás lehetősége,
- a művelődési lehetőségek,
- a lakóhely ellátottsága,
- az érdekérvényesítési lehetőség,
- a támogató kapcsolatok léte,
- az egészségmegőrzés lehetősége,
- a szabadidőhöz jutás lehetősége stb.

Az információs társadalom szempontjából tekintve a kérdést, első reakcióként természetesen megjegyezhetném, hogy a sorban előkelő helyen szerepeltetni kellene az információhoz jutás lehetőségét is. (Ha már a tankönyv is „lehetőségeket” említ, egyértelművé téve, hogy az eltérő lehetőségek, vagyis az eltérő esélyek azok, amik a nemkívánatos különbségekhez vezetnek.) Ez alkalommal azonban nem kizárólag az információ fontosságára kívánom felhívni a figyelmet.

Az információs társadalom jelenségeit – ha tetszik, magát az információs társadalmat – most abból a szempontból kívánom vizsgálni, hogy a fent vázolt igen fontos társadalmi problémára miként kínál megoldást. Amikor információs társadalomról beszélünk, az emberi társadalomnak és a gazdaságnak azt a változását emeljük ki, melynek során az információ meghatározó „erőforrássá” válik. Ez az infokommunikációs technológia széles körű terjedése nyomán történik, amikor egyre több termék és szolgáltatás elektronizálódik és digitalizálódik, s eközben immateriálissá, azaz „információvá”, a számítógép mint meghatározó eszköz által feldolgozható adattá válik. Innen az információs társadalom elnevezés.

Ez az átváltozás analógiát mutat azzal a folyamattal, amely az ipari társadalom fejlődése során játszódott le, s amelynek eredményeként egyre több termék és szolgáltatás vált „árúvá”, azaz a piac mint meghatározó gazdasági modell által kezelhető „jóságá”. A piaci áruk jellemző meghatározója a kirekesztő és a versengő tulajdonság. A piaci modell működésének lényege az ezeken a tulajdonságokon alapuló verseny. Ezek a tulajdonságok szükségesek a verseny-piac hatékony működéséhez.

Napjainkban tanúi vagyunk egyfelől a „*piac kudarcainak*” (az egyik ilyen kudarc éppen a meglehetősen negatív externáliának tekinthető *társadalmi különbségek* megléte), másfelől azoknak a törekvéseknek, amelyek megpróbálnak mindent, így *az információt is piaci áruként kezelni*.

Az információs társadalom fejlődésének a termékek és szolgáltatások „információvá válásán” kívül van egy másik érdekes jelensége is. Ez pedig az információnak (az információs terméknek) a piaci termelési modelltől különböző, jellemzően közösségi modellben történő előállítás és az ahhoz való hozzáférés biztosítása. A *közösségi modell* elnevezést az indokolja, hogy ebben a modellben a piac termelői, kínálati oldalának szereplői sok esetben nem versenyeznek, hanem együttműködnek (a verseny – ha van – nem piaci verseny, nem árverseny, sokkal inkább: sport). A fő különbséget a kínálati és a keresleti (termelői és fogyasztói) oldal közötti viszony jelenti, tekintve, hogy nincs alku, és nincs piaci ár sem. Az ilyen modellek terjedését az információnak – mármint a számítógép által feldolgozható adatnak – az a sajátos jellege teszi lehetővé, hogy nem korlátos erőforrás. Ez egyben a nem versengő, nem kirekesztő tulajdonságok magyarázata is, ami nem kedvez a piaci modell működésének.

Az „információk” vagy az „információs termékek” természetes tulajdonsága tehát az, hogy ha egyszer már léteznek, akkor elvileg mindenkinek a rendelkezésére állnak (tekintve, hogy végtelen sok példányban léteznek, minden további ráfordítás nélkül). Ezért mindenkinek juthat belőlük, akár mindenki egyidejűleg is igénybe veheti azokat. Ilyen információs termék például minden elektronikus szöveg, hang és kép, vagyis a kultúra és a tudomány, a tudás- és ismeretterjesztés művei, illetve a szórakozás termékei. Ahhoz, hogy piaci áruvá váljanak, kirekesztő jellegűvé kell tenni ezeket a termékeket, ami ma a jog eszközeivel történik meg. Így a közösségi modell – mondhatni – természetesebb környezete az ilyen jóságoknak.

Hasonló tulajdonságúak és hasonlóan viselkednek a számítógépben használatos szoftverek is. Nem véletlen tehát, hogy a szoftverek előállításával összefüggésben alakultak ki az első „információs kori” közösségi modellek – ismertebb nevükön a nyílt és szabad szoftverekről van szó. A legismertebbek háttérében általában egy-egy projekt áll, amelyben több tucat fejlesztő dolgozik, nem ritkán több száz önkéntes segítő közreműködésével. A projektek finanszírozását általában valamilyen alapítvány biztosítja, a pénzügyi alapokat adományok, szponzorok, pályázati pénzek jelentik. Az ilyen módon közösségi forrásokból keletkező programok teljes mértékben közös jószággá válnak, mindenki által elérhetőek, hiszen – ha már egyszer elkészültek – végtelen sok példányukból mindenkinek jut.

Az esélyek egyenlőtlenségéről így ír Ladányi János: „A szegénységnek egy olyan formájáról van szó, amely nem egyszerűen alacsonyabb jövedelmet, rosszabb lakáskörülményeket, alacsonyabb életszínvonalat stb. jelent. Hanem mindenekelőtt azt, hogy Magyarországon megjelenik egy olyan, a társadalom többségétől élesen elkülönülő, tartósan leszakadó társadalmi réteg, amelynek a jelenlegi tendenciák folytatódása esetén *nincs esélye arra, hogy bekapcsolódjék a munkamegosztás kialakulófélben levő új rendszerébe, hogy „normális” munkája, jövedelme, lakása, társadalombiztosítása legyen, hogy gyerekeit megfelelően tudja iskoláztatni.*”

Hasonlóképpen fogalmaz – sőt újabb területeket nevez meg – az Európai Bizottság egyik közleménye is, arra hívva fel a figyelmet, hogy a társadalmi kohéziót gyengítő társadalmi kirekesztődés (a társadalom többségétől való éles elkülönülés) multidimenzióális jelenség, amely magában foglalja *a munkaerőpiacon való érvényesüléssel, az oktatással, az egészségügyi ellátással, az igazságszolgáltatással, az állampolgári jogokkal és a döntéshozatalban való részvétellel kapcsolatos problémákat.*

Az immaterializálódás, az információs termékké válás folyamata nyilvánvalóan nem jelenthet megoldást minden problémára, különösen az olyan alapvető materiális szükségletek esetében nem, amilyen például a lakás, az étkezés, a ruházkodás. Az információs társadalom fejlődése ugyanakkor a felsoroltak közül többnek az esetében is jelentősen átrendezheti a jobb, illetve rosszabb esélyekkel rendelkezők körét. Ehhez az átrendeződéshez maga a közösségi modellben végzett termék-előállítás, az ennek a sajátosságai miatt átalakuló társadalmi munkamegosztás és az információs termékekhez történő újfajta (közösségi) hozzáférési formák egyaránt hozzájárulhatnak.

Ezzel a témával eredetileg egy konferencián tartott előadásban foglalkoztam. Az előadásra készülve felvetődött bennem az a gondolat, hogy jó lenne az egyébként meglehetősen száraz és elvont mondanivalómat valahogyan érdekesebbé tenni. Ehhez olyan témát kerestem gondolatban, ami a társadalmi különbségeket is jól illusztrálná. Ekkor jutott eszembe Mark Twain *Koldus és királyfi* című műve. Néhány héttel korábban ugyanis – az interneten szörfözve – rábukkantam egy honlagra, ahol diafilmek digitalizált változatai voltak elérhetőek. Ott szerepelt a kínálatban a *Gulliver Lilliputban* című diafilm, ráadásul éppen az a változat, amelyet gyermekkoromban sokat nézhettem otthon, hiszen nekünk is megvolt. Érdekes volt újra végignézni a rég nem látott, de emlékezetes

képeket. Az is eszembe jutott, hogy az otthoni gyűjteményben szerepelt a *Koldus és királyfi* is. Elkezdtem tehát keresni ezt a diafilmet, gondolván, hogy majd abból kivágok néhány érdekes kockát.

Hamarosan az alábbi nyitóoldalon találtam magam:

2004. július 28-án az alábbi levél érkezett a címemre. ezért lezittottam a magyar diafilmek megtekintését.

Az oldalon a külföldi diafilmek továbbra is megtalálhatóak lesznek.
Megértésüket köszönöm.

Maci

"Diafilmgyártó Kft." <diafilm@diafilm.hu>

> Tisztelt web szerkesztők!

> Engedjék meg, hogy bemutatkozzam. Cselné Lendvai Gabriella vagyok, a Diafilmgyártó Kft ügyvezetője.

> Igen dícséretes, hogy kedvelik a diafilmeket, de azok ilyen népszerűsítése sajnos nem megengedett. Tudniuk illene ugyanis, hogy a diafilmek szerzői jogvédelem alatt állnak:

> Diafilmgyártó Kft.

> Figyelmeztetés!

> A diafilm diasorozat szerzői jogvédelem alatt áll, és csak otthoni vetítésre, használatra engedélyezett. A diafilm képanyagának és szövegének részéről vagy egészéről másolatot készíteni tilos. Tilos a diafilm jogosulatlan kiadása, többszörözése és forgalmazása. Tilos a diafilm nyilvános, üzleti célú vetítése. (Ezen korlátozás nem vonatkozik a törvényben meghatározott szabad felhasználásra.) A felsorolt tevékenységek folytatása vagy türése Polgári és büntetőjogi felelősségre vonást von maga után.

> Fentiek értelmében kérem, hogy az oldalt haladéktalanul beszüntetni sziveskedjenek, ellenkező esetben megtesszük a szükséges jogi intézkedéseket.

> Üdvözlettel Cselné Lendvai Gabriella - ügyvezető

Ez tehát nem volt más, mint ami a piaci modell „normál” működéséhez szükséges, a jog által kirekesztővé tétel bizonyítéka (ténye). Teljes mértékben érthető, hiszen a Diafilmgyártó Kft. és annak ügyvezetője is a „piacról él”. Ha mindenki „csak úgy”, ingyen letölthetné a diafilmeket, akkor ők becsukhatnák a boltot. Persze feltehető volna a kérdés ilyen formában is: Mi a fontosabb? Az, hogy a Diafilmgyártó Kft. létezzen, és az ott dolgozó néhány ember megéljen, vagy az, hogy minél többen megismerhessék a világirodalom remekműveit? Nyilván mind a kettő. Úgy tűnik azonban, hogy a piaci modell ezt a kérdést nehezen tudja így kezelni.

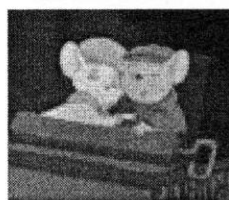
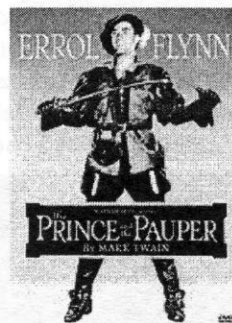
Kíváncsi lettem, mekkora üzlet a diafilmgyártás. A *Koldus és királyfi*t a cég 700 Ft-ért kínálja. A hozzáférhető cégdatokból az derül ki, hogy egy-egy filmből átlagosan 500 db-ot értékesítenek. Ha tehát feltételezzük, hogy az eladási ár fele a cég és a dolgozók megélhetését szolgálja, akkor a *Koldus és királyfi* kb. 175 ezer Ft-tal járul ehhez hozzá, miközben 500 család lett jogosult a diafilm megtekintésére. Ennél nyilvánvalóan nagyságrenddel kisebb összegből megoldható lenne, hogy akár minden gyerek megnézhesse a szórakoztató filmet!

A piaci modellhez még az is hozzátartozik, hogy az a pár száz vevő, aki egy-egy évben megveszi a filmet, nem ennyit fizet érte. A kiskereskedelemben ugyanez a film 990 és 3800 (!) Ft közötti áron vásárolható meg, legalábbis az interneten elérhető árjegyzékek tanúsága szerint.

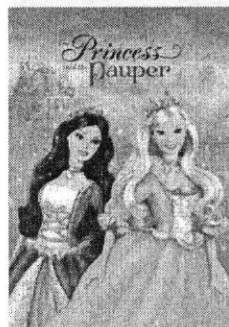
A diafilm persze manapság nem olyan divatos, mint az én gyermekkoromban, amikor a tv-korszak még éppen csak elkezdődött, a mozgóképvétítés otthoni körülmények között ritkaságszámba ment. A technika fejlődésével a világhírű műalkotások is új hordozókon jelentek meg. A *Koldus és királyfi*ből film is készült, amelyet természetesen meg is lehet vásárolni – manapság már főleg DVD-n. A világhálón keresztül akár meg is rendelhető, 1000 Ft körüli áron (ami – összehasonlítva a diafilm árával – nem is magas). Sőt, a kultúra kommercializálódásának bizonyítékeként ennél még olcsóbban is, ha a Mark Twain műve alapján 2000-ben készült film mellé a *Hegylakó* második részét is megvásároljuk.

A világháló éppen olyan globális, mint a piacgazdaság, így ma már a magyar vásárlók számára sem kizárólag a magyarországi kínálat elérhető. Aki meg tudja fizetni, válogathat a világpiacon kínálatából, ahol akár az 1937-ben Errol Flynn főszereplésével készült film digitális változata is megvásárolható 9 és 18 dollár (kb. 1800–3600 Ft) közötti áron.

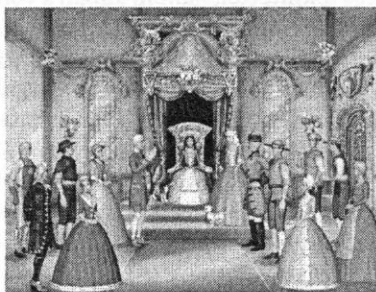

Követve a divat változásait, alkalmazkodva a vásárlók igényeihez és ízléséhez (vagy irányítva azt), a „Koldus és királyfi” – eredeti címén: „The Prince and the Pauper” – számos feldolgozásban jelent meg. Ezek közül a legérdekesebb talán a rajzfilmes változat. A Mickey Mouse-os változatnak, amely

1977-ben készült, és a későbbi 1990-es feldolgozásnak magyar vonatkozása is van: Biankának Gábor Zsazsa húga, Gábor Éva kölcsönzi a hangját.

A legújabb kori feldolgozások kapcsán természetesen felvetődik a kérdés, hogy mennyi közülük van az eredeti alkotáshoz, mennyiben tekinthetők kultúra-közvetítőnek és mennyiben egyszerű piaci árunak, az eredeti történet azonban – úgy tűnik – piacképes. Amikor az egymáshoz megszólalásig hasonlító, de a társadalom két különböző rétegéből származó, eltérő neveltetésű és tudású és ennek megfelelően teljesen különböző esélyekkel és lehetőségekkel rendelkező ember egy rövid időre szerepet cserél, izgalmas helyzetek alakulnak ki.

hetőségekkel rendelkező ember egy rövid időre szerepet cserél, izgalmas helyzetek alakulnak ki.

Az pedig már csak a gyártóktól és a kereskedőktől függ, hogy milyen köntösbe bújtatják a szereplőket az eladhatóság érdekében. Így születhetett a könyvből Barbie-stílusú gyerekkönyv, CD-ROM, sőt videójáték.

A piaci árak e termékek esetében is 10 és 20 dollár között mozognak (kb. 2000–4000 Ft). Minden bizonnyal a magas árak is szerepet játszottak abban, hogy a video- és DVD-termékek esetében kialakult egyfajta közösségi modell, a *közös fogyasztás modellje*. Mivel ezeket a filmeket (?) az emberek általában nem túl sokszor nézik meg, nem igénylik feltétlenül, hogy a mű saját tulajdonukban legyen, takarékos megoldásként igénybe vehetik a kölcsönzési szolgáltatást.

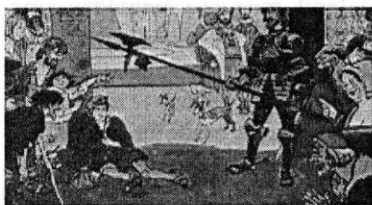
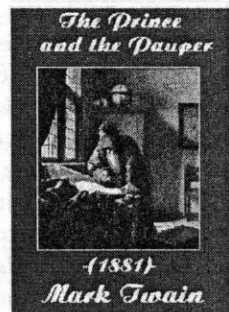
Diafilmek esetében is létezik ez a lehetőség, mint ahogyan videók és DVD-k is kölcsönözhetőek. Ez a fajta szolgáltatás két hasonló modellben működtethető, és a valóságban mindkét modell, sőt a kettő kombinációja is létezik. Az első a tiszta *klubmodell*. Ebben a klubba belépők tagsági díjat fizetnek, az így összegyűlt pénzből a klub megvásárolja a piaci terméket, és további díjfizetés nélkül tagjai rendelkezésére bocsátja

azt. A *Koldus és királyfi* például az általam is ismert diafilmen hozzáférhető évi 2000 Ft-os tagsági díjért, amiért persze sok-sok további dia is megnézhető. A másik a tiszta *használatalapú modell*. Ebben a modellben egy vállalkozó (vagy nonprofit szervezet, mindkettőre van példa) megvásárolja a filmeket (diafilmeket), megbecsüli, hogy egy-egy példányt hány-szor tud bérbe adni, s ennek alapján – gyakorlatilag a piaci modellt követve – kiszámítja az egy felhasználóra jutó díjat. Ez a félig közösségi, félig piaci modell működik például az *on-demand* videoszolgáltatások esetében, amikor gyakorlatilag házimozijelleggel, vetítésenként fizetünk. Így már akár 1,99 dollárért (400 Ft) megnézhetjük a 2000-ben készült *The Prince and the Pauper* című mozifilm videováltozatát. A két modell kombinációjaként működik a *kölcsönzői modell*. Nálunk például évi 2000 Ft-os éves tagsági díjat és ezenkívül alkalmanként 530 Ft-ot kell fizetni, ha meg akarjuk nézni a *Koldus és királyfi*t.

Ekkor már nemcsak abban a vonatkozásban kezdett foglalkoztatni a kérdés, hogy sikerül-e megtalálnom az általam „eredetinek” tekintett diafilmet, a tiltásra való különös tekintettel, hanem abban a vonatkozásban is, hogy az információs társadalom „gyermekei”, amikor majd a *Koldus és királyfi* történetéről lesz szó, vajon kizárólag Miki egérre, Barbie-ra, esetleg Gábor Évára asszociálnak-e, vagy ismerni fogják Mark Twain eredeti művét is? A kutatás során valódi közös jószágként működő *nyilvános archívumokat, könyvtárakat* találtam.

Magyarországon talán a legismertebb a Széchényi könyvtár által üzemeltetett *Magyar Elektronikus Könyvtár* (MEK, <http://mek.oszk.hu/00500/00530>). Természetesen (vagy szerencsére?) ebben megtalálható elektronikus formában ez a mű, és Jékely Zoltán fordításában *online* olvasható HTML-, Word-, RTF- vagy PDF-formátumban, akár le is tölthető ezekben változatokban, sőt, a könyvtár egyik speciális szolgáltatásaként meg is hallgatható, mivel a szöveget a számítógép kérésünkre fel is olvassa. Az eredeti mű angolul is megtalálható és bárki által hozzáférhető pl. az amerikai irodalom klasszikusainak műveit tartalmazó közgyűjteményben (<http://www.americanliterature.com/PP/PPINDEX.HTML>), de több közösségi modellben megvalósított projekt létezik, amelyek célja hasonló: a világirodalom értékes alkotásainak közkinccsé tétele (<http://www.online-literature.com/twain/princepauper/> http://www.pagebypagebooks.com/Mark_Twain/The_Prince_and_the_Pauper/index.html). Ezek közül – legalábbis egyelőre – a legnagyobb a Gutenberg-projekt, amelynek keretében eddig 17 000 művet tettek elérhetővé mindenki számára. A letöltés itt a „hagyományos” internet- (http, ftp) csatornák mellett a *magnetlinks* (P2P) hálózat útján is lehetséges – a tényleges letöltések száma több mint 2 millió könyv havonta. Ebben a valódi közösségi modell szerint működő projektben több száz önkéntes működik együtt. Mark Twain a statisztikák szerint az egyik legnépszerűbb író, naponta több mint 1500, hetente több mint tízezer példányt töltenek le műveiből, köztük a *The Prince and the Pauper* (<http://www.gutenberg.org/etext/1837>), ami 2004. júliusa óta érhető itt el.

Az eredetileg pusztán illusztrációnak szánt ötlet alapját, az 1958-ban Zórád Ernő rajzaival készült diafilmet egészében ugyan nem, de abból három kockát végül is sikerült elérnem a weben, a Diafilmgyártó Kft.-nél (<http://www.diafilm.hu/311.html>), közben azonban sikerült olyan értékes – részben közkinccsé tett – magángyűjteményt találnom, amely mintaértékű lehet (<http://www.diafilmmuzeum.hu>).

A honlapról 2003. augusztus 14-én a Magyar Hírlap Online ezt írta:

Bíró Ferenc több mint 4500 darabos diagyűjteményének egy része másfél hónapja a www.diafilmmuzeum.hu internetes weblapon megtekinthető. Bíró Ferenc – aki civilben a VI. kerületi önkormányzat oktatási irodájának vezető főtanácsosa – a hetvenes években szintén szakdolgozati témaként találkozott először a diafilmmel. Régi vágya volt egy diamúzeum létrehozása, és egyelőre ez virtuálisan sikerült. Jelenleg a gyűjtemény darabjaiból az 1926-tól 1956-ig megjelenteket lehet levetíteni az interneten. Közülük több, főként az ötvenes években kiadottak, politikai megrendelésre készült. A tervek szerint hamarosan bővül a virtuális múzeum anyaga, és húsz. 1954 és 1962 között készült, diára fotografált színes tájfilmsorozat is látható lesz.

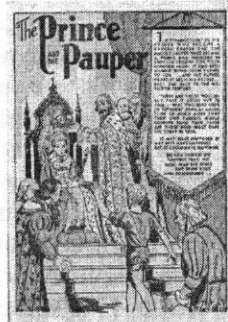

A közösségi modell valósul meg egy másik – a Gutenberg-projekthez hasonló – formában a *Wikipedia* oldalain. Ez a projekt egy olyan *online* lexikont, ismeret- és tudásbázist hozott létre, amelyhez mindenki egyenlő eséllyel hozzáférhet, sőt annak szerkesztője is lehet. Az eredeti, angol nyelvű projekt 2001 januárjában indult, akkor még egy kis internetes cég kezdeményezéseként. Az angol enciklopédia 2005 végén 900 000-nél több címszót tartalmazott. Az elmúlt években számos nemzeti változat is útjára indult, köztük a magyar *Wikipedia* is. A szócikkek száma meghaladja a 2,2 milliót. Természetesen a *Koldus és királyfi*, illetve a *The Prince and the Pauper* kimerítő ismertetése is megtalálható itt. A *Wikipedia* mintájára az elmúlt években több hasonló *wiki* indult, amelyeknek közös jellemzője a *közösségi termelési modell*, vagyis a tartalmat a közösség (bárki) állítja elő, és a *közösségi fogyasztási modell*, vagyis nyílt tartalmúak és a *GNU GPL* (szabaddokumentáció-licenc, vagy „copyleft”) szerzői jogi szabályai vonatkoznak rá.

A projektek háttérében ma a *Wikimedia Alapítvány* áll, az a szervezet, amelyik a *Wikipédiát* és annak testvérprojektjeit (*Wiktionary*, *Wikiquote*, *Wikibooks*, *Wikisource*, *Wikimedia Commons*, *In Memoriam 9/11* és *Nupedia*) üzemelteti és fejleszti. Az alapítvány egy nonprofit szervezet, amelyet Florida (USA) jogterületén jegyeztek be. Létrejöttét hivatalosan Jimbo Wales, a *Bomis* cég vezetője és a *Wikipedia* társalapítója jelentette be 2003. június 20-án. A *wiki* projekteket – többek között – támogatja Richard Stallman, a szabadszoftver-mozgalom és a Szabad Szoftver Alapítvány (*Free Software Foundation*, *FSF*) ismert egyénisége, a *GNU GPL* kidolgozója.

Ugyancsak a Gutenberg projekt kapcsán megemlítendő jelenség a *peer-to-peer* (*P2P*) hálózatok kialakulása. Ott ugyan csak technológiai kérdésként jelenik meg ez a megoldás, amelyet azért alkalmaznak, mert nagy médiafájlok letöltésére a hagyományos internetprotokollok nem elég hatékonyak. A *P2P*-hálózatok kialakulása azonban tartalmi kérdésnek is tekinthető. Ha nem is a tartalom-előállítás kollektív modelljét jelentik – legalábbis nem abban az értelemben, hogy az egyes művek közösségi formában jönnek létre –, de az információk (fájlok) mindenképpen közös tulajdonként, a közösség közös tartalom-szolgáltatóként működik. Márpedig nagyon sok minden elérhető. Olyan művek, alkotások is, amelyek máshol meg sem találhatók. A *Koldus és királyfi* olyan képregényváltozataihoz, különféle kiadásainak faksimile változataihoz sikerült az egyik ilyen hálózatban (*eD2K*) hozzájutnom, amelyeknek más csatornákon nyoma sem volt. Rengeteg dokumentum (szöveg, hang, kép, adatbázis, egyszóval minden, ami digitalizálható) megtalálható ebben a hálózatban, amelyben egyidejűleg 4-5 millió felhasználó van jelen, akiknek a háttértárain összesen 4-500 millió fájl érhető el. A tartalmak általában egyéni munkával (grabbelés, szkennelés,

fotózás, gépelés stb.) jönnek létre – kétségtelen, hogy sok esetben megkérdőjelezhető szerzői jogi körülmények között.

A közösségi modellre egy új, szerzői jogi szempontból is minden bizonnyal problémamentes és a művek hozzáférhetőségét mindenki számára azonos eséllyel biztosító megoldás az, ami a *Sulinet* honlapon található felhívás nyomán kirajzolódik. S micsoda véletlen! A *Koldus és királyfi* is a meghirdetett művek között szerepel. Kár, hogy a beküldési határidő csak hónapok múlva telik le. Pedig milyen jó illusztráció lehetett volna az esélyegyenlőséget szolgáló közösségi modelleket bemutató prezentációban...

Új pályázatunk azoknak a kreatív, jó rajzkészségű általános és középiskolásoknak szól, akik mindemellett még a szépirodalmat is kedvelik. A kitűzött feladat: Készíts képregényt az iskolai kötelező olvasmányok valamelyikéből!

Pályázhatnak: általános iskolások és középiskolások

A pályázat témája: a kötelező irodalmak közül egy tetszőlegesen választott regény, eposz, novella vagy verses elbeszélés képregényes változatának elkészítése

Határidő: 2006. április 30.

Nyeremények: A legjobban sikerült képregényeknek a *Sulinet* honlapján internetes megjelenést biztosítunk. További nyeremények: könyvek, valamint később meghatározott egyéb nyeremények.

Néhány példa a kötelezők közül:

...Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*; Twain: *Koldus és királyfi*; Móricz: *Légy jó mindhalálig*...

Ferge Sándor

Építőmérnök, informatikus. Számítógéppel segített tervezéssel (CAD, CAM), épületek és építmények szerkezetének számítógépes modellezésével és számítógéppel vezérelt megjelenítésével foglalkozott. Gazdasági vonalon pénzügyi, számviteli, készletgazdálkodási, gyártástervezési, termelésirányítási és projekttervezési informatikai feladatokat látott el, továbbá integrált ügyvitel-szervezési, vállalat- és intézményirányítási rendszereket tervezett és működtetett. Átmenetileg egy nagyterületűhálózat (WAN) fejlesztési projekt programozójaként, valamint a számítástechnika oktatójaként is dolgozott. Az IHM köztisztviselőjeként irányítója volt a Magyar Információs Társadalom Stratégiát kidolgozó szakértői csoportnak, az ITKTB stratégiai albizottságának vezetőjeként a stratégiai tervezőmunka és az információs társadalom jelenségeit monitorozó tevékenység koordinációját látta el. Publikációival hozzájárul ahhoz, hogy az információs társadalom fejlesztésének legfontosabb elemei minél szélesebb körben ismertté és jelentőségüknek megfelelő súlyú kérdéssé váljanak.

E-mail: ferge.sandor@gmail.com

Kollányi Bence – Székely Levente

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

Bevezetés

Tanulmányunk az információs társadalom szakmai napok (ITSZN) című konferencián 2005. november 28-án elhangzott előadás alapján készült. A konferencia szervezőitől arra kaptunk felkérést, hogy a *World Internet Project* magyarországi adatai segítségével mutassuk be a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok helyzetét az információs társadalomban, ebből adódóan nem célunk elméleti kérdések kifejtése, hanem inkább egyfajta problémafelvetés a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján.

Ahogy azt már sokan, sok helyen megírták, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok eleve hátránnyal indulnak az információs technológiák ismerete és használata terén is, vagy – másképpen fogalmazva – a meglévő társadalmi különbségekhez nagyon hasonló társadalmi mutatók szerint szerveződik a digitális megosztottság is. A következőkben három, a közvélemény által a digitális megosztottság tekintetében (is) hátrányos helyzetűként számon tartott társadalmi csoport helyzetét elemezzük az információs társadalomban.

A World Internet Project

A *World Internet Project* (WIP) az internet társadalmi hatásainak vizsgálatára szerveződött széles körű nemzetközi kutatási program, amelyet 1999-ben a Kaliforniai Egyetem Los Angeles-i campusának (UCLA) Kommunikációpolitikai Központja (*Center of Communications Policy*) és a szingapúri NTU Kommunikációs Kara (*School of Communications Studies*) kezdeményezett. Az internethasználat terjedése – bár eltérő mértékben – a világ minden tájára jellemző, hatásai a társadalmi élet különböző területein (a társas kapcsolatok, a kommunikációs formák, a politikai aktivitás, a szórakozás terén és a munka világában) egyre fontosabbá válnak. A WIP jelentősége számos szempontból egyedülálló. Először is, a szokásos internetes kutatások témakörén túlmutató attitűd-, érték- és viselkedésváltozók szerepeltetésével mélyebb értelmezéseket tesz lehetővé. Másodszor, a vizsgálat kiterjed az internetet nem használó személyekre is, feltérképezve a távolmaradás okait. Harmadszor, a vizsgálat longitudinális, azaz a tíz éven keresztül évenként végrehajtott adatfelvétel lehetővé teszi az akár egy évtizedet átfogó kutatási tervek kidolgozását is. A kutatás emellett panel jellegű,¹ vagyis tíz éven át ugyanazok a kérdezettek, s ezáltal az adatok változásai és a változások okai pontosabban dokumen-

¹ Magyarországon a kutatásnak csak az első három éve (2001–2003) volt panel jellegű, azóta a panel fenntartási költségeinek megnövekedése miatt évről évre új mintán végzik a vizsgálatokat.

tálhatók. Végül, de nem utolsósorban a *WIP* nagy előnye a nemzetközi összehasonlítás lehetősége, ugyanis jó néhány olyan közös blokk szerepel a kérdőívben (az országspecifikus kérdéseken kívül), amelyek alapján a nagyszámú részt vevő ország adatai összehasonlíthatók, és az évenkénti konferenciákon az eredmények és tapasztalatok kicserélhetők. Magyarország 2001 óta vesz részt a *WIP* projektben. Az adatfelvételért és a gyors-elemzésért felelős Tárci Rt.-hez a kutatásban társintézetként közreműködő BME-ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) mellett 2002-ben csatlakoztak az ELTE Szociológiai Intézetében 2002 ősze óta működő Információs Társadalom és Hálózat Kutató Központ (ITHAKA) kutatói is.² A 2001 óta eltelt időszakban eddig öt adatfelvételre került sor, azonban a 2005-ös adatbázis még nem készült el, ezért az elemzés során a 2004-es adatbázist használjuk.

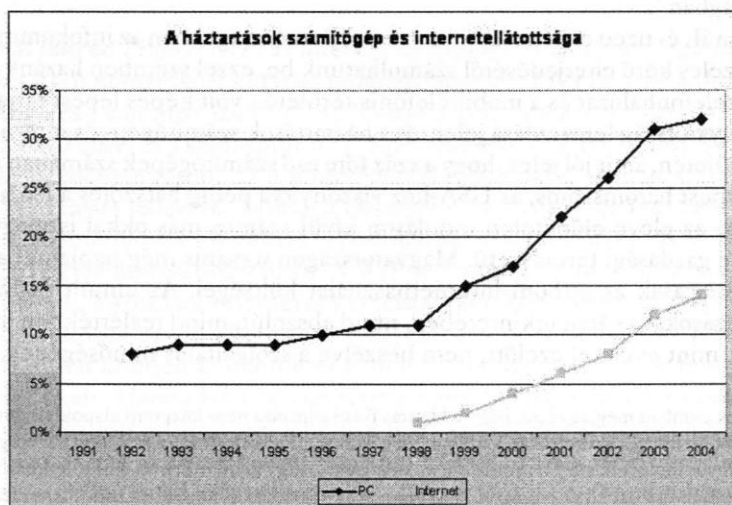
A magyarországi információs társadalom

A rendszerváltás utáni Magyarországon az elmúlt tizenöt évben több nagyarányú, rendszerszintű változás zajlott le: a politikai rendszer demokratizálódása, a globális kapitalista termelési rendszerre való áttérés és az európai integráció. Ugyanakkor a fejlett nyugati világ is, ahová tartozni akarunk, dinamikusan változik, s az európai integrációra törekvő Magyarországnak ezekhez a folyamatokhoz is alkalmazkodnia kell. Ezek közül a legfontosabb az információs társadalomba való átmenet. A 2000 márciusában megrendezett lisszaboni csúcson Európa vezetői által meghatározott legfontosabb cél az volt, hogy az Európai Unió 2010-re a világ legversenyképesebb tudásalapú társadalmává váljon. A Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) kiemeli, hogy „az információs társadalomba való átmenet tartalmán és hatékonyságán múlhat minden nemzet sikere Európában, és ugyanakkor ettől függ Európa pozíciójavítása és helytállása az új típusú globális világban”.

Az elmúlt évtized történetét tekintve a fejlett országokban az infokommunikációs eszközök széles körű elterjedéséről számolhatunk be, ezzel szemben hazánk egyedül a vezetékes telefonhálózat és a mobiltelefon területén volt képes lépést tartani a fejlődéssel. Magyarország lemaradása jelentős a háztartások számítógép- és internetellátottságának területén, amit jól jelez, hogy a száz főre eső számítógépek számában az európai átlaghoz képest háromszoros, az USA-hoz viszonyítva pedig hatszoros a lemaradásunk. A lemaradás az eleve előnytelen induláson kívül számos más okkal is magyarázható, ezek egyike gazdasági természetű. Magyarországon ugyanis még napjainkban is indokolatlanul magasak az otthoni internethasználat költségei. Az elmúlt évtized hozott ugyan változásokat az árak tekintetében, mind abszolút, mind reálértékben ma olcsóbb az internet, mint évekkel ezelőtt, nem beszélve a szolgáltatás minőségének, illetve az

² Fontos azonban megjegyezni, hogy a kutatás finanszírozása nem központi alapokból történik, vagyis nem az alapítók biztosítják a forrásokat, s ezért a vizsgálathoz minden esetben a csatlakozó szereplők (piackutatók, tudományos intézetek stb.) teremtik elő az anyagiakat, s így az adatok is az ő birtokukban vannak. Ennek következtében vannak olyan országok, amelyeknek az adataihoz könnyebben hozzá lehet férni (pl. USA, Svédország, Japán vagy éppen Magyarország, míg más országokban még az amerikai kutatók is csak aggregált adatokat kapnak). Ritka az olyan ország, ahol – hazánkhoz hasonlóan – a kutatásról készülő éves gyorsjelentésen túl még az adatbázist is megkaphatják az érdeklődők.

általános gazdasági helyzetnek a javulásáról, ugyanakkor a vásárlóerő-paritás nemzetközi összehasonlításában az összkép mégis kedvezőtlen. Magyarországon 2005-ben kb. a minimálbér 15%-áért lehetett (belépő árakon) széles sávú internetszolgáltatáshoz jutni, 1-2 éves hűségakciók keretében. Már ebből is látható, hogy a nagy sáv szélességű kapcsolat a lakosság többségét kitevő, kevésbé tehető réteg számára drága (s emellett gyakran fizikailag is elérhetetlen, mert nem épült ki a hozzá szükséges technikai háttér az adott lakóhelyen – ez elsősorban a kistelepülésekre jellemző). A *dial-up* csatlakozás nem jelent alternatívát, hiszen ez ma már korszerűtlen és drága megoldás, amelyhez csak a szolgáltatási és telefondíjakból összetevődő és a használattal arányosan dráguló árakon lehet hozzájutni. A széles sávú kapcsolatok elterjedése ugyanakkor önmagában is növeli a *dial-up* megoldás hátrányait, hiszen az internetes tartalmak és szolgáltatások igénybevétele egyre nagyobb sáv szélességet igényel, tehát a modemes internetszolgáltatás esetében jelentősen megnő a tartalmak le- és feltöltéséhez szükséges idő, ami tovább növeli a használat költségeit. A WIP-adatok tanúsága szerint a kedvezőtlen helyzethez nagymértékben hozzájárul, hogy a nemhasználók – saját bevallásuk szerint – leginkább az igények, a motiváció hiánya, valamint az érdektelenség miatt nem is akarnak a felhasználók közé tartozni. Az internetet nem használók tábora, amely négyszer akkora, mint a használóké, a távolmaradás okának tekintetében ugyanakkor megosztott. A nemhasználat anyagi és kulturális-kognitív okait elkülönítve jellemzőbb a materiális okok említése, de a tisztán kulturális-kognitív okok aránya is jelentős. A részletesebb elemzés megmutatja, hogy nem csupán a legalacsonyabb jövedelműek említenek leginkább tisztán anyagi okokat távolmaradásuk magyarázataként, hanem ugyanígy tesznek a legmagasabb jövedelműek is, ami az ő esetükben valószínűleg rejtett kulturális okokra vezethető vissza (Bognár-Rét, 2005). Mindez arra utal, hogy az árak további letörése csak egy lépés a penetráció növeléséhez, de minden valószínűség szerint nem az egyetlen és még csak nem is a legfontosabb.

1. ábra

Forrás: Tárki-háztartásvizsgálatok, WIP = 23. ÁBRA

Az otthoni internetpenetráció bázisát a számítógéppel rendelkező háztartások adják. Otthoni internethasználat nyilvánvalóan csak ott lehetséges, ahol van számítógép, azonban gyakoriak az internetkapcsolattal nem rendelkező otthoni számítógépek is. Ha a háztartásokban található PC-k számát összevetjük az otthoni internet-hozzáféréssel, akkor azt láthatjuk, hogy az internetkapcsolatok számaránya az összes háztartáson belül 1998-ban 1% körüli értéken mozgott, 1999-től 2001-ig 2%-ról egyenletesen emelkedett 6%-ig, majd 2001 és 2003 között a 6%-os szintről ugrott 12%-ra, és 2004-ben további 2%-os növekedést mutatott (1. ábra).

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

A Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) kifejti, hogy az *eEurope 2005* program egyik kiemelt prioritása az esélyegyenlőség biztosítása, a hátrányos helyzetű csoportok bevonása az információs társadalomba. Az információs társadalom keretrendszerében hátrányos helyzetűként azonosítható társadalmi csoportok más dimenziókban is hátrányos helyzetűnek bizonyulnak. Számos kutatás megerősítette azt a felismerést, hogy „a digitális egyenlőtlenség a hagyományos egyenlőtlenségek mentén termelődik, és tovább növeli ezeket” (Bognár-Rét, 2005). Az is nyilvánvaló, hogy az ún. digitális szakadék és a társadalmi egyenlőtlenség hagyományos dimenziói kölcsönösen hatnak egymásra és magyarázzák egymást (Fábián, 2005). Ebből adódóan az IKT-tudás, elsősorban a számítógép, illetve az internet használatához szükséges ismeretek megléte közvetlenül is hatással lehet az egyén társadalmi helyzetének megváltozására. Az IKT-eszközökhöz kapcsolódó tudás, ha előnyhöz nem is juttat, hiánya mindenképpen hátránnyá jelentkezik más dimenziókban, például a munkaerőpiacon. Ezenkívül létezhet közvetett hatás is: ez az elmélet arra a gondolatra épít, hogy az infokommunikációs eszközök alkalmazási készségei és az alkalmazásban való jártasság a kulturális tőke részét képezi. Az IKT-eszközök alkalmazásával egyúttal növekszik a kommunikációs potenciál, ami a társadalmi tőke növekedéséhez vezet. Mivel bizonyított tény, hogy a kulturális tőke hatással van az egyén státusára, az IKT-használati szintjének változásával az egyén erőforrásainak mennyisége is megváltozik, ami egyszersmind a társadalmi mobilitásra való esély mértékének megváltozását is jelenti. Szintén bizonyítottnak tekinthető, hogy a társadalmi tőke erősíti a mobilitást is, a gyenge kötések ugyanis segítenek a felfelé irányuló mobilitást (Rigler, 2005).

A MITS esélyegyenlőségi stratégiai főiránya három célterületet különböztet meg: társadalmi esélyegyenlőség, területi esélyegyenlőség, interregionális esélyegyenlőség. A digitális megosztottság főbb törésvonalai a képzett/képzetlen munkaerő, a magas/alacsony jövedelem, a fiatalok/idősek, a nagyváros/falu, a testi-szellemi épség/fogyatékos-ság, valamint a férfiak/nők dichotómiái és az etnikai dimenziók mentén rajzolódnak ki. Tanulmányunkban az idősek, a romák, valamint a kistelepelelőn élők helyzetét vizsgáljuk mélyebb összefüggéseiben is az információs társadalomban. Célunk bemutatni ezeknek a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak az információs társadalomban való helyzetét, továbbá meg kívánjuk vizsgálni, hogy milyen tényezők játszanak szerepet távolmaradásukban.

IKT-hozzáférés és -használat

Az információs társadalom fejlettségi szintjét, amelyben elsősorban a számítógépek, illetve az internet használata játssza a főszerepet, de fontos szerepe lehet például a mobiltelefonnak vagy különféle más hordozható technológiai eszközöknek is, a legegyszerűbb módon az infokommunikációs technológiák (IKT) eszközeihez való hozzáférést és ezek használatát tükröző adatokból képzett aggregált mérőszámokkal közelíthetjük meg. Az infokommunikációs technológiák eszközeihez való hozzáférés az ún. *hozzáférési index* segítségével ragadható meg, ami több IKT-eszköz, illetve adatátviteli csatorna meglétét egyszerre vizsgálja. Az IKT hozzáférési szintjét leginkább a háztartások szociodemográfiai jellemzői (méret, korösszetétel, aktivitás), anyagi erőforrásai (jövedelem, vagyon) és a környezetüket alkotó településtípus, régió infrastrukturális adottságai határozzák meg. A *használati index* felépítése hasonló a hozzáférési indexéhez. Az IKT-indexek különbözőek lehetnek aszerint, hogy milyen eszközök meglétét, illetve használatát vizsgáljuk (Fábián, 2005).

Vizsgálatunkban – az információs társadalmon belüli létet szűken értelmezve – egy-egy ötitemes megoldást választottunk,³ a közérthetőség kedvéért mellőztük a 0-tól 100-ig terjedő transzformációt,⁴ s így a kapott változók értéke éppen annyi, amennyi eszközzel rendelkezik a háztartás, illetve amennyi eszközt használ. Az általunk felépített IKT-hozzáférési index a következő eszközökhöz való hozzáférést mutatja: vezetékes telefon, mobiltelefon, számítógép, internet, parabolaantenna. Az átlagos háztartás 2004-ben a fentiek közül 2,5 darab eszközzel rendelkezett. A vizsgált hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak nem egyforma a hozzáférése az említett eszközökhöz, az azonban közösen jellemző rájuk, hogy az átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben vannak (1. táblázat). A kistelepek lakói állnak legközelebb az átlaghoz két eszközzel, őket szorosan követik az idősek közel két eszközzel, míg a legrosszabb helyzetben lévő roma származásúak átlagosan valamivel több mint egy eszközt birtokolnak. Hasonlattal élve: ha a használati index átlagát az addig a pontig megtett útként képzeljük el, ahol az átlagos magyar háztartás áll, akkor azt mondhatjuk, hogy ennek az útnak a 80%-át már megtették a kistelepeken élők, 70%-át az idősek is, a romák azonban csak az út felénél járnak.

Az általunk létrehozott IKT-használati index az alábbi eszközök, illetve funkciók használatát tükrözi: számítógép, internet, mobiltelefon, WAP, e-mail. A megkérdezettek a fentiek közül átlagosan kevesebb mint két IKT-eszközt használnak (1. táblázat). A hozzáférésnél megfigyeltek a használatot tekintve is részben igaznak bizonyultak. A hozzáféréshez hasonlóan a használat tekintetében is elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált csoportok kedvezőtlenebb helyzetben vannak. A hozzáférésnél alkalmazott hasonlattal élve azt mondhatjuk, hogy a kistelepeken élők már megtették az út 70%-át, a romák átlagosan az út felénél (50%) járnak, az idősek azonban alig indultak el (20%).

³ A Tárki által kifejlesztett hozzáférési indexben szerepel még a videomagnó, a használati indexben az online vásárlás.

⁴ Az IKT-indexeket 0-tól 100-ig terjedő intervallumba transzformálják, ezzel egy-egy pontszámban megadható a hozzáférés és a használat.

1. táblázat

Hátrányos helyzetű csoportok	Hozzáférés (db)	Használat (db)
Roma	1,3	0,9
Idős	1,8	0,4
Kistelepülésen lakó	2,0	1,3
Átlag	2,5	1,7

Forrás: WIP 2004

A kor hatása

A Wim Kok-jelentés előrejelzése szerint 2050-re Európában az aktív korú (15–64 éves) népesség 18%-kal csökkenni fog, a 65 év feletti korosztály viszont 60%-kal bővül. Ezek a folyamatok komoly próbakövei lehetnek az európai jóléti rendszereknek, hiszen egyre szűkebb dolgozó rétegnek kell előteremtenie a nyugdíj és az egészségbiztosítás költségeit. Az öregedés – ha marad a jelenlegi munkaerő-felhasználás gyakorlata – hatással lesz a potenciális gazdasági növekedésre, közel felére csökkentve azt, továbbá az ellátottak számának növekedésével növekszik az ellátásukra fordítandó összeg is. Ebből adódóan Európának már most fel kell készülnie arra, hogy az időseket az aktív munkavállalók körében tudja tartani.

Magyarország a fejlett nyugati országokhoz hasonlóan magán hordozza az öregedő társadalmak jeleit. Ez a helyzet kedvező és kedvezőtlen folyamatok eredőjeként alakul ki: javul az életminőség, növekszik a várható élettartam, ugyanakkor egyre kevesebb gyermek születik, ami a jövőben Magyarországon is munkaerőhiányhoz, illetve a fentebb vázolt problémákhoz vezethet. Hazánkban 2004-ben összesen 2,126 millió 60 éves vagy ennél idősebb ember élt, akik az összlakosság mintegy ötödrészét tették ki. Az idősek aránya az öregedő társadalmakhoz hasonlóan Magyarországon is tovább növekszik. A 2. táblázat ennek a korosztálynak a korcsoportok szerinti belső megoszlását mutatja be.

2. táblázat

Korcsoportok	Létszám (ezer fő)	Százalékos arány
60–64	559	26%
65–69	474	22%
70–74	432	20%
75–79	334	16%
80 és idősebb	327	15%
Összesen	2126	100%

Forrás: KSH

A digitális megosztottság egyik legfontosabb dimenziója a kor. Az IKT-hozzáférés és -használat tekintetében elmondható, hogy az idősek betagozódása az információs társadalomba még nem történt meg: bár a hozzáférés többé-kevésbé adott, ezt a lehetősé-

get szinte egyáltalán nem használják ki. Az idősek integrálódását az információs társadalomba elősegítheti az *unoka-nagyszülő informatikai verseny*, amelyet 2005-ben immár harmadszorra rendeztek meg. Az elért eredményt jelzi, hogy a tavalyi programot a tömeges érdeklődés mellett túljelentkezés is övezte. A verseny résztvevőivel készített felmérés⁵ tapasztalatai szerint az idősek – amellet, hogy egyre jobban érdeklődnek az internet iránt – leginkább az internetszolgáltatások árának csökkentésében, az oktatásban, valamint az internet népszerűsítésében látják a penetráció növekedésének kulcsát. A WIP adatai ennek némileg ellentmondanak. A 60 évnél idősebbek ugyanis legkevésbé az árakkal indokolják az internettől való távolmaradásukat, náluk elsősorban az érdeklődés hiánya, illetve a világháló hasznosságának leértékelése tapasztalható. Az internethasználatnak az idősek körében való elterjesztésére irányuló másik fontos kezdeményezés a Budapesti Művelődési Központ által életre hívott „Kattints rá, Nagy!” program, amely az idősebbek számára szervez számítógépes-internetes tanfolyamokat. További fontos lépést jelent, hogy a nyugdíjasok felé is bővül az eMagyarország pontok hálózata, amelyhez eddig mintegy 200 nyugdíjasklub csatlakozott.

Az internet használata számos kedvező hatással lehet az egyén életére. A még aktív 50 év felettek esetében, akiknek körében szintén alacsony az internetpenetráció, az információs írástudás értékes segítséget adhat a munkaerőpiacon való megmaradáshoz. Ugyanakkor fontos szerepe lehet a lelki eredetű betegségek megelőzésében is. David P. Lansdale meglátása szerint az időskorúakat leginkább a magány, az unalom, az elzettség, valamint a szellemi képességek hanyatlása veszélyezteti (Kolin, 2002). Ezeknek a gyakran egymást is erősítő tényezőknek a negatív hatását enyhítheti a szociális izoláció feloldása az internethasználat révén, ami segíthet a betegségek gyógyításában is. Jasmin McConatha és munkatársai bizonyították, hogy az internethasználat pozitívan befolyásolja a depressziós szintet (Kolin, 2002). Az internet segítségével kialakult kapcsolatok elősegítik a családtól mint egyetlen társas közegtől való függetlenedést, az internetes informálódás naprakész tudást kínál, a külvilággal való kapcsolódási pontként jelenik meg, továbbá segíthet a generációs szakadék áthidalásában is.

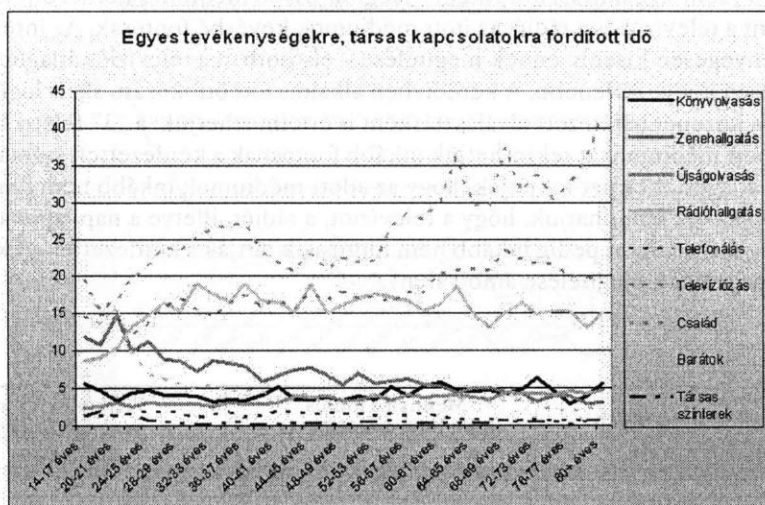
Társas kapcsolatok és médiafogyasztás a kor tükrében

Megvizsgálva az egyes tevékenységekkel eltöltött időt, a WIP-adatokból is márkánsan kirajzolódik, hogy az idősek számára mennyire fontosak a családi kapcsolatok. A család vagy barátok körében, szervezett közösségekben folytatott társas tevékenységek jelentőségét, sőt a telefonkapcsolatok fontosságát is jól magyarázza a kor.⁶ Az idősek esetében tulajdonképpen a család testesíti meg a társas kapcsolatokat, a fiatalabb korosztályok sokkal több időt töltenek el barátokkal, gyakrabban járnak el klubokba, különböző összejövetelekre, a személyes kapcsolattartás mellett a telefont is többet használják.

A különböző médiumok előtt (vagy mellett) hetente eltöltött időt is befolyásolja a kor. A hagyományos média „fogyasztása” az idősek körében sokkal népszerűbb foglalatosság, mint a fiatalok esetében. Elsősorban a televízió jelent központi szerepet életük-

⁵ A felmérést az Inforum program szervezője készítette.

ben, ezt jól jelzi az átlagosan heti 20 óránál is több idő eltöltése a televízió előtt. A rádióhallgatás azonban – bár sokkal gyakoribb náluk, mint a tizen-huszonévesek esetében, alatta marad a középkorúak átlagos rádióhallgatási idejének, ami akár a hallás időskori megromlásának a következménye is lehet. Az újságolvasással töltött idő a kor emelkedésével folyamatosan növekszik, a könyv olvasás a közoktatásból frissen kikerülő korcsoportok kivételével az idősek körében a legnépszerűbb (3. ábra).

3. ábra

Forrás: WIP 2004

A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy „a fejekbe nézve” vizsgáljuk meg az egyes médiumok, illetve a társas terek fontosságának megítélését⁷ az életkor függvényében. A WIP 2004-es vizsgálata a hagyományos média (televízió, rádió, napilapok, magazinok, könyvek),⁸ valamint a család, a barátok és a közösségi helyek mellett az internet fontosságára is rákérdezett, mint információ-, illetve mint szórakozási forrásra. Az egyes tényezőknél a szórakozás, illetve az információszerezés szempontjából való megítélése meglehetősen közel áll egymáshoz,⁹ ezért a „közös nevezőjüket” alkotó

⁶ A vizsgálatot a lineáris regresszióelemzés módszerével végeztük, azzal a specifikációval, hogy a magyarázó „kor” változót kétévenként „dummyztuk”, a nominális változóból annyi kétértékű (*dummy*) változót hozva létre, ahány kategóriája eredetileg volt. Ez a módszer több okból is praktikus: egyrészt ebben az esetben lehetőségünk volt referenciakategóriát kialakítani (a sokszor felemlegetett „mai fiatalok” korcsoportját, a 14–17 éveseket használva fel ehhez), másrészt a módszer felszínre tudja hozni, hogy a médiafogyasztás, illetve a társas térben eltöltött idő nem feltétlenül mutat lineáris összefüggést a korról, továbbá ezzel az eljárással a regresszió normalitásgényét is sikerült csökkenteni.

⁷ A fontosság megítélését a kérdezettek 1-től 5-ig terjedő skálán adhatták meg (az 1-es kategória azt jelentette, hogy az adott médium „egyáltalán nem fontos”, míg az 5-ös azt, hogy „nagyon fontos”).

⁸ Bár a könyveket nem feltétlenül szokás a hagyományos média körébe sorolni, esetünkben jó összehasonlítási alapot jelenthet.

⁹ Médiumtípusonként a fontosság megítélése rendre 0,7–0,8-as korrelációs együtthatókkal szerepel, ami eléggé meggyőző ahhoz, hogy aggregáltjukkál dolgozzunk tovább.

fontosság alapján ezeket a szempontokat összevontuk. A fenti tényezők fontosságának megítélése a következő sorrendet mutatta: család és barátok, televízió, rádió, napilapok, könyvek, magazinok, internet, helyi közösségek (3. táblázat).

Nem okoz meglepetést a család és a barátok fontosságának hangsúlyozása, hiszen fentebb láthattuk, hogy minden korcsoportban a családi körben eltöltött idő a legjelentősebb. Ugyanakkor a helyi közösségeket, klubokat az átlag nem tartja fontosnak sem információ-, sem szórakozási forrásként. A legfontosabb médium a kérdezettek megítélése szerint a televízió és a rádió, az írott médiumok kevésbé fontosak. Az internet fontossága lényegesen kisebb, ennek megítélése – elsősorban a televíziós átlaghoz képest – lényegesen kedvezőtlenebb. A kérdőívben alkalmazott ötfokozatú skála logikája szerint a skála közepét határozott elválasztásként is értelmezhetjük: a „3” feletti átlagértékeket kapott médiumokat tekinthetjük inkább fontosnak a kérdezettek számára, míg a „3” alatti átlagértékek azt mutatják, hogy az adott médiumok inkább nem fontosak. E logika alapján azt mondhatjuk, hogy a televíziót, a rádiót, illetve a napilapokat inkább fontosnak, az internetet pedig inkább nem fontosnak tartják a kérdezettek. A könyvek, illetve a magazinok megítélése ambivalens.

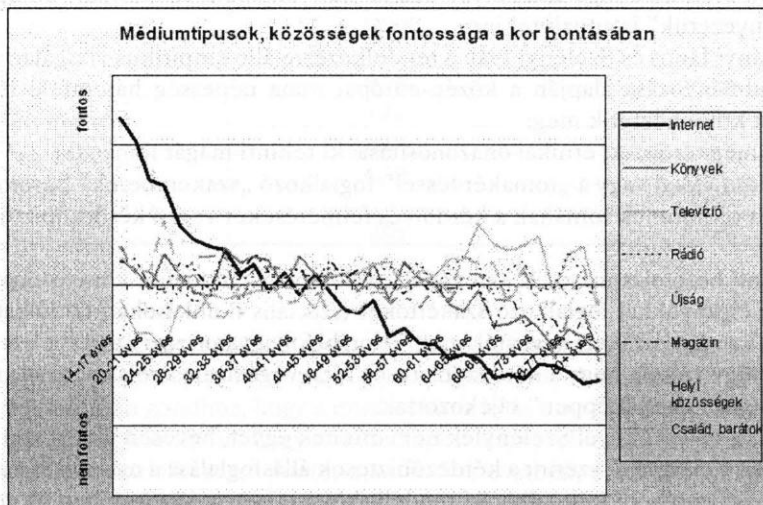
3. táblázat

Médiumok, közösségek	Mennyire fontos mint információforrás	Mennyire fontos mint szórakozás
Család, barátok	4,3	4,4
Televízió	4,2	4,1
Rádió	3,8	3,7
Napilapok	3,5	3
Könyvek	3	3,2
Magazinok	2,8	2,9
Internet	2	1,8
Helyi közösségek, klubok	1,5	1,6

Forrás: WIP 2004

A fontosság megítélését jelző aggregált változók standardizáltak. Ez a tulajdonság az ábrázolhatóság miatt különösen előnyös, ha azt akarjuk bemutatni, hogy miként térnek el a mintabeli főátlagtól az egyes korcsoportok. A médiafogyasztás, illetve a társas együttlét idejénél alkalmazott lineáris regresszióhoz hasonló megoldást alkalmazva azt találtuk, hogy az egyes források fontosságának megítélése összefügg az életkorral, elsősorban az internet fontosságát nem látják egyformán az egyes korcsoportok. A hagyományos médiumok fontosságának megítélésében megfigyelhető, hogy azok a médiumok, amelyeket a fiatalok az átlagoshoz képest fontosabbnak tekintenek, vagyis a könyvek és a magazinok az idősek esetében az átlagoshoz képest kevésbé fontosak, és fordítva, a fiatalok által kevésbé fontosnak tartott médiumok, a televízió és a rádió az idősek szemében fontosabbak. A család és a barátok szerepe mint információforrás, illetve mint szórakozási forrás a 60 éven felettek esetében inkább nem fontos, míg a fiatalok azt inkább fontosnak tartják. A helyi közösségek inkább fontosak mindkét csoport számára, itt az idősek esetében bizonyára nagy szerepe lehet az egyházi közösségeknek. Az aláb-

bi grafikonra pillantva láthatjuk, hogy az internet fontosságának megítélése egészen másként alakul a kor tükrében, megítélése az életkor függvényében sokkal szélsőségesebb, mint a hagyományos médiumoké. Egyértelműen kirajzolódik a szinte tökéletesen lineáris kapcsolat, melynek alapján elmondható, hogy minél idősebb valaki, annál kevésbé tartja fontosnak az internetet mint információ- és szórakozási forrást.

4. ábra

Forrás: WIP 2004

Az internethasználatnak az idősekre tett jótékony hatásairól fentebb már volt szó, azonban az idősek bekapcsolódása az információs társadalomba az egész társadalomnak is előnyére válhat, az internethasználat ugyanis csökkentheti a gondolkodásbeli generációs különbségeket, valamint új csatornát kínál a tapasztalatok átörökítésére.

Roma kisebbségi médiafogyasztás

„Minden etnikai csoport határa elmosódott: az, hogy ki van e határvonalon »belső«, s ki esik azon »kívül«, nagymértékben attól függ, hogy ki végzi az etnikai besorolást, klasszifikációt. Az etnikai besorolás távolról sem semleges, »objektív« folyamat. Az ilyenfajta besorolást mindig éles társadalmi küzdelmek határozzák meg” (Ladányi-Szelényi, 2001).

A roma etnikai csoport meghatározása a WIP-kérdőív készítője számára is kihívást jelentett. Az önbesorolás helyett a kutatók a kérdezőbiztos megítélésére bízták a származás megállapítását. A fenti idézet szerzői, Ladányi János és Szelényi Iván több tanulmányukban is amellet érvelnek, hogy különösen a kérdőíves technikával felvett adatok esetében ez tekinthető a legmegbízhatóbb eljárásnak.

A romakutatás sokáig abból a feltételezésből indult ki, hogy léteznek olyan objektív kritériumok, amelyek szerint az egyes személyeknek a roma etnikumhoz tartozása

meghatározható: ez a felfogás nagymértékben hozzátartozik az ezen a szakterületen folytatott közép-európai kutatások hagyományaihoz. Elsőként Kemény István és munkatársai mutattak rá többek között arra is, hogy a cigányság lélekszámát illetően a hazai népszámlálások – attól függően, hogy a cigány nemzetiségre vagy a cigány nyelv ismeretére kérdeztek rá – egészen eltérő eredményekre vezettek. Ezért úgy gondolták, hogy az önbesorolás elfogadása helyett azokat kell romaként azonosítani, akiket „társadalmi környezetük” is annak tekint.

Ladányi János és Szelényi Iván a rendelkezésre álló empirikus vizsgálati eredmények tanulmányozása alapján a közép-európai roma népesség háromféle besorolási rendszerét különböztetik meg:

1. A megkérdezett etnikai önazonosítása: ki tekinti magát romának?
2. A romákkal vagy a „romakérdéssel” foglalkozó „szakemberek” besorolása.
3. Kit tekintenek romának a kérdőíves felméréseket végző kérdezőbiztosok?

A fenti besorolás második kategóriáját választva, „társadalmi környezetként” Keményék a cigányokkal foglalkozó szakértőket (szociális munkásokat, tanítókat, önkormányzati tisztségviselőket) nevezték meg.¹⁰ Korábbi magyarországi kutatásaik tapasztalatai alapján úgy vélték, hogy a kérdezőbiztosok által végzett besorolás nem megbízható, a biztosok nem „kellőképpen” tájékozottak.

Ezzel a véleménnyel Szelényiek nem értenek egyet, hevesen vitába szállnak Keményekkel. Felfogásuk szerint a kérdezőbiztosok állásfoglalása a más társas helyzetekben (is) megfigyelhető ítéletalkotási modellt követi, vagyis amennyiben ők romaként tekintenek a megkérdezettekre, akkor mások is nagy valószínűséggel hasonlóan fognak viszonyulni azokhoz. Ez sajnos sok esetben azt is jelenti, hogy a romaként azonosított személy „gyanús lesz” az áruház detektívjének, „pusztán ... bőrszíne, viselkedése vagy öltözködése alapján” – állítják Szelényiek. Hozzáteszik: hasonlóan hátrányos helyzetből indul a romaként besorolt személy, ha állásra jelentkezik, hiszen „a munkaadó valószínűleg az esetek jó részében szintén »megérzés« alapján dönti el, hogy a jelölt cigány-e”.

Idézett tanulmányukban Ladányi és Szelényi felhívják a figyelmet arra, hogy a társadalomkutatásban komoly hagyományai vannak a megkérdezettek kérdezőbiztos becslésén alapuló etnikai besorolásának. Ezt a módszert számos népszámlálás alkalmából, többek között az Egyesült Államokban is alkalmazták. E besorolási mód mellett szóló érvként Szelényiek megjegyzik, hogy azokat a roma származású embereket, akiket a „hétköznapi szakértőként” tevékenykedő kérdezőbiztos szűrője nem a „roma” kategóriába sorol be, valószínűleg tágabb társadalmi környezetük sem romaként azonosítja.

Az előítéletek szubjektív világán túl egyes tényezők (például az alacsony iskolai végzettség, a kulturális és más elfogadott tőkék hiánya, az eltérő életmód és az ezekből fakadó hátrányos helyzet) a statisztikákban is megjelennek. A KSH adatai szerint például a roma férfiak 60,5%-ának nincs munkája, a fővárosban ez az arány „csak” 28,6% (idézi Debreceni, 2004). Az alábbi táblázat a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján mutatja be a roma férfiak megélhetési forrásait.

¹⁰ Kemény István és munkatársai 1971-ben és 1993-ban végeztek ilyen módszerrel romafelmérést Magyarországon.

4. táblázat. A roma férfiak státusának és megélhetési forrásainak százalékos megoszlása a fővárosban és országos viszonylatban, 2003

Férfiak	Budapest	Összesen
Alkalmazott	32,4%	17,8%
Vállalkozó	15,9%	2,9%
Alkalmi stb.	16,6%	7,4%
Tanuló	13,1%	11%
Gyes stb.	–	2,6%
Nyugdíjas	9,7%	16,4%
Munkanélküli járadék	2,8%	5,8%
Más segély	6,2%	12,1%
Eltartott	6,2%	12%
Egyéb	–	7,8%
Összesen	100%	100%

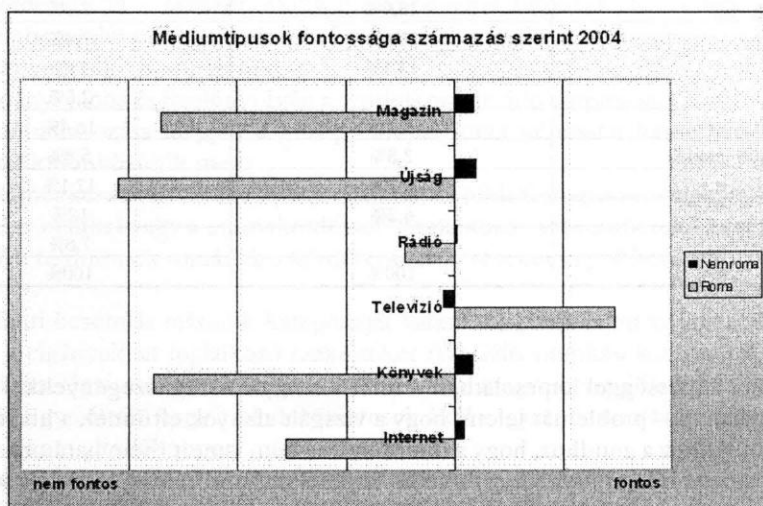
Forrás: KSH

A roma népességgel kapcsolatban – mint a magyarországi szegényekkel kapcsolatban általában is – problémát jelent, hogy a vizsgált alanyok eltűnnek a hivatalos statisztikákból. Ahhoz a gondolhoz, hogy a romák száma nem ismert (nem határozható meg) pontosan, még az is hozzájárul, hogy a velük kapcsolatos problémák súlyának megítéléséhez sem állnak rendelkezésre pontos adatok. Sok esetben, például a korábban gyakran a telefonkönyvekből vett mintákban a romák bekerülési esélye alacsony volt. A WIP ilyen szempontból kedvezőbb helyzetben van, hiszen a mintavétel alapjául szolgáló teljes populáció adatbázisát a Belügyminisztériumtól vásárolta meg a kutatóintézet. Ennek ellenére legalább két probléma felmerül a romákkal kapcsolatos WIP-adatok megbízhatóságát illetően. Először is – mivel nem tudjuk a romák pontos számát a társadalomban, s ebben a tekintetben a helyi adatok sem megbízhatóak, ráadásul a kérdezőbiztosok megítélése eltér minden más statisztikai besorolástól – a roma válaszadók súlyozása lehetetlen feladat. Másodsor, nem lehet tudni, hogy a roma válaszadók milyen arányban kerültek be az eredeti mintába, illetve milyen arányban utasították el a válaszadást. A válaszmegtagadásból természetesen szisztematikus torzítások keletkezhetnek, elképzelhető, hogy pont a leghátrányosabb helyzetben lévő romák maradnak ki a vizsgálatból. Ugyanakkor a WIP-en belül a roma válaszadók száma kellően magas ahhoz, hogy a csoportra vonatkozóan az adatok részletes elemzése alapján megfogalmazzunk néhány állítást.

Az adatok elemzésekor itt is abból indultunk ki, hogy a modern IKT-eszközök használatának vagy az internetezési szokásoknak az elemzése önmagában nem adhat elégséges alapot egyes hátrányos helyzetű csoportoknak az információs társadalomhoz való viszonyáról.

Hisszük, hogy az „információs társadalom” fogalma nem redukálható a számítógép használóinak magas arányára vagy az internet széles körű elterjedtségére. Annak ellenére, hogy ezek a mutatók alapvetően fontos jelzőszámok, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az információk számos más forrásból is beszerezhetők. Annak ellenére, hogy nem tagadjuk az eltérő médiumok preferált használatából következő különbségeket, fontosnak tartottuk a megkérdoztetek teljes információ-háztartásának áttekintését.

A *WIP* változói közül ezért a médiafogyasztásra vonatkozó adatokat elemeztük először. A kérdőív – helyesen – rákérdez az egyes médiumok használatának fontosságára. Az alábbi grafikonon az egyes médiumok fontosságát láthatjuk a megkérdezettek életében.

5. ábra

Forrás: WIP 2004 = 25B ÁBRA

Az ábrán jól látható, hogy az átlaghoz képest csaknem minden mutatóban lényegesen alacsonyabb a romák médiafogyasztásának szubjektív megítélése (saját maguk által). Ugyanakkor a televízió náluk szórakozási és információforrásként egyaránt lényegesen fontosabb az átlagnál. Annak ellenére, hogy a kérdéses médiumokat nem kellett sorrendbe állítani, az adatok részletes elemzéséből jól látható, hogy a fontosság megállapításakor például a televízió és a rádió súlyát egymáshoz is viszonyították.

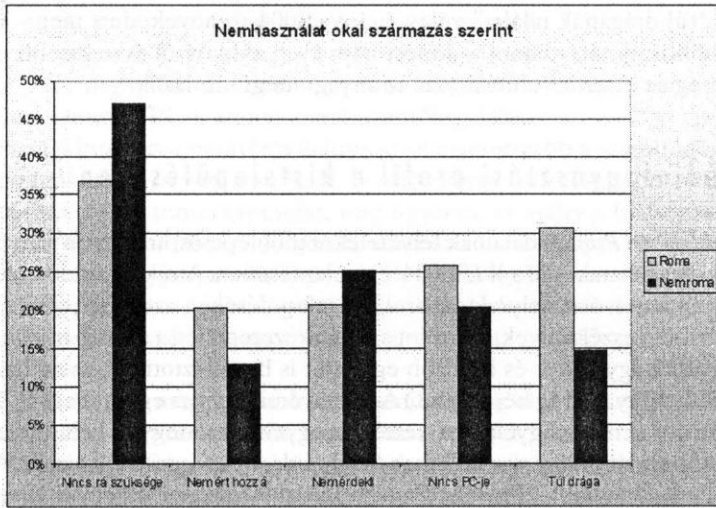
Az adatok további elemzésének legfontosabb tanulsága az, hogy a roma csoport sokkal inkább egyetlen médiumra, a televízióra fókuszál, tehát őket „egymédiumú” csoportnak tekinthetjük. Az is jól látható, hogy a romák nem feltétlenül médiaszegény környezetben élnek, csak arról van szó, hogy a televízió erőteljes preferálása következtében információikat sokkal inkább ebből a forrásból szerzik be.

Ez egyben azt jelenti, hogy az internet növekvő fontossága mellett a roma népcsoport elérésének legmegfelelőbb eszköze – a többi médiumhoz viszonyítva – továbbra is a televízió maradt. Ez a trend 2001 és 2004 között egyáltalán nem változott.

A nemhasználat lehetséges okai a romáknál

Az elmúlt években a *WIP*-hez kapcsolódó hazai elemzésekben többször megjelent, hogy az internetezés elutasításának okai két nagy csoportra oszthatóak: a „nincs rá szüksége” vagy a „nem érdeklő” válaszok jelentik a kognitív korlátokat. Az anyagi kor-

látokra a „túl drága” válaszok utalnak. Általános vélemény, hogy a digitális írástudás hiánya, a „nem ért hozzá” válasz szintén a kognitív gátak közé sorolható, míg a számítógép hiánya inkább anyagi természetű kérdés.

6. ábra

Forrás: WIP 2004

Ha a cigány kisebbség válaszait vizsgáljuk, a *World Internet Project* adatbázisában a teljes népességhez képest jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az előforduló válaszok eloszlásában. A roma megkérdezetteknek a kognitív korlátok rendre az átlagnál 5–10%-kal kisebb mértékben határozták meg az internet nemhasználatának okát.¹¹ A „nincs rá szüksége” választ a megkérdezettek 36,8%-a jelölte meg az internet elutasításának okaként, szemben a nem roma válaszadók 47%-os előfordulási gyakoriságával. Ehhez hasonló különbség figyelhető meg a „nem érdekli” válaszok eloszlásával kapcsolatban – itt a roma válaszadók 20,7%-a áll szemben a többségi társadalom 25,2%-ával.

Az alacsonyabb internethasználati mutatókat két további tényező, a számítógép, illetve az internet használatához szükséges tudás és az anyagi lehetőségek hiánya határozta meg. Míg a számítógépes „írástudás” megszerzésének nehézségeit korábban a kognitív korlátok közé sorolták, addig ebben az esetben korántsem ennyire egyszerű a képlet – különösen, ha a mai magyar oktatási rendszerben az átlagnál jóval rosszabb esélyekkel induló csoportként tekintünk a romákra. Célszerűbb a kognitív korlát helyett a kulturális gát kifejezést alkalmazni, amely a jelenséget közelebb hozza a társadalmi folyamatokhoz. Az internetet nem használó népességből minden ötödik roma jelölte meg a hozzáértés hiányát, míg a nem roma válaszadók esetében ugyanez a mutató csak 12,9% volt.

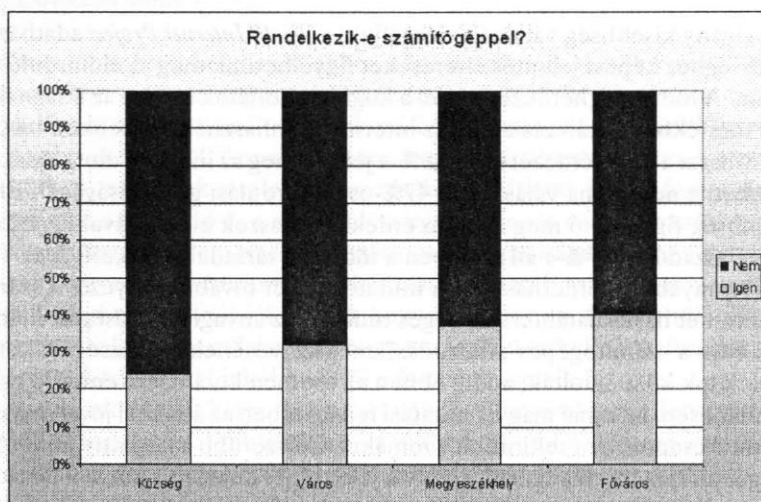
¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a megkérdezettek több lehetőséget is választhattak az internet nem használatának okaként. Ezért csak csekély mértékben áll az a feltetelezés, amely szerint a rosszabb anyagi helyzetben lévő romák esetében az anyagi korlátok erőteljes jelenléte nem engedte felszínre törni a kognitív gátakat.

A romák internethasználattal kapcsolatos attitűdje a vizsgált négy év alatt a többségi társadalomhoz viszonyítva némileg eltérő irányba változott. A roma csoport fejlődési iránya elsősorban két válasz gyakoriságát tekintve tér el az átlagtól. A szakértelem hiánya lassabban csökken körükben, sőt 2003-ban még ugrásszerűen meg is nőtt. Ehhez hasonlóan a „túl drágának találja” válasz aránya 2004-re növekedett meg – ez teljesen ellentétes a többségi társadalom fejlődési irányával, ahol évről évre kisebb mértékben határozzák meg az internet elutasítását az anyagi megfontolások.

Eltérő médiafogyasztási profil a kistelepüléseken

A *World Internet Project* adatainak felvételekor többlépcsős, arányosan rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztak – áll a *WIP* 2004. évi jelentésében. Amikor minden megyéből kiválasztották az adatfelvétel helyszínéül szolgáló településeket, azt az alapvető szabályt követték, hogy a megyeszékhelyek, valamint a főváros szerepeljen a mintában, ezen túl pedig minden megyéből egy várost és legalább egy falut is beválasztottak a mintába. (Pest megyét két város és négy község képviselte.) A mintavétel során az egyes megyék 18 éven felüli lakosságának számát is figyelembe vették, megyékre és megyén belüli településtípusokra bontva. A mintát utólag nem, életkor és településtípus szerint súlyozták. A pontos és reprezentatív mintavételnek köszönhetően az elkészült adatbázis alkalmas az ország egyes területei (régioi, illetve megyéi) között megfigyelhető különbségek feltérképezésére.

Számítógépek a háztartásokban településtípusonként (%)

7. ábra

Forrás: WIP 2004

Magyarországon jelenleg a digitális megosztottság egyik legfontosabb meghatározó tényezője – a hagyományos szociális hátrányokra ráakodva – a településtípus. A kistelepülések a hagyományos IKT-használati mutatók tekintetében hátrányos helyzet-

ben vannak. A mobiltelefonnal való ellátottság például a községekben 60%, míg ez az arány a többi településtípusnál eléri a 70%-ot. A korábbi *WIP*-gyorsjelentés szerint a számítógépes ellátottság évek óta a települések urbanizáltsági szintjével arányosan növekszik. Míg a települési lejtő tetején, Budapesten a háztartások közel 40%-ában van számítógép, addig a megyeszékhelyeken ez az arány csupán 37%, az egyéb városokban pedig csak az otthonok kevesebb mint egyharmad részében van PC. A községekben ugyanakkor csak nagyjából minden negyedik háztartásra jut egy számítógép: a *WIP* 2004-es adatai szerint a PC-k aránya megközelítőleg 24%.

A lakossági internet-hozzáférés aránya jóval alacsonyabb a számítógéppel való ellátottság országos átlagban vett arányánál. Budapesten a számítógéppel rendelkező családok 65,9%-ban van internetkapcsolat, míg ugyanez az arány a községekben csupán 26,3%. Ha a teljes, háztartásokra súlyozott adatbázison vizsgáljuk az otthoni internet-hozzáférés arányát, még jobban láthatóvá válik a községek lemaradása, ebben az esetben ugyanis minden negyedik budapesti otthonból elérhető az internet (26,4%), szemben a községekre jellemző 6,3%-os aránnyal, ami még a városokhoz képest is kétszeres lemaradást jelent.

A helyzet ráadásul még rosszabb, mint amilyenek első látásra tűnik. A különbségek nemcsak a penetráció arányában, hanem már az egyes hozzáférési típusok igénybevételenek fizikai lehetőségeiben is megmutatkoznak: a jelenleg legnépszerűbb széles sávú technológia, a *DSL* országos „lefedettségében” például óriási egyenlőtlenségek mutatkoznak. Az eltérő technikai környezetet jól jellemzi, hogy egy 2005-ös jelentés szerint a 2500 fő alatti lélekszámú településeken élők mindössze 3%-ának van egyáltalán lehetősége a *DSL*-szolgáltatás megvásárlására. A távközlési szolgáltató társaságoknak a fejlesztés költségeihez képest viszonylag alacsony várható kihasználtsági szint miatt a települések jelentős hányadánál egyszerűen nem éri meg korszerűsíteni az infrastruktúrát.

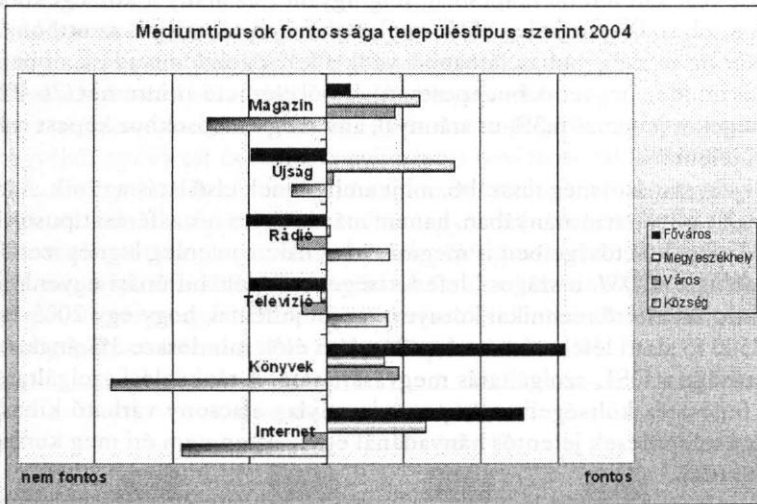
Az elmúlt években történt változások még tovább rontják a kialakult képet. A fejlődés üteme az elmúlt évben valamennyi településtípus esetében csökkent. Azonban míg a települési lejtő felsőbb szintjein csupán a növekedés lassulásáról beszélhetünk, addig a korábbi években bekövetkezett lemaradás miatt eleve rosszabb helyzetből rajtoló községekben stagnálás figyelhető meg. Ez viszont hosszú távon mindenképpen a kistelepülések leszakadását jelenti.

A megfizethető széles sávú internet-hozzáférés hiányából következően a kistelepüléseknek sok esetben egyedi megoldásokat kell kidolgozniuk. Az önerőből megvalósított gazdaságos internet-hozzáférésre az elmúlt két évben több magyar példát is láthattunk. A helyi közösségek vezeték nélküli hálózatokat (közösségi *Wi-Fi* hálózatot) építettek ki Csákkberényben, valamint Abán. A Cserehátban 10-15 falut érintő programot dolgoztak ki, amely az *ICsSzEM* és a *UNDP* támogatásával valósulhat meg (Molnár, 2005). A közösségi internetszolgáltatások gyakran a teleházak meglévő infrastruktúrájára épülnek rá: a kísérleti jellegűnek tekinthető csákkberényi programban ezzel a megoldással kevesebb mint 1 millió forintos költséggel építették ki a *Wi-Fi* hálózatot. Az eredmények önmagukért beszélnek: a településen sikerült elérni, hogy az ott lakók havi 4000 forintért jussanak az *ISDN*-nél másfélszer jobb interneteléréshez.

Internet és hagyományos médiumok

Az említett konferencián 2005. november végén elhangzott előadásunkban azt vizsgáltuk, hogy milyen más médiahasználati különbségekre épül rá a községekben megfigyelhető alacsony internethasználat. Azt tapasztaltuk, hogy itt a könyvolvasás, valamint a magazin- és napilapolvasás is jelentősen eltér az átlagtól.

Mint a következő ábrán látható, a kistelepüléseken a „szubjektív médialistán” az átlagosnál fontosabbnak ítélik meg a televíziót és a rádiót. Az adatokból az is jól látszik, hogy a WIP által vizsgált négy év alatt ezek a különbségek nemhogy csökkentek volna, de gyakorlatilag folyamatosan növekedtek.

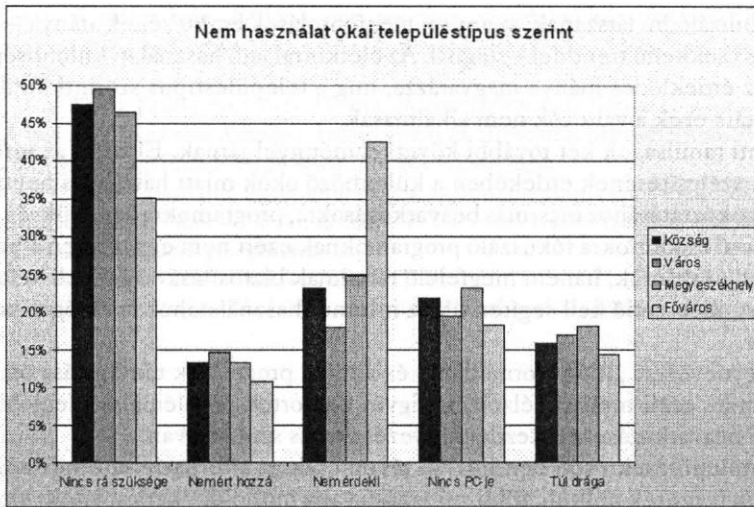

8. ábra

Forrás: WIP 2004

A WIP-kutatás egyik nagy erőssége, hogy a feltett kérdések alapján megkísérhetjük megérteni az internet elutasításának okait. Ennek érdekében – szemben más kutatásokkal – az internetet nem használók is bekerültek a mintába. Így a kérdőív rájuk vonatkozó részében az elmúlt öt évben rendre rákérdeztek a nemhasználat okára.

Ezek az attitűdre vonatkozó kérdések azonban – várakozásainkkal ellentétben – egyáltalán nem vittek közelebb a települések közötti különbségek megértéséhez. A kistelepüléseken ugyanis a materiális okok és a kognitív tényezők egyaránt az országos átlaghoz hasonló mértékben játszanak szerepet az internethasználatra vonatkozó döntésekben, holott azt várnánk, hogy maguknak a kistelepülések és a városok közötti szociális különbségeknek is meg kellene jelenniük a válaszokban. Ennek ellenére – mint láttuk – a községek lakóitól kapott válaszok hasonlóak a többi településtípuson élő emberektől ugyanazokra a kérdésekre kapott válaszokhoz, ez alól csak a vidéki Magyarországnál lényegesen nagyobb internetpenetrációt mutató Budapest képez kivételt.

9. ábra

Forrás: WIP 2004

Kitörési lehetőségek

Magyarországon az utóbbi években lelassult az információs társadalom bővülése. Az általános trend mögött ugyanakkor heterogén mintázatot találunk, a különböző társadalmi csoportok más-más helyzetben vannak és különböző involválódási esélyekkel rendelkeznek, amelyeket csak a részletes elemzés hozhat felszínre, ezzel segítve az IKT-hozzáférés és -használat tekintetében hátrányos helyzetű társadalmi csoportok leszakadásának megelőzését.

A WIP-adatok elemzése számos hasznos szempontot ad a hátrányos helyzetű csoportok IKT-használatának és médiafogyasztási profiljának megértéséhez. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hátrányos helyzetű csoportok nem feltétlenül élnek médiaszegény környezetben, csupán más forrásokból szerzik be az életükhöz szükséges információkat, esetleg más médiakörnyezetben kapcsolódnak ki. A roma lakosság esetében a televízió nagyobb szerepe figyelhető meg, a megkérdezettek szubjektív értékelése szerint más médiumok kevésbé bírnak jelentőséggel életükben. A kistelepeken élők életében a televízió és a rádió a legfontosabb médiumok. Hasonló eredményeket kaptunk az idősek időháztartásának elemzésekor is: a legtöbb időt ez a csoport is a rádióra és a tévére szánja.

A vizsgált három hátrányos helyzetű csoportnál a teljes lakosság átlagánál jóval alacsonyabb internethasználati mutatókat találunk. A finomabb összefüggések megtalálásában sokat segítenek a WIP-nek azok a kérdései, amelyek az internet nemhasználatának okait firtatják. A válaszokból kiderül, hogy például a roma lakosság körében az internet nemhasználatát az átlagnál ritkábban indokolják kognitív korlátokkal (például az érdeklődés hiányával), míg a materiális szempontok (mint a szolgáltatások ára) az átlagnál rendre magasabb arányban szerepelnek. A roma népesség körében ráadásul ezek e hát-

rányok stabilizálódni látszanak: az anyagi megfontolások említésének aránya – szemben az általános csökkenő trenddel – stagnál. Az életkorral járó használati különbségeket elsősorban az érdeklődés hiánya magyarázza, míg a településtípus szerinti különbségek magyarázatára ezek a változók nem alkalmasak.

A fenti tanulságok két további következménnyel járnak. Először: az információs társadalom szélesítésének érdekében a különböző okok miatt hátrányos helyzetű csoportok felzárkóztatásához más-más beavatkozásokra, programokra van szükség. A hátrányos helyzetű csoportokra fókuszáló programoknak ezért nem egyszerűen a hozzáférés esélyeit kell növelniük, hanem megfelelő tartalmak biztosításával fel kell kelteniük az érdeklődést, illetve elő kell segíteniük az internet használatához szükséges készségek fejlesztését.

Az úgynevezett „idősinformatikai” és a roma programok támogatása önmagában nem elegendő, ezek mellett célzott, az egyes csoportok problémáira a legjobb megoldást kínáló beavatkozásokra, kezdeményezésekre is szükség van.

A kistelepülések esetében hosszú távon csak az alternatív internet-hozzáférési lehetőségek (vezeték nélküli, földi sugárzású vagy műholdas kapcsolatok) elterjedése jelenthet áttörést. Amíg ez megvalósul, addig valószínűleg a törvényi szabályozás finomításával lehetne egyenlő hozzáférési esélyeket teremteni – erre a hagyományos telefonvonalak esetében már működő példát láthatunk.

Irodalom

- Bognár Éva – Rét Zsófia (2005): A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai. In Dessewffy Tibor – Fábíán Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2.*
- Debreceni Erzsébet (2004): *A roma népesség foglalkoztatási helyzete és a roma népesség esélyegyenlőségét célzó aktivitások a fővárosban.* Fővárosi esélyegyenlőség módszertani füzetek sorozat, 2004.
- Dessewffy Tibor (2002): Az információs társadalom lehetőségei Magyarországon. *Médiakutató*, 2002. tavasz. A tanulmány letölthető innen: http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_01_tavasz/08_informacios_tarsadalom/
- Dessewffy Tibor – Galács Anna (2002): „A dolgok új rendje” – *Technológiai diffúzió és társadalmi változás. A tanulmány letölthető innen: <http://www.ithaka.hu/Letoltheto>*
- Dessewffy Tibor – Galács Anna – Gayer Zoltán (2002): *Az internet és más infokommunikációs eszközök terjedése Magyarországon.*
- A tanulmány letölthető innen: <http://www.ithaka.hu/Letoltheto>
- Fábíán Zoltán (2005): Az IKT-hozzáférés és -használat kölcsönhatása a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerrel. Esettanulmány az IKT-hozzáférési és -használati indexek alkalmazásával. In Dessewffy Tibor – Fábíán Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2.*
- Füzesi Péter – Pintér Róbert – Székely Levente (2005): Internetes ÁRadat: a magyar internet az árak tükrében. In Csermely Ákos (szerk.): *A közszolgáltatás újrafogalmazása a digitális forradalom küszöbén – Írások az internet és a média világból.* Megjelent még: Kutatási Jelentés, 2005.
- Kolin Péter (2002): Idősek az információs társadalomban. *EVilág*, 2002. 07. <http://www.pointernet.pds.hu/ujzagok/evilag/2002/07/evilag-06.html>

- Ladányi János – Szelényi Iván (2001): A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, 2001, 4. sz., 85–95.
- Molnár Szilárd (2005): Esélyegyenlőség főirány. *Magyar Információs Társadalom Stratégia*, 2005. *Magyar Információs Társadalom Stratégia*. Informatikai és Hírközlési Minisztérium, 2003. A teljes stratégia letölthető innen: <http://www.ihm.gov.hu/strategia>
- Rigler András (2005): Társadalmi egyenlőtlenségek az infokommunikációs eszközök használatában. In Dessewffy Tibor – Fábíán Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2*.
- „A digitális jövő térképe” 2004. Tárki–Ithaka–ITTK.
- Kok, Wim: *Facing the challenge – The Lisbon strategy for growth and employment*. 2004.

Kollányi Bence

Médiaszociológus, az ELTE Társadalomtudományi Karán szerezte szakirányú képesítését. Az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkájában 2004 nyaratól vesz részt, 2005 szeptemberétől junior kutatóként dolgozik. Fő érdeklődési területe az információs társadalom mérhetővé tétele, a felkészültségi rangsorok, valamint a kormányzati információs társadalom stratégiák elemzése. Az *Infinít* hírlevél *Információs politika* című rovatának szerkesztője.
E-mail: kollanyi.bence@itk.hu

Székely Levente

Szociológus az ELTE Társadalomtudományi Karán szerzett oklevelet. 2005 óta dolgozik az ITTK-ban. Kutatási területei: kultúrafogyasztás, médiafogyasztás, új média, ifjúságügy, az információs társadalom fejlettségi szintjének mutatói, kvantitatív módszerek, statisztika. Érdeklődése kiterjed továbbá a politikai pszichológia kérdéseire és a 20. századi diktatúrákra. 2006-tól az *Infinít* hírlevél *Színes információs társadalom* rovatának szerkesztője.
E-mail: szekely.levente@itk.hu

Molnár Szilárd

Közösségi terek, gyenge kötések, internethasználat

Milyen információs társadalmat építsünk?

Magyarország 21. századi történelme nem választható el az információs társadalom fejlődésétől, azaz ma már nem kérdőjelezhető meg, miért fontos számunkra a magyar kultúrát, értékeket, az eddigi gazdasági és társadalmi eredményeket is megőrizni képes elektronikus közigazgatás, oktatás, egészségügy, digitális kultúra stb. fejlesztése. A fontosabb kérdés inkább így fogalmazható meg: Milyen információs társadalmat építsen Magyarország?

A válaszhoz szükség van a hazai információs társadalom fejlődésének gyorsmértelgére, ennek is egyik legmeghatározóbb elemére; az internet elterjedésével kapcsolatos adatok vizsgálatára. Noha természetesen az internet önmagában nem egyenlő az információs társadalommal, elterjedése mégis alapjaiban határozza meg azt, hiszen például a széles sávú hálózat lakossági, közigazgatási, gazdasági elterjedtségével szorosan összefüggnek olyan fontos mutatók, mint a digitális írástudás, az elektronikus közigazgatás, közszolgáltatások használata, a digitális megosztottság mértéke stb.

Az internethasználat szempontjából Magyarország évek óta kettős képet mutat. Míg 2002-ben az 1 milliót sem érte el az internet-hozzáféréssel rendelkező számítógépek száma Magyarországon, most 3 millió komputerrel lehet csatlakozni az internetre, így négy év alatt körülbelül hétszeresére nőtt a világháló használatának elterjedtsége. 2005 végéig már 2530 településre elért a széles sávú hálózat is, igaz, egyelőre többnyire csak a közintézmények számára. Mindenesetre a KSH adatai szerint 2004. harmadik negyedévi 300 ezer széles sávú háztartással szemben 2005 hasonló időszakában már 507 ezer ilyen volt. Mindez egy év alatt 69%-os, igen dinamikus fejlődést jelent.

A biztató fejlődést mutató abszolút számokon túl azonban – a részletesebb elterjedtségi mutatókat nézve – sokkal árnyaltabb kép rajzolódik ki. Hazánkban az elmúlt két évben – a diffúziós (elterjedési) várakozásokkal ellentétben – a fontosabb lakossági mutatók terén csak lassú fejlődésről beszélhetünk. Az otthoni számítógépek száma például pontosan annyival, 1 százalékponttal bővült 2003-hoz képest a 2004. év végére, mint az „öreg” technológiának számító színes televízióé, csakhogy amíg a tv ezt 96%-os lefedettségi szintről produkálta, addig a PC pusztán 32%-ról. Ugyanígy nehéz pozitív eredményként elkönyvelni az otthoni internetfelhasználás terén tapasztalt 2 százalékpontos éves növekedési ütemet, amellyel pontosan 25 év alatt érné el Magyarország az Egyesült Államok mostani otthoni hozzáférési arányát. Ennek megfelelően a hazai információs társadalom eddigi közepes ritmusának mondható fejlődésében további lassulás várható, így 2005 végén a magyar háztartások körülbelül 36%-a rendelkezik PC-vel és 16%-a internet-hozzáféréssel.

Éppen ezért a legjobb szándékkal is csak azt mondhatjuk, hogy ellentmondásos a hazai információs társadalom fejlődése, ugyanis sikeresek vagyunk például egy olyan fontos mutatóban, mint a széles sávú internetet használók aránya, ugyanakkor sikerte-

lenek az új belépők, a hálózati polgárrá válók alacsony arányában. Az utóbbi években ugyanis azt látjuk, hogy amíg az új felhasználók száma alig növekszik, addig a már felhasználók körén belül viszont fontos és az eddigiektől eltérő, pozitív irányú változások játszódnak le. A már PC- és internetfelhasználók tekintetében megfigyelhető egyfajta technológiaváltás, a hozzáadott értéket nyújtó szolgáltatások (e-közszolgáltatások, e-bankolás stb.) igénybevételének terjedése, a használatlalt eltöltött idő mennyiségének növekedése. Fontos tendencia a nagy sávszélességű interneteléréssel rendelkezők arányának dinamikus növekedése: 2004-ben az otthoni hozzáférések 43%-a nagy sávszélességen történik, és ha nem törik meg az elmúlt évek dinamikája, akkor 2005 végére ez az arány elérheti a 60%-ot, amely nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő eredménynek számít. Ezek az ambivalens folyamatok pedig azért jelenthetnek komoly problémát Magyarországnak számára, mert amíg a már IKT-eszközöket, internetet használók körén belül jelentős mértékben elterjed a digitális írástudás, az újabb technológiák használata és az online szolgáltatások igénybevétele, addig az új felhasználók száma alig növekedik. Az utóbbiak aránya jelenleg a 16 év feletti lakosság körében évente mindössze körülbelül 3%-kal növekszik, azaz a magyar társadalmon belül folyamatosan mélyül a felhasználók és a nem felhasználók közötti digitális megosztottság.

Mindazt jelenti, hogy az új belépők aránya változatlanul nagyon alacsony, különösen az alábbi társadalmi csoportok körében:

- idősek,
- romák,
- kistelepülésen élők.

Tehát legalább két területen határozottan állíthatjuk: a hazai információs társadalom fejlődése megbicsaklott az utóbbi két évben. Az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya a községekben az utóbbi években nem növekedett. 2003-ban és 2004-ben a községekben élő családok mindössze 6%-a használta a világháló, azaz semmi előrelépés nem történt. A települési lejtő mellett az életkor az, ami a legnagyobb mértékű megosztottságot okozza. A 60 év felettek körében szinte teljes körű a digitális írástudatlanság, azaz sem számítógépet nem használnak, sem az internetet nem ismerik, ebben a korcsoportban évek óta nem növekedett a világháló használata 2-3% fölé.

Az internet pillanatnyilag nem ér el 3,1 millió magyar háztartást a körülbelül 3,7 millióból (WIP 2004), aminek az egyik legerősebb magyarázó tényezője – az életkor, az iskolai végzettség és a háztartás nagysága mellett – a települési lejtő, azaz hazánkban az információs társadalom fejlődése gyakorlatilag megtorpant a nagyobb települések határainál. Ezen pedig csak egy esélyteremtő információstársadalom-stratégiával és gyakorlattal lehet változtatni.

A megtorpanás okai

Természetesen nem a megtorpanás ténye, hanem az ezt kiváltó ok az, ami sokkal fontosabb és izgalmasabb kérdésként vetődik fel. A diffúziós várakozásoknak megfelelően miért nem terjed dinamikus az információs és kommunikációs technológiai eszközök használata a kisebb közösségekben?

Az okokat vizsgálva először a magas PC-árakat és szolgáltatási díjakat, a fizikai elérhetőség hiányát jelöltük meg az első helyen, majd egyre erősebben jelentkezett egyfajta érdektelenség, aminek a háttérében inkább kulturális, mint anyagi természetű magyarázatokat véltünk felfedezni.

Kétségtelen, hogy néhány éve a széles sávú internetelés még 13 ezer forintba került havonta, ma pedig már csak 6 ezer forint körüli összegeket kell fizetni érte, s eközben a szolgáltatás minősége is javult. A PC-k átlagos ára 2003-ban 126 ezer forint, 2005-ben már „csak” 96 ezer forint volt. Az internetelés anyagi feltételei valóban javultak, ami vissza is tükröződik például a nagy sávszélességű kapcsolatok elterjedésében, de nagyon úgy tűnik, a szakpolitika megfeledezett a modemes eléréssel, a csak ilyen csatlakozási lehetőségekkel rendelkezőkről.

Az 500 ezer széles sávú háztartás mellett a Nemzeti Hírközlési Hatóság adatai szerint 2005-ben 284 ezer háztartás még mindig modemmel kapcsolódott a nethez. Ez az összes otthonról internetező család mintegy 38%-át teszi ki, így talán a sok ADSL-akció és széles sávú infrastruktúra támogatása mellett nem kellene megfeledezni erről a jelentős rétegről sem, hiszen a digitális megosztottság mértéke a modemes és a széles sávú felhasználók között még mindig kisebbnek nevezhető, mint a digitális írástudatlanok és az írástudók között.

Érdekes tapasztalatokat eredményező kísérletet folytattak a Budapesti Corvinus Egyetem kutatói Lengyel György vezetésével 2003 októbere és 2004 májusa között. Négy számítógépet és kilenc modemes Internet-hozzáférést biztosítottak cserénfai családok számára, arra kérve őket, hogy számoljanak be tapasztalataikról. A kísérlet végeztével a 9 család közül kettő meghosszabbította az internet-előfizetést, míg három család azonnal széles sávra váltott volna, ha erre lett volna lehetősége. Kicsi az elemszám, arányaiban mégis jól mutatja annak a mechanizmusnak az erősségét, melynek révén a közvetlen tapasztalat, a kipróbálhatóság, az érintettség milyen nagy jelentőséggel bír a digitális polgárrá válás folyamatában.

A kérdés pontosabb megértése – miért torpant meg az információs társadalom fejlődése – azért is fontos, mert ha csak a kistelepléseket nézzük, akkor is igen nagy számú népességről van szó. A legfeljebb ezer lélekszámú falvak száma Magyarországon körülbelül 1720 – az itt élő lakosság aránya a hazai népességhez viszonyítva eléri a 10%-ot –, ezen belül pedig megdöbbentően magas – 1040 körüli – az 500 főnél kisebb lélekszámú települések száma. Ez utóbbiak az összes településnek pontosan egyharmadát teszik ki, azaz Magyarországon minden harmadik településen 500-nál kevesebben laknak.

A kisteleplések felé húzó településszerkezet köztudottan óriási terhet ró a magyar gazdaság- és társadalompolitikára. Az alapvetően forráshiánnyal küzdő kistelepléseken paradox módon először azokon az intézményeken próbálnak költségeket megtakarítani, amelyek alapvető szerepet játszanak a helyi értelmiség, a fiatalabb generációk, a családok megtartásában. A takarékoskodásnak általában a könyvtár, a közösségi ház, a kisposta, az iskola esik áldozatul, holott az erőforrások megkötéséhez, sőt gyarapításához ezek az intézmények elengedhetetlenül fontosak.

Sajnos az már kevésbé köztudott, milyen arányokat is ölt ez a folyamat. 2004-ben a Cserehát három kistérségében megvizsgáltuk a közintézmények állapotát annak érdekében, hogy ott majd a közösségi terek újraélesztése céljából a modern információs és

kommunikációs technológiai eszközöket és az erre épülő szolgáltatásokat hívjuk segítségül. Néhány jellemző adat a három kistérség 105 településéről:

A könyvtárak száma felére csökkent az elmúlt években, hátról két településen nincs egyetlen művelődési vagy közösségi ház sem, teleházzal csak elvétve lehet találkozni, (2004-ben mindössze 7 működött a térségben), posta-teleház az egész megyében egy található. Nincs általános iskola az edelényi kistérség településeinek 45%-ában, az encsi kistérség településeinek 43 százalékában, a szikszói térségben ez az arány 40%. Az óvodák terén még elkésőbb arányszámokkal találkozhatunk, hiszen a legrosszabb helyzetben lévő edelényi kistérség településeinek közel 60%-ában nincs ilyen intézmény. A Cserehát „élérhetetlenségének” egyik legjobb indikátorát a mobiltelefonok rossz használati feltételei adják: a Pannon GSM adatai szerint a 104 településből 24-ben van szolgáltatás, vagyis a térség majdnem 80%-a ki van zárva a mobiltelefonok használatából. A Matáv előfizetői között a térségben Edelényen, Szikszón és Encsen kívül csak 3 településen van intézményi ADSL-előfizető, ami azt jelenti, hogy 105 települési önkormányzat közül 98 nem rendelkezik széles sávú internet-hozzáféréssel.

Az országban ekkor (2004-ben) már bőven voltak példák arra, hogyan lehet szinte önerőből saját közösségi internet-hozzáférést biztosító helyi (Wi-Fi technológiára épülő) hálózatokat létrehozni, majd erre – a közösség igényeit sokkal hatékonyabban kielégítő – szolgáltatásokat telepíteni és önfenntartóvá tenni. Nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy lássuk, a kulturális értékek, a helyi szokások és normák fenntartása elsősorban a lokális közösségi hálózatoktól fog függni, nem pedig a nagy rendszerektől. Igaz ez az internetre is: a helyi igények egyre inkább egy lokális intranethálózaton elégíthetők ki, míg a világháló csak az alapvető, nagyobb szolgáltatási egységeket lesz képes magába foglalni. Néhány élenjáró hazai település (például Aparhant, Csákberény) példáit felhasználva a Csereháton is hasonló, az információs társadalom kontextusában megvalósítható közösségfejlesztési programokat javasoltunk. Sajnos az illetékes minisztériumot egyáltalán nem sikerült meggyőzni a program hatékonyságáról, az egyik felső vezető pozíciót betöltő tisztségviselő szerint ezek nem szociálpolitikai programok, az embereknek nem erre van szükségük.

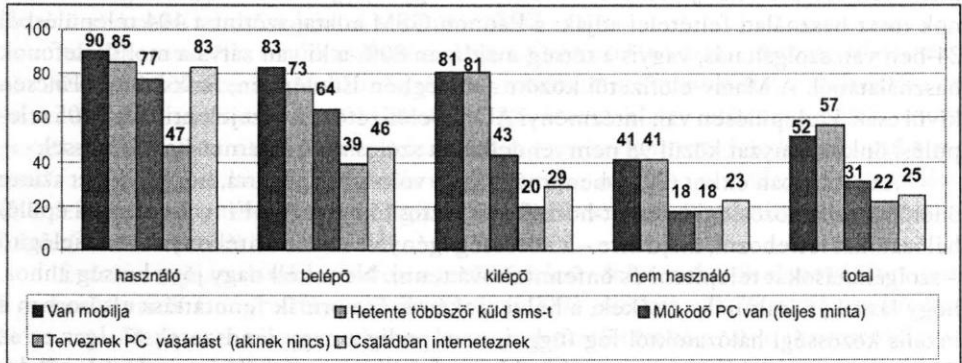
Kétségtelen, hogy az információs technológiák eszközként való megjelenése a szociálpolitikában nem a hagyományosan gondoskodó, segélyező, beavatkozási sémákban gondolkodó megközelítésmódot és ellátórendszert támogatja, ugyanakkor saját kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy amennyiben nem sikerül a kistételepülések közösségi tereit újra megtölteni étellel és tartalommal, ha ezeket nem támogatjuk olyan eszközökkel, amelyek egyéni és közösségi szinten képesek a társadalmi kapcsolatok, hálózatok bővítését szolgálni, akkor egyszerűen nem fog sikerülni az ilyen típusú településeket és nagyszámú népességüket integrálni az információs társadalomba.

A gyenge kötések szerepe

Több kutatás kimutatta, elsősorban nem a családtagoktól, vagyis az erős kötésektől függ, hogy az innováció használata elterjed-e, hanem sokkal inkább a gyenge kötésektől, azaz a barátok, ismerősök, munkatársak, sőt az alkalmi kapcsolatot jelentő

szakemberek elérhetőségétől és ezek számától. A számítógépet, illetve internetet használni kezdők döntő mértékben barátaiktól, ismerőseiktől vagy szakemberektől, munkatársaiktól kérnek tanácsot, támogatást, azaz a gyenge kötések játsszák a meghatározó szerepet.

A gyenge kötések fontos szerepét mutatja az az adat is, mely szerint a világháló még nem használók között majdnem minden negyedik ember rendelkezik olyan családtaggal, aki viszont már internetezik. A még nem felhasználók nagyon jelentős részénél tehát van közvetlen, erős kötéseken alapuló érintettség, azonban ez mégsem elegendő a felhasználóvá váláshoz.

Sajnos pontosan azok a közösségi terek esnek egyre inkább áldozatul a kistelepléseken, ahol az innováció elterjedése szempontjából meghatározóvá váló gyenge kötések kialakulhatnak. Észre kell venni, hogy a kulturális magyarázatok körét az IKT-eszközök elterjedésének mintázatában is keresni kell, azaz például annak a társadalmi közegnek a kapcsolatgazdaságában, ami alapvető módon befolyásolhatja a diffúziós folyamatot.

A közösségi hozzáférési helyek szerepe

Kutatásaink nagyon fontos tapasztalata, hogy a teleházak és az egyéb közösségi hozzáférési helyek döntő szerepet játszanak az új belépők, a hálózati polgárrá válás szempontjából, azaz ezek az intézmények biztosítani tudják azt a közeget, ahol a gyenge kötések kialakulhatnak és fenntarthatók. E funkció mellett természetesen nem elhanyagolható, hogy egyben biztosítani tudják az IKT-eszközök közvetlen kipróbálhatóságát is.

Az internetezés helyét vizsgálva kitűnik, hogy a községekben és a városokban döntő mértékben az iskola (illetve a munkahely), míg a kisebb településeken a közösségi hozzáférési pontok játsszák a legfontosabb szerepet.

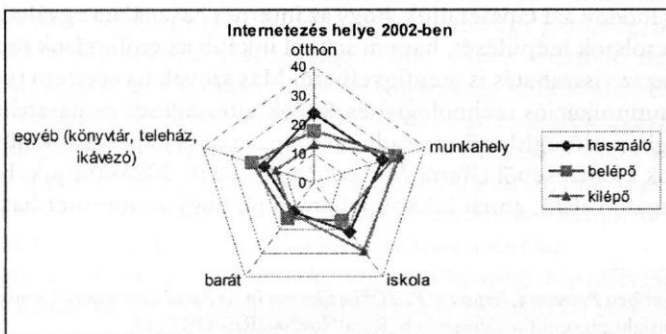
Az internetezés helye településtípus szerint, százalékos megoszlás (2001–2003)

2001	Község	Város	Megyeszékhely	Budapest
Otthon	11	20	19	36
Munkahely /Iskola	64	55	54	46
Egyéb (könyvtár, teleház stb.)	13	13	14	10
Barát	11	12	13	8
pnunTotal	100	100	100	100
2002	Község	Város	Megyeszékhely	Budapest
Otthon	15	24	22	35
Munkahely	21	24	31	35
Iskola	26	24	19	13
Egyéb (könyvtár, teleház stb.)	19	11	11	11
Barát	19	17	17	6
Total	100	100	100	100
2003	Község	Város	Megyeszékhely	Budapest
Otthon	24	28	29	41
Munkahely	21	28	35	36
Iskola	19	17	12	8
Egyéb (könyvtár, teleház stb.)	18	13	9	11
Barát	18	14	15	4
Total	100	100	100	100

Forrás: WIP, 2001–2003

A közösségi hozzáférési pontok szerepe az egyéb elérési helyekkel szemben visszaszorult a községekben, ám 2003-ra részesedésük a községi felhasználók körén belül mégis 13%-ról 18%-ra növekedett. További fontos tendencia, hogy a közösségi hozzáférési pontok szerepe az internethasználat szempontjából egyre inkább a kisebb települések felé tolódik el. Fontos adat, hogy a közösségi hozzáférési helyeken az új felhasználók, az adott évben belépők jelennek meg a legnagyobb arányban.¹

Az internethasználat helyszíneinek megoszlása 2002-ben:

¹ Lásd bővebben Albert Fruzsina – Dávid Bea – Molnár Szilárd: Az internethasználat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon. Egy longitudinális vizsgálat eredményei. *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3.* Tárki, megjelenés alatt.

Az internetezés helyét a három internetezőcsoportban összehasonlítva jól látszik, hogy a kilépők esetében a Sulinet program – sajnos – ideiglenes hatásának tűnik: a kilépők között a legalacsonyabb az otthon és egyéb helyeken internetezők aránya. Ők, ha az iskolából elkerülnek és ennek következtében vagy más okokból megszűnnek a hozzáférési lehetőségeik, másutt nem keresnek „pótlást”. A belépők tekintetében viszont nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az elemzés szerint az ő esetükben a közösségi hozzáférési pontok játsszák a legfontosabb szerepet.

Bármennyire is meglepő, de a hazai kispostákat felváltó mobilposták elleni tiltakozások mögött is elsősorban a közösségi helyeknek a gyenge kötésekben játszott kiemelkedő szerepét, illetve annak féltését, a megóvására irányuló szándékot kell látnunk. Számos nemzetközi példa és kutatási eredmény is azt támasztja alá, hogy a postahivatalok nemcsak különféle szolgáltatásokat biztosító intézmények, hanem a közösségi érzést erősítő és fenntartó színhelyek is. Nagy-Britanniában 2000 és 2003 között összesen 750 falusi kispostát zártak be, miközben az érintett közösségekben ezek az intézmények óriási jelentőséggel bírnak: a megkérdezett falusi lakosok 75%-a számára a kisposta „rendkívül fontos” szerepet tölt be.² Külön érdekesség, hogy nem kizárólag azért, mert így a megkérdezettek több mint 80%-ának kocsiba kellene ülnie, hogy elérje a szomszédos településen a megszokott postai szolgáltatásokat, hanem azért is, mert így egy olyan közösségi tér szűnik meg, ahova az emberek „ingyenes közösségi szolgáltatásokért” jártak be. A *Postal Services Commission* felmérése szerint³ a megkérdezett falusiak 69%-a azért keresi fel a postát, hogy barátokkal találkozzon, információkat szerezzen be a postamestertől, informálódjon a közösséget érintő eseményekről. Különös közösségi szereppel bírnak maguk a postamesterek is, hiszen gyakran csak ők jelentik a kapcsolatot a külvilág és a település lakosságának többségét kitevő idős, kevésbé mozgékony, alacsonyabb gazdasági-társadalmi státusú emberek között. A *Postwatch* tanulmány külön kiemeli, hogy a kispostájukat elveszítő településeken a közösségi érzés gyengült, és az általános hangulat (*spirit*) érezhető módon rosszabbodott. Nem véletlen tehát, hogy a kormány 2003 és 2006 között mintegy 400 millió fontot (!) fordít a kisposták bezárásának megelőzésére.⁴ Sajnos hasonló tudatosság a hazai kisposták megmentésével kapcsolatban nem lelhető fel egyik minisztérium részéről sem.

Érdekes módon azt tapasztaljuk, hogy az internet használata egyáltalán nem a személyközi kapcsolatok leépülését, hanem sokkal inkább az erőforrások megsokszorozását segíti elő, azaz visszahatás is megfigyelhető. Más szóval: ha segíteni tudjuk az információs és kommunikációs technológiai eszközök elterjedését és használatát, akkor az adott közösségben elősegíthető a társadalmi tőke, a társas kapcsolatok növelése is. Hazai paneladatok elemzéséből (*World Internet Project*, 2001–2003) tudjuk, hogy minél régebbi nethasználó valaki, annál inkább jellemző rá, hogy az internet használata révén

² Lásd bővebben *Postwatch. Impact of Post Office Closures in the Rural Community*. London, October 2002. http://www.postinsight.pb.com/files/Postwatch_RuralNov2002REPORT.pdf

³ Postal Services Commission: „*Serving the Community I – evidence of the community value of post offices in rural areas*”. December 2001, London.

<http://www.postcomm.gov.uk/documents/postoffices/Serving%20the%20Community%20I.2.pdf>

⁴ Lásd Department of Trade and Industry: „*Financial Support for Post Offices*”, February 2005. http://www.nao.org.uk/publications/nao_reports/04-05/0405287.pdf

bővíteni tudja kapcsolatrendszerét, és ez nem a már létező *offline* kapcsolatainak a rovására következik be.

Az internethasználókra valóban jobban jellemző társas környezetük gazdagsága, mint a nemhasználókra: azok a személyek, akiknek van barátjuk, külföldi és/vagy vidéki rokonuk, ismerősük, továbbá az adatfelvételt megelőző hónapban részt vettek baráti összejövetelen, másfél-két és félszeres arányban nagyobb valószínűséggel internethasználók, mint azok, akinek nincsenek ilyen kapcsolataik. Még fontosabb talán az, hogy az internethasználat elkezdése a vizsgált időintervallumban – minden más tényező hatását kiszűrve – kétszeres gyakrabban fordult elő a barátokkal rendelkezők csoportjában, mint a barátokat nélkülözők körében. Ez megerősíti azt a hipotézist, miszerint az internethasználat azok körében terjed inkább, akiknek a társadalmi tőkéjük eleve nagyobb.⁵

Társadalmi tőke és közösségi informatika

A társadalomelmélet azt a jelenséget, amikor egy csoport tagjai között kapcsolataik, interakciók révén olyan társadalmi értékek képződnek, mint például a bizalom, a kölcsönösség és a normák, a társadalmi tőke fogalmával írja le. „A társadalmi tőke azon normák, kötelezettségek, bizalmi és más társadalmi kapcsolatok együttese, amelyek a társadalmi struktúrába, az intézményrendszerbe ágyazódva képessé teszi az embereket arra, hogy másokkal együttműködve egyéni és közösségi céljaikat elérhessék.”⁶

Az emberek tehát arra töreksenek, hogy másokkal együttműködve saját és közösségi céljaikat elérjék, ezt azonban a kulturális hagyományok, valamint a tágabb értelemben vett társadalmi struktúra merevsége, illetve nyitottsága mellett igen erősen befolyásolja az intézményrendszer is. Amennyiben ezek a tényezők lehetőséget biztosítanak arra, hogy az egyének és a közösségek széles társadalmi kapcsolatrendszert, hálózatokat alakítsanak ki, akkor a társadalmi tőke gyarapítására jó esélyek vannak.

Az utóbbi évtized szociológiai szakirodalmának egyik legfontosabb kutatási területe a társadalmi tőke témaköre. Más tőkefajtákhoz hasonlóan a társadalmi tőke is erőforrás, így annál sikeresebb egy társadalom, annál erősebb egy gazdaság, minél több társadalmi tőkével rendelkeznek a közösségek. Sőt, ennek mértéke nagymértékben befolyásolja a demokrácia, a kormányzatok és a gazdaság működését, és a társadalmi tőke nagysága hatással van olyan területekre is, mint az emberek egészségi állapota, jól-léte. Szociológusok sora figyelmeztet arra, hogy a társadalmi tőkét befolyásoló tényezők gyengesége (például gyengülő civil társadalom, a társadalmi kapcsolatokat erősítő közösségi terek csökkenő száma stb.) miatt évtizedek óta hanyatlak a bizalom, az emberi kapcsolatok intenzitása és a civil szerepvállalás mértéke.

Összefoglalásul tehát kijelenthetjük, hogy a közösségi hozzáférési helyek egymást gerjesztő folyamatok helyszínéül szolgálhatnak: a szociális tér biztosításával növe-

⁵ Lásd bővebben Albert Fruzsina – Dávid Bea – Molnár Szilárd: Az internethasználat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon. Egy longitudinális vizsgálat eredményei. *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3.*, Tárki, megjelenés alatt.

⁶ Narayan, Deepa: *Bonds and Bridges: Social Capital And Poverty*. 1999, World Bank, 8.

lik az új felhasználók belépési esélyeit, míg a már felhasználók számára lehetőséget adnak kapcsolati tőkájük növelésére a világháló kiterjedt, értelmes használata révén.

Mindezek alapján nem túlzás azt kérni, hogy vegyük sokkal komolyabban a társadalmi tőke szerepét az információs társadalom hazai fejlődésében. Úgy tűnik, Magyarországon a hálózati társadalom elterjedése az anyagi korlátok mellett egyre inkább kulturális gátakba is ütközik, melyeknek egyik meghatározó eleme a magyar társadalom kapcsolathányos szerkezete. Ebben a kontextusban sokkal hangsúlyosabb szerepet kellene kapniuk a közösségi hozzáférési helyeknek, hiszen csak ezek tudnak teret adni azoknak a baráti, ismerősi interakcióknak, amelyeknek a segítségével az internetezés – ennek révén pedig a társas kapcsolatok – bővülését (is) növelni lehet. A hazai információs társadalom csak ennek figyelembevételével lesz képes egyenlőbb esélyeket biztosítani polgárai számára.

Molnár Szilárd

Szociológus, jelenleg az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola hallgatója. 1998 óta dolgozik a BME–UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központban, 2006-tól mint kutatási igazgató. Főbb kutatási területei: társadalmi tőke, civil társadalom, teleházak, esélyegyenlőség. Több szakmai műhely vezetője, a *Telefalu* közösségi honlap társszerkesztője, a Magyar Zoltán e-Közigazgatástudományi Egyesület elnökségének tagja, a Magyar Kommunikációtudományi Társaság alapító tagja.
E-mail: molnar.szilard@ittk.hu

Molnár Dániel

Információs technológiák a szociális felsőoktatásban

A szociális felsőoktatás információs és kommunikációs technológiáinak áttekintése eddig nem került a témakörrel foglalkozó vizsgálatok középpontjába. Fontossá-
gát az támaszthatja alá, hogy a képzésekben részt vevő hallgatók jelentős hányada a
későbbiekben a közigazgatás különböző szintjein fog dolgozni, informatikai felké-
szültségük pedig kihat majd az e-kormányzati technológiák alkalmazhatóságának
mértékére. A témakör jelen áttekintése egy olyan kérdőíves vizsgálatra épül, mely-
nek válaszadói a szociális képzésekben információs technológiákkal foglalkozó kurzu-
sok oktatói közül kerültek ki. A mintába azok a felsőoktatási intézmények kerültek
be, melyek a 2006. évi felvételi eljárás során szociális munka vagy szociálpedagógia
szakra hirdettek felvételt.*

A felmérés során a következő kérdésekre koncentráltunk: milyen a szociális kép-
zésekbe bekerülő hallgatók informatikai felkészültségének értékelése; milyen típusú
informatikai tárgyú kurzusok jelennek meg a képzésekben; hogyan illeszkednek az ok-
tatott technológiák a gyakorlati elvárásokhoz; milyen a szoftverellátottság, illetve az in-
tézmenyi infrastruktúra; milyen súlyt helyeznek a képzőhelyek az online megjelenés-
re. Az említett témakörökbe való betekintés reményeink szerint segítheti a szociális
képzések informatikai anyagára vonatkozó ajánlások, szabványok kialakítását.

A hallgatók informatikai felkészültségének értékelése

A Nemzeti alaptanterv (NAT)¹ jelentős hangsúlyt fektet az informatikaoktatásra,
amely a műveltségi területek között 2–10%-os aránnyal szerepel. Óraszámokra lefordít-
va ez azt jelenti, hogy minden felső tagozatos általános iskolás és középiskolás hetente
legalább egy órában foglalkozik a témakörrel. A fejlesztési feladatok elméletileg megfe-
lelő mértékben felkészíthetik a tanulókat az információs társadalom aktív polgárának
szerepére, valamint megalapozhatják a további, szakirányú informatikai tanulmányo-
kat. A tantárgy súlypontjait az alábbi felsorolás mutatja be:

* Az Országos Felsőoktatási Információs Központ tájékoztatója szerint 20 ilyen intézmény van, ezek
közül a következőktől kaptunk értékelhető válaszokat: Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, Eötvös
Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Eszterházy Károly Főiskola, Nyugat-Magyaror-
szági Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
PTE Egészségügyi Főiskolai Kar, Széchenyi István Egyetem, Szegedi Tudományegyetem Egészségügyi Fő-
iskolai Kar.

¹ A 243/2003. (XII. 17.) sz. kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkal-
mazásáról.

1. *Az informatikai eszközök használata*
2. *Informatika: alkalmazói ismeretek*
 - 2.1. A gyakorlati életben használt legfontosabb írásos formátumok gépi megvalósítása, igény a mondanivaló lényegét tükröző esztétikus külalak kialakítására
 - 2.2. Adatbázisok, adattáblák alkalmazása, keresés adatbázisokban
3. *Infotechnológia* (problémamegoldás informatikai eszközökkel és módszerekkel)
 - 3.1. Az adott probléma megoldásához szükséges módszerek és eszközök kiválasztása
 - 3.2. Algoritmizálás, adatmodellezés (a hétköznapi életben és az iskolában előforduló tevékenységek algoritmizálható részleteinek felismerése és különféle formákban történő megfogalmazása)
 - 3.3. Egyszerűbb folyamatok modellezése, a paraméterek módosítása
4. *Infokommunikáció*
5. *Médiainformatika*
6. *Az információs társadalom*
7. *Könyvtári informatika*

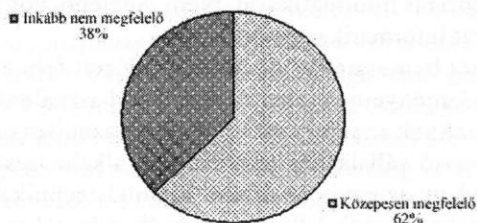
A NAT-ból kiindulva tehát a fiatalabb hallgatók esetében megfelelő szintű informatikai, számítástechnikai ismeretekkel számolhatnak a felsőoktatási intézmények. Sajnos a jelenlegi helyzetkép mást mutat. A szociális felsőoktatásba bekerülő nappali tagozatos hallgatók informatikai felkészültségét az érintett oktatók egyike sem értékelte közepesnél jobbra. (Az ötfokozatú skálán 2,62-es átlag született.) A problémát nem az átlagos felkészültség alacsony szintje okozza, hanem az előtanulmányok színvonalában tapasztalható jelentős szórás. Vannak komoly programozói ismeretekkel, esetenként szakirányú végzettséggel rendelkező hallgatók, de digitális analfabéták is képesek jó eredménnyel érettségizni és bekerülni a felsőoktatásba. A megfogalmazás túlzónak tűnhet, de a digitális analfabetizmus jelenségére illusztris példát nyújtanak azok a fiatalok, akik képtelenek nagybetűket írni a számítógép billentyűzetével.

Egy nagy mintán végzett, reprezentatív felmérés² szerint a magyar középiskolások 40%-a írt már programot életében. Úgy tűnik, ebből a csoportból csak kevesen folytatják tanulmányaikat szociális szakokon, amihez hozzájárulhat az is, hogy ezeknél a képzéseknél a korábbi években nem szerepelt a számítástechnika/informatika a felvételi tárgyak között. Ilyen szempontból a kétszintű képzési rendszer bevezetése kapcsán sem számíthatunk változásra, hiszen a szociális ágba tartozó *bachelor* szakok egyikénél sem jelenik meg az informatika azon 11 (szociális munka), illetve 12 (szociálpedagógia) tantárgy között, melyek a felvételi pontok számításánál választhatók. A számítógépek világa iránt fokozottabb érdeklődést mutató diákok tehát másfelé orientálódnak, a szociális képzésekbe kerülők többségénél megállapítható, hogy – mint az egyik oktató megfogalmazta – „az informatikai tanegységek nem a kedvenc tanegységeik közé tartoznak”.

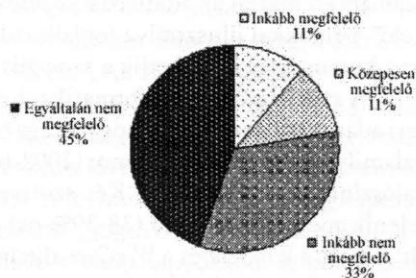
Az alábbi diagramok a képzésbe belépő nappali és a levelező tagozaton tanuló hallgatók informatikai felkészültségének értékelését mutatják.

² Turcsányiné Szabó Márta: Tanítsunk-e programozást? *Információs Társadalom*, 2003/2.

Nappali tagozat

Levelező tagozat

1. ábra

A felkészültség szintjét illetően pozitív fejlemények is vannak: a válaszadó oktatók a nappali tagozaton jelentős, a levelező tagozaton kismértékű javulásról számolnak be:

Az informatikai felkészültség színvonala az elmúlt öt évben	Nappali tagozatos hallgatók esetében	Levelező tagozatos hallgatók esetében
Jelentős mértékben javult	56%	38%
Kismértékben javult	36%	25%
Nem változott	11%	37%

Az eltérő képzési formákban részt vevő hallgatók közötti különbségeket valószínűleg a levelező tagozat hallgatóinak magasabb átlagos életkorával és az ehhez kapcsolódó másfajta előtanulmányokkal lehet magyarázni.

Kurzusok

A hallgatók felkészültsége meghatározza az informatikai tárgyú képzések összetételét. Annak érdekében, hogy a képzés elején meglévő tudásszintkülönbségek csökkenjenek, a rendelkezésre álló óraszám jelentős hányadát kell felzárkóztató jellegű, alapismereteket nyújtó kurzusokra fordítani. Az ilyen típusú kurzusok a leggyakoribbak a szociális képzésekben: „informatika”, „számítástechnika”, „informatikai alapismeretek” néven találkozhatunk velük. A tematikákban az operációs rendszer működése, az alapvető adminisztrációs szoftverek és bizonyos hálózati alkalmazások működésének áttekintése jelenik meg.

A számítástechnikai alapok meglétét feltételezik azok a kurzusok, amelyek kutatás-módszertani témaköröket állítanak a középpontba. Ilyen tantárgy például a „kvalitatív kutatási módszerek”, az „akciókutatás” vagy a „mérési módszerek komputeres támogatása”. A választható kurzusok között megjelennek még az informatika egy-egy részterületére fókuszáló tárgyak is, mint például az „infomédia” vagy a „multimédia-felhasználás”.

Sajátosan a szociális ágazat igényeihez igazított kurzust a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola és a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola indít. A tantárgyak

középpontjában a társadalomstatistikai, valamint az adatbázis-létrehozási és -kezelési technikák állnak. Katona György kurzusának vázlata³ példaértékű lehet a többi képzés számára is, hiszen az adatbázis-kezelés elméletének és gyakorlatának ismertetésén túl „élő” példákkal illusztrálva foglalkozik a szociális informatikával. Nem meglepő, hogy ez a kurzustípus illeszkedik a szociális ágazat informatikai gyakorlatához.

A szociális ágazat informatikai helyzetét bemutató tanulmányban⁴ idézett felmérési adatokból az derül ki, hogy az ágazat intézményeinek jelentős részében használnak valamilyen speciális programot (2002-ben ezeknek az aránya 40% volt, azóta azonban ez valószínűleg növekedett). Két szoftverfejlesztő vállalkozás termékeinek alkalmazása jelenik meg kiemelkedő (38-39%-os) arányban: az egyik az *Abacus Számítástechnikai Bt.*, amely a *WinSzoc* és a *WinGyer* alkalmazásokat készíti. A *WinSzoc* a segélyezéssel kapcsolatos adatbázisok létrehozásánál, kezelésénél használatos szoftver, amelyet 2002 júniusa óta 350 polgármesteri hivatalban telepítettek. A *WinGyer* a gyámhivatalok adatszolgáltatási kötelezettségét segíti, mintegy 130 intézményben. A szoftverek ára tartalmazza az oktatás időszükségletét is, amit a fejlesztő cég 4-6 órában határoz meg.⁵ A másik cég a Közigazgatási Szoftverház, melynek *WinIOP* (integrált önkormányzati programrendszer) elnevezésű szociális és gyermekvédelmi alkalmazását 2003-ban közeli félezer önkormányzat használta. Ennek a szoftvernek az ára is tartalmazza a 4 órányi oktatás díját.⁶ A szoftvereket felhasználó munkatársak oktatására a telepítéskor kerül sor, tehát a később felvett munkatársak felkészítése az adott intézményt terheli. A folyamatot lerövidítendő, célszerű lenne az ilyesfajta szoftverek használatát már az egyetemi, illetve főiskolai képzés során megismertetni a hallgatókkal.

A informatikai tárgyú kurzusokhoz rendelkezésre álló óraszámot az összes válaszadó kevesellte. „A tantárgy keretében 1 félévben heti 2 óra gyakorlati oktatás folyik (összesen 30 óra). Az ekkora óraszámban megtanítható tananyag nem teszi lehetővé a gyakran gyengén előképzett hallgatók felkészítését a színvonalas szakmai munka elvégzésére” – írta egyikük.

Szoftverellátottság

A hazai felsőoktatás szereplői számára a magyar állam térítésmentesen biztosít bizonyos *Microsoft* szoftvereket. Az alkalmazás technológiai háttérét a korábbi *Campus* szerződésből kinőtt Tisztaszoftver Program biztosítja. A 2005. április elsején közzétett, 2008. február 28-ig érvényben lévő szerződés rendkívül hasznos a szociális ágazat informatikai fejlesztése szempontjából is, hiszen a különféle *Windows* operációs rendszereken kívül az alapvető adminisztrációs alkalmazásokat tartalmazó *Office* szoftvercsomag rendelkezésre bocsátása is a szerződés részét képezi.

³ *Informatika a szociális munkában* című kurzus vázlata. 2005.

http://www.bepf.hu/Oktatasi_segedletek/oktatasi_segedletek.html

⁴ Eckert Bálint: *A szociális ágazat informatikai helyzete*. 2005.

<http://www.icsszem.hu/download.php?ctag=download&docID=813&accessible=0>

⁵ *Abacus Számítástechnikai Bt.* – Céginformáció. <http://www.abacus-net.hu/ceginform.htm>

⁶ *Önkormányzati Tájékoztató*. XIII. évfolyam, 2. szám, 2003. február.

A program pozitív hozadécai mellett meg kell említeni néhány problematikus pontot is. A *Campus* szerződést számos fórumon kritizálták azon az alapon, hogy az állami forrásokat a *Microsoft* piacvezető pozíciójának megerősítésére használják fel. Noha a szoftveróriás gazdasági helyzetét valószínűleg nem ez az üzlet alapozza meg, a 2005. évi megállapodás már tartalmazza a következő célkitűzést: „Az IHM célja, hogy a Tisztaszoftver Program (TP) technológiásemleges legyen, illetve, hogy elősegítse a nyílt forráskódú rendszerek terjedését az oktatásban is.”⁷ A cél megvalósítása érdekében munkacsoport is alakult az illetékes állami szervek részvételével, az örömteli fejlemények gyakorlati megvalósítása azonban még várat magára. A technológiásemlegesség kapcsán felmerül a kérdés, hogy ha a hivatalos közlés szerint „jogtisztán használhatók [...] a *Microsoft Office* termékek”, akkor miért maradt ki a megállapodásból az alkalmazás *Mac* operációs rendszert futtató gépekre írt változata. A nyílt forráskódú *Linux* esetében annak a *Sulinet Expressz* programba, illetve a központosított közbeszerzés intézményi köre számára szállítható termékek körébe való bevonásával egyértelmű előrelépés volt tapasztalható. Egy közbeszerzési eljárás során jóval bonyolultabb. A szoftverhez jutás legegyszerűbb módja azonban a megfelelő sáv szélességű szerverről való letöltés, amire a *TP* esetében lehetőség van. A közelmúltban több külföldi és hazai kezdeményezésről lehetett hallani, amelyek a *Linux* operációs rendszernek a közigazgatásban történő bevezetésére irányultak. A példák a későbbiekben megalapozhatnák ezen alternatív operációs rendszer oktatásának a szükségességét is a szociális képzésekben, bár erre a válaszdó oktatók szerint jelenleg még nincs szükség.

Amire szükség van, az a *Windows*, a *Word* és az *Excel*. Ezeket az összes válaszadó intézményben használják. Több helyen említik az oktatott szoftverek körében ezek mellett a *PowerPoint* (56%) és az *SPSS*-t (44%). Az utóbbi az informatikai tárgyú kurzusokon leggyakrabban előforduló olyan szoftver, amihez az intézmények nem a Tisztaszoftver Program keretében jutnak hozzá. Alkalmazását a *HUNINET* Egyesület és a magyarországi forgalmazó közötti megállapodás teszi lehetővé, melynek keretében a piaci árnál jóval alacsonyabb licenrdíjat befizető felsőoktatási intézmények dolgozói és hallgatói korlátlan felhasználási jogot kapnak. Az oktatásban gyakorta megjelenő szoftverek felsorolása az *MS Office* részét képező *PowerPoint* és *Access* programokkal folytatható. Az említettekén kívül a válaszokban megjelenő további szoftverek (*Adobe Acrobat*, *ATLAS.ti*, *Audacity*, *Paint Shop Pro*) oktatásával csak egy-egy intézményben találkozunk.

A jelenleg nem oktatott, de a képzésbe bevonni szándékozott szoftverek között a *PowerPoint* áll az első helyen – értelemszerűen azokban az intézményekben, ahol jelenleg nem képezi a tananyag részét. Ez kutatásunk egyik meglepő eredménye, hiszen az *Office* csomag talán legkönnyebben áttekinthető és oktatható alkalmazásáról van szó. Van olyan oktató is, aki az *Adobe Photoshop* és az immáron ugyanehhez a céghez tartozó *Flash* alkalmazásának oktatásával színesítené a képzést. Nem nehéz felfedezni ebben az elgondolásban a honlapkészítés oktatásának igényét. A válaszdók fele ezt elsősorban a *HTML*-nyelv alkalmazásába való bevezetéssel szeretné megvalósítani. A jelölőnyelv alapjainak elsajátítása nem igényel költséges szoftverberuházást, viszont hatása

⁷ Az Informatikai és Hírközlési Minisztérium közleménye a Tisztaszoftver Programról.
http://www.ihm.gov.hu/sajtoszoba/kozlemenyek/ihm_microsoft_megallapodas.html

emelheti a kiadott diplomák értékét, hiszen egyre több szociális intézmény jelenik meg saját honlappal a világhálón, jelentős részük azonban nem rendelkezik megfelelő anyagi forrásokkal ahhoz, hogy erre a célra külön informatikust foglalkoztasson.

Infrastruktúra

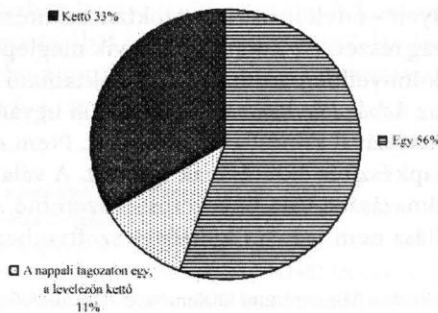
Az informatikai infrastruktúra legmeghatározóbb indikátora a hallgatók számának és a rendelkezésükre bocsátott számítógépek számának az aránya. Az arányszámot firtató kérésre kevés intézményből kaptunk értékelhető választ, ezért az összesítést a Országos Felsőoktatási Információs Központ honlapján található adatok alapján készítettük el:

Egy számítógépre jutó hallgatók száma	A kategóriába tartozó intézmények száma
15 vagy kevesebb	7
15–29	7
30 vagy több	4

Az átlagérték ~25 fő; a szélsőértékeket a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán (3 fő), illetve a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán találjuk (80 fő). Az adatok önmagukban persze nem árulkodnak a géphez jutás esélyéről, mivel arra egyéb tényezők is kihatnak. Meghatározó például a különböző tagozatokon tanulók aránya, a kollégiumokban található gépek aránya és a hozzáférhető számítógépek állaga. Témánk szempontjából fontos az is, hogy az adatok a képzéseket folytató karokra és főiskolákra vonatkoznak, az egyes tanszékekhez tartozó arányok pedig ettől eltérőek lehetnek. (Pécsen például külön gépterem áll a szociális munkás, szociálpolitikus és szociális munkás szakos hallgatók rendelkezésére.)

Az előzőnél relevánsabb adat, hogy a számítástechnikához kapcsolódó kurzusokon minden hallgató külön számítógépen dolgozhat-e. Átlagosan három hallgató jut két számítógépre.

Az egy számítógépre jutó hallgatók száma az informatikai tárgyú kurzusokon

2. ábra

Noha többségben vannak azok az intézmények, ahol a résztvevők külön munkaeszközt használhatnak, számos képzési helyen ez az optimális állapot nem valósul meg. A manapság széles körben használatos programok pontos működését, felépítését megismerni az átlagfelhasználó számára szinte lehetetlen. Ami használhatóvá teszi őket, az a hasonló, sok esetben azonos kezelőfelület. Ennek logikáját legkönnyebben a gyakorlati alkalmazás során lehet elsajátítani. Az iskolának lehetőséget kell biztosítani erre. Bizonyos feladattípusok esetén (pl. kérdőíves vizsgálatok adatbázisának elkészítése során) a párban végzett munkának hasznos vonásai is lehetnek, az esetek többségében viszont csoportbontással sokkal jobb eredményeket lehet elérni.

A válaszadó oktatók intézményük informatikai infrastruktúráját azonos arányban tartották jónak, közepesnek, illetve rossznak. Az értékelés egyébként nem mutatott kapcsolatot a rendelkezésre álló számítógépek számával.

Online megjelenés

A szociális képzéseket folytató intézményeknek az információs technológiához fűződő viszonyát látványosan szemlélteti a hálózati megjelenéshez való viszonyuk. Az e tekintetben élenjáró iskoláknak legalább hetente frissített honlapja van, amely egyszerre szolgálja a külső tájékoztatást, valamint – tantárgyi segédanyagokkal, máshol nem hozzáférhető tanulmányokkal – az oktatást. Hasonló ismerv az oktatók és a hallgatók elektronikus levelezésének rendszeressége.⁸ Az online kommunikáció elterjedtségének mértékére vonatkozóan csak becslést tudunk adni: ez a forma valószínűleg gyakoribb azokban az intézményekben, amelyek közzéteszik munkatársaik e-mail címeit. A szűkös költségvetések nyilvánvalóan megnehezítik egy-egy megfelelő tanszéki vagy kari honlap kialakítását és fenntartását, de az esetek egy részében inkább azt lehet feltételezni, hogy az online megjelenés szükségességének mérsékelt fontosságot tulajdonítanak.

A táblázat a szociális képzőhelyek 2006 januárjában elérhető hálózati megjelenésének elemzése alapján készült. Az informativitás megítélésénél az értékelés teljesen objektív módon történt, a következő adatok meglétének ellenőrzésével: elérhetőség, tantervek, *online tananyagok*, oktatói életrajzok, aktualitások. A használhatóságra vonatkozóan a következő szempontok szerint történt az értékelés: a szakhoz kapcsolódó információk elérhetősége, honlaptervezés-felépítés. Fontos megemlíteni, hogy több intézményben éppen folyamatban volt a releváns információk feltöltése, és volt olyan tanszék, ahol a közeljövőben esedékes honlapcseréről számoltak be.

Intézmény	A honlap típusa	Informativitás	Használhatóság
AVKF Pszichológia és Szociálpedagógia Tanszék	főiskolai honlap	4	4
DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Szociológia Tanszék	kari honlap, integrált intézeti és a hallgatók által gondozott „szakos” honlap	4	3
DE EFK	kari honlap	3	4

⁸ Kárpáti Andrea: A tudásalapú társadalom pedagógiája és a számítógéppel segített tanulás. *Információs Társadalom*, 2003/2.

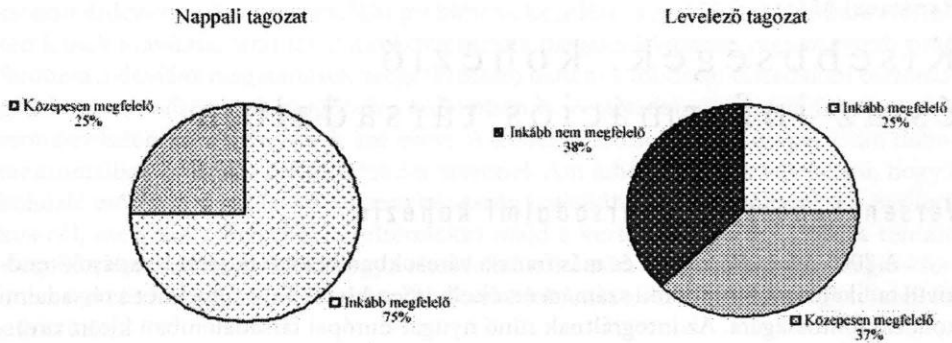
Intézmény	A honlap típusa	Informativitás	Használhatóság
ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika tanszék	önálló tanszéki honlap	5	5
EKF Alkalmazott Pszichológia és Szociológia Tanszék	kari honlap	2	4
KJF Európai Közpolitika és Szociális Szolgáltatásmenedzsment Tanszék	tanszéki információs blokk a főiskola honlapján	3	5
KRE TFK Diakóniai Intézet	önálló intézeti honlap	5	4
NyME ATFK	tanszéki blokk a kari honlapon	2	3
NyME BEPF Szociálpedagógia Tanszék	főiskolai honlap	3	2
PTE BTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék	önálló tanszéki honlap	4	5
PTE EFK Szociális Munkás Képző Intézet	kari honlap	2	2
riOPTÉ IGYFK Szociálpolitikai Intézet	kari honlap	2	2
SZE Egészségügyi és Szociális Intézet Szociális Munka Tanszék	önálló tanszéki honlap	4	5
SZIE JFK Szociálpedagógiai Tanszék	önálló tanszéki honlap	4	5
SZTE EFK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék	önálló tanszéki honlap	3	4
TSF Egészségügyi Intézet Szociális Munka Tanszék	intézeti honlap	1	1
VHF	főiskolai honlap	2	4
VJRKTF Szociális Képzési és Neveléstudományi Tanszék	főiskolai honlap	2	3
Wesley János Lelkészképző Főiskola	főiskolai honlap	2	2

A szociális képzésekhez kapcsolódó honlapok csoportjára elsősorban az eklektikus jelleg jellemző. A külsőn tekintetében ez pozitívumként, az ágazat sokszínűségére való utalásként is értelmezhető, a tartalmak eltérései azonban megnehezítik az egyes intézmények közötti eltérések és a kapcsolódási pontok meghatározását.

Javaslatok

A szociális képzésekben jelenleg különböző tantervek által meghatározott módon, eltérő óraszámokban, egyedi tematikák alapján zajlik a hallgatók oktatása az informatika tárgykörében. Az eltérések eredményeként a majdani munkaadók körében is előállhat a most csak a képzési helyeken érzékelt helyzet, miszerint adott végzettséghez (érettségi, illetve szociális diploma) nem lehet megfelelő tudásszintet társítani. Az erre adott válaszlehetőség a megfelelő szakirányú oklevél vagy bizonyítvány igénylése az érintettek felől. Ezt a helyzetet elkerülendő, célszerű lenne a tapasztalatok cseréjén alapuló egyeztetések nyomán kialakuló, egymáshoz közelítő oktatási stratégiát kialakítani.

A vizsgálatban részt vevő oktatók között nem volt olyan, aki a képzés végén megfelelőnek ítélte volna a hallgatók informatikai képzettségét. Az alábbi diagramok a képzésből kilépő hallgatók tudásszintjének értékelését mutatják:

3. ábra

A leírt helyzetet előidéző okok között számos tényezőre lehet utalni, s ezek közül ki kell emelni a képzésekbe bekerülő hallgatók egy részének alacsony tudásszintjét, a rendelkezésre álló alacsony óraszámot, valamint az infrastrukturális problémákat. A szűkséges változtatások egy része meghaladja az érintett képzőhelyek lehetőségeit, de az első lépést ezen a szinten kell megtenni, annak tudatosításával, hogy az információs technológiák a szociális ágazat szerves részét képezik.

Molnár Dániel

Szociológus, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar politikatudományi doktori programjának hallgatója. Három szak ötféle tanulmányi programjában vezet informatikai tárgyú kurzusokat.

E-mail: daniel@btk.pte.hu

Pankucsi Márta

Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom

Versenyképesség és társadalmi kohézió

A 2005 őszen Párizsban és más francia városokban bekövetkezett lázadások rendkívül radikálisan és mindenki számára érzékelhetően hívták fel a figyelmet a társadalmi kohézió fontosságára. Az integráltnak tűnő nyugat-európai társadalomban kitört zavargások ellehetetlenítették a társadalom normális működését, megzavarták az emberek megszokott mindennapi életének a rendjét. Az események főszereplői olyan fiatalok voltak, akik afrikai bevándorlók leszármazottai, a külvárosok lepusztult lakótelepein élnek, iskolázatlanok, munkanélküliek, és bár már Franciaországban születtek és francia állampolgárok, mégis elkülönülő csoportokat alkotnak.

A zavargásokat kirobbantó ok az volt, hogy egy bűncselekmény elkövetőinek üldözésére indult rendőrségi akció elől két társuk egy trafóházba menekült, ahol halálos áramütés érte őket. Ezt követően heteken át éjszakánként személygépkocsik százait gyújtották fel, és más cselekményekkel lehetetlenítették el a megszokott életet. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerének legalsó szintjén található csoportok abban az esetben szoktak ilyen és ehhez hasonló módokon szembefordulni a társadalom többségével, ha nincs esélyük arra, hogy a társadalom által elfogadott eszközökkel változtassanak helyzetükön, vagyis ha az egyéni mobilizáció, az előbbre jutás kilátástalan vagy kilátástalannak tűnik az érintettek számára. Ilyen esetekben törnek ki éhséglázadások az élelemért, forradalmak a hatalomért, és más erőszakos cselekmények a leginkább hiányzó javak megszerzéséért.

A 2005 őszen autókat gyűjtogató fiatalok közül többen azzal indokolták tetteiket, hogy „be akartak kerülni a tv-be”. Anélkül, hogy módunkban állna feltárni az események tényleges motívumait, érdemes elgondolkodnunk ezeken a válaszokon. Lehetséges, hogy korunkban a televíziós szereplés, a nyilvánossághoz jutás, az információs társadalomba történő bekapcsolódás olyan értékeket képviselnek, amelyekhez bizonyos társadalmi csoportok egyáltalán nem juthatnak hozzá, erre esélyük sincs. Lehet, hogy ezen értékek bárki általi megszerezhetősége, a hozzáférés biztosítása jelenti ma a társadalmi felemelkedés egyéni és kollektív esélyét? Lehet, hogy az információs társadalomba történő bekapcsolódás égető szükségletté vált és az attól való megfosztottság válhat a társadalom széteséséhez vezető erőszakos megmozdulások mozgatójává? Feltelezhetjük, hogy a párizsi gyűjtogató fiatalok a televízióban nem egyszerűen a figyelfelhívás hatékony eszközét látták, hanem az számukra ma ugyanolyan mozgósító erejű, bárminek az elkövetését megérő cél, amilyen elődeik számára a sportautóval száguldozás, a munkahelyi döntésekbe való beleszólás, vagy éppen az egyenlő jogok kivívása volt?

2005 őszen bebizonyosodott, hogy nem lehet fenntartani a társadalmi fejlődést, nem lehet javítani a gazdasági versenyképességet akkor, ha a társadalmi kohézió nem biztosított. Egyértelművé vált, hogy nemcsak az érintett hátrányos helyzetű kisebbségi

csoport érdekében fontos a szociális problémák kezelése, a perifériára szorultak életfeltételeinek a javítása, társadalmi kirekesztődésük megakadályozása, vagy nagyobb gond fordítása a deviáns magatartások megelőzésére, hanem a többségi társadalom biztonságának, életminőségének megőrzése érdekében is. A társadalmi kohézió fontosságáról természetesen korábban is sok szó esett. A kohézió erősítése az Európai Unió dokumentumaiban hivatalos célkitűzésként szerepel. Ám lehetett úgy is vélekedni, hogy a kohézió erősítése a gazdasági versenyképesség javításához képest mégis csak periférikus cél, melynek eléréséhez a feltételeket majd a versenyképesség javulása teremti meg. Sőt, egyesek úgy vélték, hogy a társadalmi kohézióra – és a fenntarthatóságra – fordított figyelem és pénz rontja az alapcél elérésének, azaz a versenyképesség javításának a feltételeit.

Ezek az elképzelések 2005 őszén tarthatatlanná váltak. Mindenkinél be kellett látnia, hogy az Európai Unió által megfogalmazott alapcél elérésének, azaz a legversenyképesebb tudásalapú régióvá válásnak nélkülözhetetlen előfeltétele a társadalmi kohézió fenntartása és megerősítése. A gazdasági és társadalmi fejlődéshez, az életminőség javulásához biztosítani kell a társadalmi összetartozást. Az összetartozásnak ki kell terjednie a társadalom valamennyi csoportjára, a legkülönbözőbb szociális, kulturális, etnikai csoportokra. A kohézió feltétele, hogy a különböző csoportok közötti egyenlőtlenségek ne legyenek olyan mértékűek, hogy valamely csoport kirekesztődésével, a társadalom többségétől történő végleges leszakadásának veszélyével járhassanak, és tagjaikban a teljes reménytelenség érzését kelthessék.

A társadalmi kohéziót az emberi kapcsolatok biztosítják. A kapcsolatok, melyek társadalmi tőkeként funkcionálnak. A társadalmi integráció azt feltételezi, hogy minden csoport úgy lehet a társadalom egyenrangú része, hogy közben megőrizheti saját pozitív identitását. Mindez a fenntartható fejlődésnek is fontos kritériuma. Magyarországon a fenntarthatóság követelményét sajátos módon sokan összetévesztik, azonosítják a környezetvédelemmel, a környezeti biztonság kritériumával. Valójában a fejlődés fenntarthatóságának az is feltétele, hogy a szociális feszültségek ne váljanak elviselhetetlen méretűvé, a társadalmi konfliktusok ne éleződjenek ki oly mértékig, mely a társadalom biztonságosságát és ezáltal a fejlődés fenntarthatóságát veszélyeztessék.

A szociális problémák kezelése ma már nem értelmezhető emberbaráti, jótékonyági ügyként. Tudomásul kell venni, hogy a gazdaság sikerességének az előfeltétele, nem csak a biztonsági szempontok miatt. Figyelni érdemes Európa előregedő társadalmainak mind véresebbé váló munkaerőgondjaira, amelyek szintén nélkülözhetetlené teszik a ma szociális támogatásokból élő munkaképes csoportoknak a felkészítését a sikeres munkaerő-piaci megjelenésre, a foglalkoztatásra. Szükségessé teszi továbbá a hiányzó munkaerő más szociokulturális környezetből történő pótlását, ami várhatóan újabb integrációs problémákat vet fel. Végezetül a gazdaságnak a vásárlóerővel rendelkező fogyasztókért folytatott küzdelme is feltétlenül szükségessé teszi a ma leszakadóban lévő, kirekesztődött társadalmi csoportok integrálását a társadalomba, és ezáltal a fizetőképes keresletet bővítő fogyasztói körbe.

Érzelkelhettük és érzelkelhetjük továbbá azt is, hogy a felmerülő problémák nemcsak a társadalom szükségszerű vertikális tagozódásából fakadnak, nemcsak szociális jellegű gondok várnak megoldásra, hanem ezek gyakran etnikai, nemzetiségi színezetet is öltenek, kisebbségi vonatkozásaik is vannak.

Szociális hátrányok és etnikai különbségek

Politikai, jogi és szociológiai szempontból egyaránt vitatható és vitatott is, hogy a Franciaországban 2005 őszén lezajlott zavargások értelmezhetők-e kisebbségi ügyként. A helyzetet bonyolítja, hogy ma már nemcsak a Nyugat-Európában eredetileg kialakult két álláspont áll egymással szemben, hanem az EU bővülésével új gondok és álláspontok kerültek napirendre. A hagyományosan kialakult egyik álláspont szerint az egykor más földrészekről bevándoroltak leszármazottjai kisebbségieknek nem tekinthető francia állampolgárok, függetlenül az őket a többségtől mégiscsak megkülönböztető bőrszíntől és más, szembetűnően különböző külső adottságaiktól. A másik álláspont szerint az állampolgári jogok teljes körének és az egyenlő bánásmódnak a garantálása mellett kisebbséginek lehet és kell tekinteni mindazokat a csoportokat, amelyek a többségtől eltérő adottságokkal bírnak, illetve eltérő szociokulturális körülmények között élnek. A kisebbség fogalmának ilyen tág definíciója alapján nem lehet leszűkíteni a kisebbségi létet a hátrányos helyzetre, továbbá nem lehet sem az egyéni döntésektől független adottságokhoz, sem a kifejezetten egyéni választáson alapuló helyzetekhez kötni a kisebbséghez tartozást. A társadalmi helyzet szempontjából releváns bármely sajátosság mentén a társadalom a többséghez tartozókra és a kisebbségekre osztható fel. Ha ezt a megközelítést elfogadjuk, akkor a kisebbséghez tartozóként történő besorolás nem értéktartalmú és semmiképpen sem pejoratív minősítés.

Ebben az értelemben az afrikai bevándorlók leszármazottai külső megjelenésük közös sajátosságai miatt eleve egy kisebbséghez tartozónak tekinthetők. Kisebbségi-ként definiálhatók továbbá szociális hátrányaik hasonlósága miatt, valamint megőrzött kulturális közösségük miatt. A kulturális kisebbséghez tartozás alapozódhat a bevándorló létből fakadó közös életértelmezésre, életmintákra, vagy éppen a külvárosi lakótelepi ifjúsági szubkultúra közös elemeire.

Annak a megítéléséhez, hogy valami kisebbségi ügyként kezelhető-e, újabb szempontot vet fel a nemzeti vagy etnikai kisebbség meghatározásának Közép- és Kelet-Európában elfogadott megközelítési módja. Az újonnan csatlakozott EU-tagállamokban a kisebbségi kérdés mindenekelőtt úgy jelenik meg, mint az adott állam területén élő, de valamely szomszédos ország többségi nemzetéhez tartozó nemzetiségek ügye. Ezekben az országokban általános az a szemlélet, amit a magyar kisebbségi törvény úgy fogalmaz meg, hogy nemzeti, etnikai kisebbségnek a Magyarországon legalább 100 éve honos nemzeti, etnikai kisebbségek tekinthetők. Ezekben az országokban tehát a legutóbbi időkben vagy jelenleg bevándorlók nem minősülnek nemzeti, etnikai kisebbségnek, legalábbis a hivatalos értelmezés szerint nem. Könnyen megjósolható persze, hogy az EU-hoz történő csatlakozás, a bevándorlók számának jelentős megnövekedése itt is előtérbe helyezi a Nyugat-Európában meglévő problémákat, és ez várhatóan elvezet a kisebbségekkel kapcsolatos szemlélet, sőt, esetleg a szabályozások megváltozásához is.

Ha most keresünk analógiát a francia események és a magyar társadalomban aktuális problémák között, akkor leginkább a cigányság helyzetére gondolhatunk. Egyrészt a Magyarországon élő nemzeti, etnikai kisebbségek közül a cigányság az a csoport, amely külső megjelenésében leginkább eltér a többségi társadalomtól, és ez a szabad identitásválasztás jogának elismerése mellett is azzal a következménnyel jár, hogy a

többségi társadalom tagjai a kategorizáció útján történő megismerés során „más” csoporthoz tartozónak tekintik őket. Ez a fajta besorolás a „más” kategóriájába nem azonos az előítéletességgel, és még kevésbé a diszkriminációval.

Az asszimilálódott, szociokulturálisan a többséggel azonosult és cigány identitással nem rendelkezőket a többségi társadalomhoz tartozók külsejük „cigányossága” ellenére sem tekintik „cigány kisebbségnek”. A Magyarországon élő cigányság jelentős része azért alkot egy nagyon sajátos kisebbséget, hogy az eltérő etnikai származáson kívül a halmozottan hátrányos szociális helyzet is összeköti őket. Magyarországon a többségi társadalom tagjainak zöme a „cigány kisebbség” megjelölés alatt nem az etnikai származásuk közössége alapján egy populációhoz sorolható egyéneket érti, hanem a halmozottan hátrányos helyzetű cigányokat, akik közé nem ritkán besorolnak származásuk szerint valójában nem cigány, de az adott szociokulturális közösséghez tartozó egyéneket is.

Az asszimilálódott, illetve integrálódott cigányságról szinte semmit nem tudunk, mert őket környezetük nem tekinti cigánynak, és a cigány megjelöléshez kapcsolódó negatív sztereotípiák miatt nagy részük nem hangoztatja cigány voltát. A szociológiai vizsgálatokat végző kutatók szintén nem vesznek tudomást róluk, mivel – a szociológusok által amúgy mélyen elítélt előítéleteket átvéve – ők is szinte kivétel nélkül a halmozottan hátrányos helyzetű, nem integrálódott cigányság körében kutatnak. A „cigány kisebbségként” definiált körben a szociális problémák végesen halmozódnak. Egyre aggasztóbb méreteket ölt a tartós munkanélküliség, ami szorosan összefügg az alacsony iskolázottsággal, a szakképzettség hiányával. Jellemző vonások a rossz lakáskörülmények, a szegénység, a gyakori betegségek és a rövidebb várható élettartam.

Ezekben a családokban szinte automatikusan örökítődik át az alacsony társadalmi státus a gyermekekre, minimális az esélye nemcsak az intragenerációs, hanem az intergenerációs mobilitásnak is: nemcsak arra nincs esély, hogy a szülők saját életükön változtassanak és magasabb státusba kerüljenek, hanem arra is nagyon kevés az esély, hogy gyermekeik a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében magasabb helyre kerülhetnek. Sorsuk rendszerint már az általános iskola első osztályában megpecsételődik azáltal, hogy otthonról hozott szociokulturális sajátosságait az iskola egyéni alkalmatlanságként, nem ritkán fogyatékoságként értelmezi és rossz iskolai teljesítményként minősíti. Iskolai kudarcaik miatt ők sem jutnak aktív gazdasági szerephez, hanem a szociális ellátásokra rászorulókkörét bővítik. Figyelemmel arra a tényre, hogy ebben a társadalmi csoportban általában gyakori a magas gyermekszám, ez a helyzet folyamatosan bővítetten újratermelődik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a társadalmi kohéziót legsúlyosabban veszélyeztető probléma Nyugat-Európában a bevándorlók, illetve leszármazottaik társadalmi integrációjának elmaradása, az etnikai különbözőség összekapcsolódása a halmozottan hátrányos szociális helyzettel. Ugyanakkor Magyarországon a társadalmi kohéziót leginkább fenyegető veszély a halmozottan hátrányos szociális helyzetű cigányság leszakadásának, társadalmi kirekesztődésének a veszélye. Bár Magyarországon a franciaországi eseményekhez hasonló súlyosságú rendbontásokra, összetűzésekre nem került sor, a felhalmozódó feszültség jelei időről időre megnyilvánulnak.

Mi a megoldás? Ez a kérdés itt is, ott is felvetődik. És úgy tűnik, hogy a világ modern ipari társadalmi nem takargathatják már túl soká meztelenségüket, vagyis azt,

hogy nem tudtak, és nem tudnak mit kezdeni az etnikai és szociális problémák kibogozhatatlanul egymásba gabalyodott tömegével, ami egyre fojtogatóbban szorul a nyakuk köré. Nem tartható már sokáig fenn az önmagukról kialakított és őrzött kép, mely szerint az ő történelmi útjuk a fejlődés csúcsát jelenti, és mindenki számára kötelező modell. Ezt a felvilágosodás kora óta dédelgetett álmodat rég megkérdőjelezi a multikulturalizmus hirdetői, akik a kultúrák egyenrangúságának tételéből kiindulva a sok egymástól eltérő kultúra sajátosságainak megőrzésében, békés egymás mellett élésében vélik felfedezni az üdvözítő megoldást. Az ő elképzeléseik szerint a sajátos identitásukat megőrző etnikai, nemzetiségi, szociális, kulturális és vallási csoportok együtt élése asszimiláció, vagy akár integráció nélkül is megoldhatja a mai feszültségeket.

Megint mások a globalizáció kedvező hatásaiban bízva várták a kibékíthetetlennek tűnő feszültségek feloldását, a konfliktusok békés kezelését, a robbanásveszélyes területi, gazdasági, szociális és egyéb egyenlőtlenségek tűrhetővé mérséklődését. A második évezred utolsó évtizedének és a harmadik évezred első fél évtizedének eseményei eddig sajnálatos módon nem igazolták, inkább cáfolták mind a multikulturalizmus, mind a globalizáció híveinek reményeit.

Az államszocialista birodalmak szétesését követő etnikai alapú véres háborúk, a 2002. szeptember 11-én történt terrorcselekmények a közel-keleti válság elhúzódásával és sok más eseménnyel együtt azt bizonyítják, hogy még hosszú ideig valójában számolnunk kell az eltérő szociális és kulturális helyzetű csoportok, és mindenekelőtt az eltérő etnikai, nemzetiségi, vallási közösségekhez tartozók közötti konfliktusokkal.

Úgy tűnik, hogy a „világfaluban” közeli kapcsolatba kerülő, naponta érintkező, egymás szomszédságában lakó, egy munkahelyen dolgozó, gyermekeiket egy iskolába járató, de eltérő szociokulturális háttérű emberekre egyelőre nem az egymás megértése iránti vágy, nem az elfogadás, nem a kölcsönösen előnyös megoldások keresése a jellemző. Sőt, ellenkezőleg: a saját csoport és az idegen csoport közötti különbség el-túlozása, a saját csoporthoz tartozók pozitívumainak és az idegen csoporthoz tartozók negatívumainak irracionális mértékűvé növelése tekinthető jellemzőnek. A saját érdekek, törekvések érvényesítését csak a másik ellenében, a másik legyőzésével vélik megvalósíthatónak. A saját gondok és nehézségek okát a valós tények helyett a másik csoport, az „idegenek” cselekedeteivel, vagy akár pusztán a jelenlétével hozzák összefüggésbe, s ezzel beindítják a kiszámíthatatlan következményekkel járó bűnbakképzési mechanizmust.

A globalizáció bizonyos külsődlegességeket, fogyasztási szokásokat, divatokat egységesíteni tudott akár világméretben is, de a lényegi különbségeket nem szüntette meg, sőt inkább felerősítette. A szegénység, a különféle kívánatos javak hiánya, a jólétből való megfosztottság sokakban éppen a globalizáció és az azt közvetítő médiumok révén tudatosult. A megfosztottság, a kirekesztettség élménye azáltal vált igazán elviselhetetlenné, hogy a tömegkommunikációs eszközökből áradó információk révén, vagy akár a mindennapi személyes találkozások alkalmával naponta szembesülni kellett, illetve kell a világ napos oldalán élők gazdagságával, jólétével, valós vagy látszólagos elégedettségével.

A nyugati világ, az északi félteke segélyezési akciói, anyagi támogatása, saját civilizációs mintáinak terjesztése nem hozta meg a várt hatást, sőt újabb feszültségeket gerjesztett – ahogy a magyarországi cigányság helyzetét sem tudta érdemben megváltoztatni.

tatni sem az államszocializmusban biztosított teljes foglalkoztatottság, sem a mai roma-programokra fordított költségvetési keret, az anyagi támogatás.

A kudarcok belátásán túl mit lehet tenni? Fel kell figyelni arra az alapvető változásra, melyet az információs társadalom kialakulása eredményez, és amely egyszerre jelent új veszélyeket és új esélyeket a társadalmi kohézió, a szociális feszültségek enyhítése, a kisebbségi konfliktusok megelőzése szempontjából is. Ma több szó esik a veszélyekről, a kialakuló digitális szakadékról. A halmozottan hátrányos helyzetűek számára a teljes kirekesztődés, a megsemmisülés rémét vetíti előre az a szemlélet, mely szerint azok, akik nincsenek rajta a világhálón, akik kimaradnak az információs társadalom nyújtotta lehetőségekből, a mai világban gyakorlatilag nem léteznek. Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk a francia városokban kitört zavargásokat, akkor úgy is értelmezhetjük azokat, hogy a létükben megkérdőjelezett tömegek drasztikus módon jelentkeztek be, és így adtak életjelet magukról.

Az információs társadalom hatása az egyenlőtlenségi rendszerre

Sok szó esik napjainkban arról, hogy világméretű korszakváltás időszakát éljük. Most váltja fel a modern ipari társadalom korát a tudásalapú információs társadalom kora. Ennek a változásnak a jelentősége csak ahhoz hasonlítható, amikor a premodern agrártársadalmat felváltotta a modern ipari társadalom. Az első változást az ipari forradalom idézte elő, melynek jelképe a gőzgép volt. A jelenlegi átalakulást az információs forradalom okozza, melynek jelképe az internet. Tudjuk, hogy a modern ipari társadalom szinte minden vonatkozásában különbözik a modern kor előtti agrártársadalomtól. Ugyanígy a tudásalapú információs társadalom szinte mindenben más, mint az ipari társadalom. A különbség lényege ugyanúgy nem köthető csupán az internethez, miként a modern kor lényege sem a gőzgép.

A korszakváltások során megváltozik a gazdaság szerkezete, az emberi érintkezési viszonyok jellege és a fejlesztési erőforrások mibenléte. A történelem korai időszakában a meghatározó gazdasági ágazat a mezőgazdaság volt. Az emberek közötti kapcsolatok a természet adta közösségekben jöttek létre. Ezekben a közösségekben ugyanazok az emberek alkották a rokonságot, a szomszédságot, a munkahelyi, a vallási és a szabadidős közösséget. Az egyén nagy valószínűséggel egész életét abban a közösségben élte le, amelybe beleszületett. A közösség minden vonatkozásban meghatározta az egyén életét, viselkedését. A modern ipari társadalmakban a meghatározó gazdasági ágazattá az ipar vált. Az emberi kapcsolatok tipikusan mesterséges csoportokban szerveződnek. Ilyen mesterséges szerveződések a gyárak, a hivatalok, az ipari üzemek, a pártok. Megváltozott a lakókörnyezet. Amíg a premodern társadalmakban az emberek túlnyomó többsége falvakban élt, a modern kor emberei városokban élnek. Az agrártársadalomban az előre pontosan meghatározott tartalmú személyes emberi kapcsolatok domináltak. Az ipari társadalmak jellemzője a tömeglét, a szürke egyformaság, a másokhoz való igazodás feltétlen kényszere, a személyes jelleg leépülése. A premodern agrártársadalmak legfőbb fejlesztési erőforrása az emberek fizikai ereje, az állatok fizikai ereje, vala-

mint a föld volt. Ezeknek az erőforrásoknak a bőséges vagy szűkös voltától függött egy-egy térség, társadalmi csoport vagy éppen család fejlettségi szintje.

A modern ipari társadalmakban a fejlődés meghatározó erőforrásaivá a befektethető materiális tőke és a gépek váltak. A korábban az egyenlőtlenségi rendszerben alul elhelyezkedők hirtelen új esélyeket kaptak, mert többé nem az igavonó állatok mennyisége, a fizikai munkára fogható rabszolgák vagy jobbágyok száma, nem a föld termőképessége határozta meg a fejlődést. A korábban elmaradtak, hátrányos helyzetűek hirtelen előnyös pozícióba kerülhettek, ha időben gépesítették gazdaságukat, ha a rendelkezésükre álló anyagiakat időben elkezdték tőkeként forgatni. Természetesen voltak olyanok is, akik elmulasztottak időben váltani, nem ismerték fel a változás irányát. Ha egy térség, egy társadalmi csoport eleve hátrányos pozícióból indult és lekészte az új korszak startját, nem ismerte fel az új erőforrások jelentőségét, akkor könnyen végérvényesen leszakadhatott, eltűnhetett a történelem porondjáról.

A most kialakuló tudásalapú információs társadalomban a gazdaság meghatározó ágazatává a szolgáltatás válik. Természetesen – ahogy az ipari társadalomban is fennmaradt a mezőgazdaság – az információs társadalomban is szükség van mezőgazdaságra és iparra, csak az arányok tolnak el. A szolgáltatások hagyományos formái, a kereskedelem, a vendéglátás, az idegenforgalom mellett előtérbe kerülnek azok a humán szolgáltatások, amelyek az emberi élet minőségét hivatottak jobbá tenni. Ezek között az egészségfejlesztés körébe sorolhatók az egészséges táplálkozást és a környezet egészségesebbé válását biztosító szolgáltatások, a szabadidős sportok, a rekreációs tevékenységek, valamint a testi, lelki egészség megőrzését, karbantartását és helyreállítását célzó legkülönbözőbb egyéb szolgáltatások.

A tudás, az információk elérhetőségének biztosítására az oktatás hagyományos formái mellett számtalan új szolgáltatás alakul ki, a képességek felismerésére irányuló, a pályaválasztást orientáló szolgáltatásoktól kezdve az élethosszig tartó tanulás legkülönbözőbb formáin át az információk, a digitalizált tudástartalmak elérhetőségét, szelektálását és hasznosítását segítő szolgáltatásokig. A tágan értelmezett kultúra területéhez tartozó pénzügyi, technikai, tömegkommunikációs, szabadidős és közigazgatási szolgáltatások mellett a bűnözést és más deviáns magatartásokat megelőzni hivatott szolgáltatások, a társadalmi kohézió erősítésére, a közösségek fejlesztésére irányuló szolgáltatások, valamint a különböző társadalmi csoportok békés egymás mellett élését, a konfliktusok feloldását támogató szolgáltatások rendkívül széles köre van kibontakozóban. Ezek a szolgáltatások speciális szakértelmet, kompetenciákat igényelnek, a rohamosan növekvő társadalmi szükségletekre figyelemmel nagyon sok ember foglalkoztatását biztosíthatják, és többségükben piaci alapon, vállalkozások formájában nyereségesen valósíthatók meg.

Az emberi kapcsolatok tipikus formájává a hálózat válik. A hálózat az egyenrangú partnerek közötti horizontális kapcsolatrendszer, mely a bizalmon alapul, és amely egymás megértésére, valamint a megegyezésre irányul. A modern ipari társadalmak tömegjellegével, egyformaságával szemben felértékelődik az egyediség, a specialitás, a személyesség. Az agrártársadalomban ezzel szemben egy településnek, egy társadalmi csoportnak, egy családnak és minden egyes egyénnek a neki eleve kijelölt feladatok ellátásával kellett szerepét betöltenie. A modern ipari társadalomban a futószalagon folyó termelés mintájára mindig mindent ugyanúgy kell tenni, ahogy a többiek teszik, azt

kell fogyasztani, amit mások fogyasztanak, úgy kell viselkedni, ahogy azt a külső elvárások, divatok diktálják. Minden és mindenki egyforma, pótolható, helyettesíthető.

A tudásalapú társadalomban felértékelődik az egyediség. Az az érdekes, az a fontos, ami csak azon az egy helyen látható, amit csak az a szolgáltató tud nyújtani, amire csak az az egyetlen ember képes. Mindenki megmutathatja egyedi, megismételhetetlen, pótolhatatlan voltát, azokat a sajátosságait, amelyekkel kizárólag ő rendelkezik. A tudásalapú információs társadalom meghatározó jelentőségű fejlesztési erőforrásai a kulturális tőke és a társadalmi tőke.

Új fejlesztési erőforrások, az információ és a bizalom felértékelődése

A kulturális tőke a tudás, az emberi képességek, készségek, kompetenciák, a mindennapi élet mintázataként értelmezett kultúra. A társadalmi tőke az emberi kapcsolatok hálózata, mindenekelőtt a bizalom. A kulturális tőke és a társadalmi tőke egyenértékű a materiális tőkével. Mindhárom tőkeféleség akumulálható és konvertálható, azaz kölcsönösen átválthatók egymásra.

A modern ipari társadalom mércéjével mérve minél hátrányosabb helyzetű egy térség, egy társadalmi csoport, egy család, vagy éppen egy egyén, minél szűkösebben áll rendelkezésére a materiális tőke, annál nagyobb szüksége van a változás időben történő felismerésére és saját javára fordítására. A most zajló korszakváltás – éppúgy, mint annak idején az agrártársadalomról az ipari társadalomra történő áttérés – újrendezi a társadalmi egyenlőtlenségeket, és ezáltal esélyt ad a hátrányok gyors leküzdésére és kedvező helyzet kivívására. Ám ha az előző korszak hátrányaihoz újabb hátrányok kapcsolódnak, akkor a leszakadás, a fejlődésből történő teljes kirekesztődés reális veszéllyé válik.

A társadalmi kohézió erősítése a kapcsolatok erősítését követeli meg. A társadalmi kapcsolatok szerveződhetnek vertikálisan és horizontálisan. A hálózati típusú kapcsolatok horizontális jellegűek, egyenrangú felek bizalomalapú, megegyezésre és együttműködésre irányuló kapcsolatai. A hagyományosan szerveződő horizontális kapcsolatok mellett az infokommunikációs eszközök kiváló lehetőséget biztosítanak a bizalmon alapuló kapcsolatok erősítésére. Az információs társadalomban új technikai és technológiai lehetőségek használhatók fel a kapcsolati hálózatok bővítésére, erősítésére és hasznosítására.

Az új technikák és technológiák megjelenésével, a világháló és más infokommunikációs eszközök révén olyan társadalmi átalakulás zajlik körülöttünk, ami együtt jár a társadalmi egyenlőtlenségek újra rendeződésével. Fennáll annak a veszélye, hogy a korábbi kedvezőtlen strukturális pozíciók újabb hátrányokkal kapcsolódnak össze, és ez tovább súlyosbítja a már ma is depriváltak helyzetét. Ha a sokat emlegetett digitális szakadék a mai halmozottan hátrányos helyzetűek csoportja és a társadalom többsége közé ékelődik, akkor megnő a végleges leszakadás, a teljes kirekesztődés valószínűsége.

Az információs társadalom azonban esélyt nyújt a korábbi hátrányok gyors kompenzálására és a korábbi kedvezőtlen státus jóval kedvezőbbé tételére. A kedvező irányú változásokhoz először is fel kell ismerni az új lehetőségeket, el kell köteleződni a

megújulás mellett. Tudatosítani kell az új fejlesztési erőforrásokat, ki kell alakítani akkumulálásuk, hasznosításuk és konvertálásuk mechanizmusait. Könnyen lehet, hogy azok a térségek, települések és társadalmi csoportok, amelyek a hagyományos erőforrásokban szűkölködnek, mert kevés a befektethető anyagi tőkéjük, alacsony az egy főre jutó GDP-jük, továbbá nincs magas jövedelmet termelő és megfelelő foglalkoztatást biztosító iparuk, mezőgazdaságuk, kedvezőbb helyzetben vannak az új erőforrások szempontjából. Lehet, hogy bővebben áll rendelkezésükre kulturális és társadalmi tőke, vagy azért, mert megőrizték, vagy pedig időben nekiláttak a felhalmozásának.

Rendkívül fontos feladat, hogy szociológiai kutatások révén minél előbb megtörténjen a rendelkezésre álló erőforrások felmérése, a releváns információk rögzítése és a hasznosítási lehetőségek tudatosítása, valamint a fejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása. A már elvégzett kutatások eredményei biztatóak. Úgy tűnik, hogy a most felértékelődő tényezők egyik legfontosabbika, az egymás iránti bizalom sokkal inkább megőrződött az egyébként hátrányosabb helyzetű csoportokban és lokális közösségekben, településeken, kistérségekben. Különösen fontos ez annak tudatában, hogy például Fukuyama, a *Bizalom* című mű szerzője szerint a volt államszocialista rendszerek legnagyobb deficitje éppen a bizalom területén mutatkozik. Fukuyama részletes gazdasági elemzésekkel támasztja alá, hogy a gazdasági teljesítőképesség legfőbb meghatározójává a bizalom vált. Különös jelentőséggel bír tehát, hogy a tudásalapú információs társadalom fejlesztése a hátrányos helyzetű területeken és csoportokban megvalósuljon.

Tudjuk, hogy ma Magyarországon a korszerű infokommunikációs eszközökhez való hozzáférés és ezáltal az információkhoz, a korszerű tudáshoz való hozzájutás biztosítása a legfontosabb cél. Ennek a célnak az eléréséhez három feladat megvalósítására van egyidejűleg szükség. Az egyik az internetes hálózat kiépítése és a rácsatlakozást biztosító eszközök további terjedése, vagyis a technikai feltételek megteremtése, az eszközök biztosítása. A másik feladat a digitális írástudás általánossá tétele, a harmadik pedig az infokommunikációs eszközök, különösen az internet használatára való motiváltság erősítése. Ma Magyarországon az internethasználat további elterjedésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy az emberek jelentős része nem ismeri fel a digitális írástudás és az internethasználat előnyeit, s ezért nem is törekszik a szükséges készségek elsajátítására, illetve a rákapcsolódásra és a használatra. Ezek a legsürgetőbb feladatok és a legnagyobb esélyt nyújtó feltételek a leghátrányosabb helyzetűek körében is.

Az információs társadalom lehetőségeinek gyakorlati hasznosításai

Mindezek felismerése alapján indult el három évvel ezelőtt a „Digitális Középiscola” modellkísérlete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A kísérlet kezdeményezője az IHM államtitkára, a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékének professzora, Csepeli György volt. A képzés elindítására a Miskolci Egyetem, a Miskolcon működő Földes Ferenc Gimnázium és egy miskolci székelyű informatikai vállalkozás, az *Innocenter*

Kft. kötött konzorciumi megállapodást. A képzést a megye leghátrányosabb helyzetű településein élő, leghátrányosabb helyzetű emberek számára indították. Az első évfolyam tanulói szinte kizárólag romák, de a második és a harmadik évben indított évfolyamokon is magas az arányuk. A tanulók jelentős része munkanélküli, sokan élnek rossz szociális körülmények között. A Digitális Középfiskolának összesen 517 tanulója van.

A gimnáziumi tananyagot a Földes Ferenc Gimnázium tanárai digitalizálták, ők alakították ki az *online* számonkérések és kapcsolattartási formák módszereit, és ők valósítják meg a konkrét képzést. A tanulóknak nem kell a megyeszékhelyre vagy a lakóhelyüktől távol eső más iskolába bejárniuk, ami gyakorlatilag számukra leküzdhetetlen akadályát képezne a tudás megszerzésének, a kulturális tőke akkumulálásának. A megye 11 településén alakították ki azokat az oktatási helyeket, ahol korszerű gépek teszik elérhetővé a tanulók számára a digitalizált tananyagokat. Ezekben az úgynevezett „információs pontokon” mód van arra is, hogy a diákok személyes kapcsolatba kerüljenek a tanulásukat közvetlenül segítő tanárokkal. A Miskolci Egyetem szociológia szakos hallgatói folyamatosan nyomon követik a Digitális Középfiskola tanulóinak előrehaladását, és erősítik motivációjukat.

Ez a képzési forma tehát az információs társadalom nyújtotta technikai lehetőségekre épít, felhasználja az internetet és a digitalizált tudástartalmakat, feltételezi és hasznosítja a digitális írástudást. A képzés rendkívül jó hatékonysággal működik. A lemorzsolódási arány nem haladja meg a felnőttek hagyományos esti vagy levelező tagozatos képzésében szokásos lemorzsolódási arányt. Ez a képzési forma az eddigi tapasztalatok alapján alkalmasnak tűnik a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok sikeres képzésére.

A modern társadalmakban Bourdieu és mások kutatásai szerint az oktatási rendszer alapvető funkciója a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése és legitimálása. A hátrányos helyzetű csoportok, és különösen a cigány tanulók oktatása során tapasztalt gyakori kudarcok Magyarországon is annak a jelei, hogy az oktatási rendszer nem esélyeket biztosít a társadalmi felemelkedésre, hanem a szülők társadalmi helyzetét örökíti át szinte automatikusan gyermekeikre. Ez a tényleges funkciója az iskolának, és ezt nem érdemes diszfunkcióként értelmezni. Kezdetben Bourdieu is úgy vélte, hogy azok az iskolák, amelyek nem adnak lehetőséget a gyermekek számára a szüleikénél magasabb státus elérésére, diszfunkcionálisan működnek. Sok-sok empirikus kutatás eredményeinek megismerése után ismerte föl, hogy valójában éppen az egyenlőtlenségek generációk közötti átörökítése a normálfunkció. Ebből az elméleti keretből szemlélve teljesen terméketlen és gyakorlatilag teljesen haszontalan az a vita, mely a cigány tanulók szegregált vagy integrált oktatásáról szól, mert a tanulók iskolai előmenetelét mind a szegregált, mind az integrált oktatás során a legdöntőbb módon szüleik társadalmi státusa határozza meg.

A Digitális Középfiskola sajátos, újszerű körülményei között kevésbé hatnak az egyenlőtlenségeket konzerváló, átörökítő mechanizmusok. Ez az oktatási forma alkalmasnak tűnik a valódi esélyteremtésre, a tudás tőkeként történő akkumulálására. Figyelemmel azonban a tanulók hátrányos helyzetére, rendkívül fontos az oktatási program kiegészítése szociális támogatásokkal. A digitális írástudás ezen a téren is jól hasznosítható, mert alkalmat ad egyrészt a tájékozódásra a szociális támogatási for-

mákról, másrészt – az e-közigazgatás terjedése révén – a szociális ügyintézésre is. A munkanélküliek magas aránya szükségessé teszi a gimnáziumi képzés kiegészítését piacképes szakképzéssel, és célszerű speciális foglalkoztatási program kialakítását. A képzés a tanulók többségét alkalmassá teszi olyan helyi „kulcsembert” funkciójának betöltésére, ami részben vezetői, részben segítő-közvetítő mentori, illetve mediatori feladatok ellátását jelentheti. Új típusú szolgáltatások jelenhetnek meg a digitális középiskolások lakóhelyein, közösségeiben, amelyek megsokszorozhatják a képzések kedvező hatásait.

Az ilyen feladatok ellátása, illetve új szolgáltatások működtetése iránti igény már eddig is körvonalazódott. A hagyományos szociális asszisztensi feladatokon kívül ilyen feladatkörrel jár az egészségfejlesztő mentálhigiénikus, a bűnmegelőzési szakember, a közösségszervező, valamint az infokommunikációs segítő funkciójának betöltése. A hátrányos helyzetű térségekben és a hátrányos helyzetű csoportokban lesz igazán fontos az „információstársadalom-mentor” képesítésű fiatalok alkalmazása. Az erre az új szakmára felkészítő oktatás most kezdődik el Magyarországon.

A tapasztalatok szerint a számítógépek és az internet használatának lehetőségei jó közösségszervezési alkalmakat jelentenek, és jó lehetőséget biztosítanak a társadalmi kohézió erősítésére. Bűnmegelőzési célú programok monitorozása során tűnt fel az a jelenség, hogy a csellengő fiatalok bevonására a leghatékonyabb módszer ma olyan helyek létesítése, ahol a fiatalok számára biztosítják a számítógép használatát és az ingyenes hozzáférést az internethez. Ha alkalmuk van ennek a szolgáltatásnak a rendszeres igénybevételére, akkor az ott folyó szociális és kulturális programokba is nagy valószínűséggel önként bekapcsolódnak. Elindul a közösségfejlődés, ami már nem valamely deviánsnak minősülő tevékenység köré szerveződik.

A Miskolci Egyetem egy 800 lakosú Borsod-Abaúj-Zemplén megyei községben, Sajópálfalán 5 évvel ezelőtt Társadalomkutató Kihelyezett Központot hozott létre, melynek keretében a faluban élő emberek számára is megnyitották az egyetem ott működő „információs pontját”. A lehetőséggel nemcsak a fiatalok, hanem az idősebb korosztályhoz tartozók is szívesen éltek és élnek ma is. A központban elindított *Egyetemi órák Sajópálfalán* című sorozatot már a regionális televízió is sugározza havonta egy alkalommal, 50 perces adás keretében. Az egyetemi oktatók előadásaikban a régió alapvető gondjaival foglalkoznak, és megkísérlik ilyen módon is bizonyítani, hogy a tudás, az információ a gyakorlatban jól hasznosítható erőforrás, konvertálható tőke. Az előadások szövege és a kapcsolódó anyagok elérhetők az interneten is.

A Miskolci Egyetem tervezi egy olyan Regionális Multimédia Központ létesítését, amely az egyetem kutatóinak informatikai innovációit a gyakorlatban hasznosító digitalizált televízió- és rádióműsorok készítését biztosítaná. Ezek a műsorok tartalmukban erőteljesen támaszkodnának az egyetemen felhalmozódott és naponta újratermelő tudásra. Ennek a Központnak a részét képezné az a Regionális Digitális Adattár, amely EU-konform regionális statisztikai rendszer kialakításával, társadalomtudományi kutatásokkal megalapozottan gyűjtené, rendszerezné, digitalizálná és a világhálón hozzáférhetővé tenné a régió kistérségeire, településeire vonatkozó releváns információkat.

Ahhoz, hogy a ma hátrányos helyzetűnek minősülő régiók, települések, társadalmi csoportok ne rekesztődjenek ki végérvényesen a társadalom fejlődéséből és ne ve-

szélyeztessék a többség fejlődését, fel kell használnunk az információs társadalom nyújtotta új lehetőségeket a társadalmi kohézió erősítésében is.

A modern ipari társadalmak fejlődésének mércéje Luhmann rendszerelmélete szerint az autonóm alrendszerek elkülönülésén alapuló hatékonyság. Habermas felhívta a figyelmet arra, hogy a hatékony működésért túl nagy árat kell fizetni. Az egyik ár az életvilág gyarmatosítása, a személyes kapcsolatok széthullása. A másik ár a devianciák megnövekedése. Aki nem felel meg a hatékonyságot biztosító alrendszerek szigorú szelekciós mechanizmusának, az deviánsnak minősül, leíródik, selejtként kezelik. Gyógyítják, büntetik, gondoskodnak róla... Az információs társadalom korában azonban az emberi kapcsolatok felértékelődnek, a periférián élők, a deviánsná válás szempontjából veszélyeztetettek új esélyeket kapnak. A fejlődés mércéje az egymás megértésére és a kölcsönös előnyök elérésére irányuló együttműködés.

Pankucsi Márta

Jogász (Pécsi Tudományegyetem, 1977), az ELTE-n filozófiai és szociológiai végzettséget is szerzett. A Miskolci Egyetemen szociológiát tanított, majd a Népjelölti Minisztérium szóvivője lett. Dolgozott a Művelődési és Közoktatási Minisztérium civil kapcsolatokért felelős igazgatójaként és az ELTE külső előadójaként. Jelenleg a ME Szociológia Tanszékének tanszékvezetője, a Társadalomkutató Kihelyezett Központ igazgatója és az ott működő ITTK vezetője. Kutatási témái: a politikai hatalom legitimitációja, a civil társadalom szerveződése, kisebbségi jogok, helyi erőforrások, hagyományos és infokommunikációs kapcsolati hálózatok
E-mail: bolmszo@uni-miskolc.hu

Hohl Ferenc

A teleházak árképzésének és földrajzi elhelyezkedésének összefüggései

Teleházak Magyarországon

A teleházak az elmúlt néhány évben jelentős fejlődésen mentek keresztül. A 90-es évek végére a teleházmozgalom intézményesedett és országos hálózatot hozott létre, amely több mint 400 teleházzal rendelkezik. A teleházak témakörét számos kutatás és tanulmány vizsgálta már, de a teleházak gazdasági jellemzőivel kevés tanulmány foglalkozott. Ennek oka főleg a szerzők szemléletmódjában keresendő, akik elsősorban a társadalmi hatásokat vizsgálták, és nem elemezték részletesen a gazdasági kérdéseket (Bártfai, 2002; Bihari, 1999; Erdősi, 1992). A teleházak hosszú távú sikeres működésének azonban elengedhetetlen feltétele gazdasági jellemzőik, gazdasági fenntarthatóságuk megvizsgálása is. Nemzetközi tapasztalatok szerint a teleházak kétharmada a működés első három évében bezár (Gáspár-Takáts, 1997).¹ Ez a tény a mozgalom sikerességét alapjaiban veszélyezteti.

A gazdasági fenntarthatóság szempontjából a bevétel-költség arány döntő fontosságú. A bevételek egy részét az árbevétel adja, az árbevétel nagyságát pedig az illető szervezet vagy teleház árképzése határozza meg. A teleházak árképzése tehát a gazdasági fenntarthatóság vizsgálatának fontos eleme.

Mi a teleház?

A teleház infrastrukturális háttérrel nyújt a helyi humán erőforrások fejlesztéséhez. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy irodai-számítástechnikai szolgáltatásokat ad a helybelieknek, de ezen túlmenően biztosítja tudásuk, képzettségük fejlesztésének lehetőségét is, tanfolyamok, rendezvények útján. Más megfogalmazás szerint a teleház egy helyiség, ahol közösségi hozzáférési lehetőség van az információs és kommunikációs technológiai eszközökhöz (Proenza, 2001). A teleház többfunkciós, nyitott profilú kisközösségi információs és telekommunikációs szolgáltató központ (Bihari, 1999: 86).

A teleházak alapításának egyik fő célja az, hogy helyet biztosítsanak a közösségi hozzáféréshez (Gáspár és tsai, 2003), tehát ha valaki nem rendelkezik megfelelő számítógéppel és internetkapcsolattal, legyen egy hely, ahol ezekhez hozzájut. Egy teleház azonban nem elégedhet meg azzal, hogy számítógépet és hozzáférést biztosít a helyi közösségnek, mivel az internetet használók száma egyre növekszik,² előbb-utóbb min-

¹ 2003 nyaráig az addig létesített 491 teleházból mintegy 129 (26%) szűnt meg. (Forrás: Teleház Szövetség, 2003. évi adatbázis.)

² Fokozódó internethasználat az alacsonyabb státusú rétegekben (2005)
<http://www.terminal.hu/newsread.php?id=30205003054407>

denkinek saját internet-hozzáférése és számítógépe lesz. Vagyis annak a teleháznak, amelyik fenn akar maradni, túl kell lépnie az egyszerű alapszolgáltatások nyújtásán, és komplex, a közösséget is érdeklő szolgáltatásokat kell nyújtania. A teleház csak akkor lehet hosszú távon sikeres, ha felvállalja, hogy megpróbálja megoldani az embereket érintő problémákat, legyen szó akár egy adóbevallás elkészítéséről vagy egy hivatalos levél megírásáról.

A kutatás célja

Jelen tanulmány célja az árképzés szerepének tisztázása a teleházak működésében, külső körülmények – a földrajzi elhelyezkedés – figyelembevételével. A vizsgálat elsősorban arra keresett választ, hogy hogyan és mennyire befolyásolja a teleházak működését a teleházak árképzése.

A vizsgálatok módszerei

A kutatáshoz felhasznált adatok két forrásból származnak: az egyik a Magyar Teleház Szövetség (MTSZ) adatbázisa, a másik saját kutatómunka eredménye. A felmérések fő célja az volt, hogy háttéranyagot biztosítsanak a teleházak és a teleházmozgalom értékeléséhez. A teleházak értékeléséről a Teleház Szövetség minőségbiztosítási dokumentuma a következőket állapítja meg: „Magyarországon mind ez idáig nem foglalkoztunk módszeresen a teleházak működésének eredményességével, hatásosságával. A minőségbiztosításnak ez az alapkérdése. Nemcsak egy teleház, de az egész mozgalom értékelésre vár e tekintetben” (Teleház Minőség Program, 1999: 4).

Az elmúlt években több tanulmány is megjelent, amelyek a teleházak helyzetét vizsgálták (Kas–Mimi, 2001; Laczkó–Soltész, 2003). A teleházak értékelésével egyre több szakértő foglalkozik, de vannak olyan területei az értékelésnek, amelyek felderítése viszonylag nehézkes, nem kellően támogatott. A teleházak gazdasági értékelése, a működés, a gazdaságosság vizsgálata ezek közé a területek közé tartozik. Kutatásaim egy része ennek a gyengén kutatott területnek a tüzetesebb vizsgálatára irányul, ezen belül a teleházak árképzésének vizsgálata szervesen illeszkedik a kutatási célokhoz. A saját adatbázisom a 2003/2004. tanév során állt fel, alapja egy kérdőívvel elvégzett felmérés, amely megynként öt-öt, országos szinten 95 teleházat érintett. A felmérés a következő főbb területekre terjedt ki:

1. A teleházak működési jellemzői
2. A teleház hogyan és milyen szinten integrálódott a helyi közösségbe
3. A teleházak tulajdonviszonyai
4. A teleház és a munka, távmunka viszonya
5. A teleház és az oktatás, távoktatás viszonya
6. A teleházak szolgáltatásai, a szolgáltatások összehasonlítása
7. A teleházak humán erőforrásainak felmérése

Az adatfelvétel személyesen, levélben és e-mailben történt. A visszaérkezési arány 100%-os volt, tehát mind a 95 teleházban sikeres volt az adatfelvétel. A visszaérkezési arány elérése azonban néhány teleház esetében szükségessé tette a felmérésből való kizárást, ezek helyett új teleház került a kutatásba. Bár a felmérés egyéb okok miatt nem lehetett reprezentatív, az ország teleházainak jelentős részét (több mint 20%-át) képviseli, és a maga nemében a 2001. évi teleház-monitoring mellett az egyik legnagyobb merítésű teleházakra vonatkozó kutatás.

Az adatbázis adatainak feldolgozása *Excel* és *SPSS* programok segítségével történt. Az eredmények egy része numerikus, más része szöveges információkból állt elő, ezért a feldolgozás statisztikai számításokat (alapstatisztikák, keresztábrák, indexképzés) és szövegelemzést egyaránt igényelt. A kutatás két lépcsőben történt. Az első lépcsőben az eredmények az MTSZ 2004. évi nyilvántartásának és a KSH TSTAR 2003. évi adatainak összekapcsolásából származnak. Az MTSZ 2004. évi nyilvántartása 541 teleházzal, a TSTAR 2003. évi kiadása pedig 2883 faluról tartalmaz információkat.

Az elemzések során az első lépésben szükség volt annak meghatározására, hogy melyek azok a tényezők, amelyekkel jellemezhető egy település, ahol van, és ahol nincs teleház. Ennek megállapításához sor került a fent említett két adatbázis összekapcsolására, majd a szóba jöhető olyan számszerűsíthető tényezők meghatározására, amelyek jól jellemeznek egy települést. Összesen 19 olyan jellemző volt, amely a TSTAR segítségével minden egyes településre pontosan kiszámolható.³ A szakirodalom szerint (Hahn; Nemes-Nagy és tsai) több más mutató is van, ami alkalmas egy-egy település fejlettségének, jellemzőinek leírására. Ezek közül azonban sok nem állt rendelkezésre, vagy jellegénél fogva nem volt alkalmas az elemzésben való felhasználásra. Ezt követően egy diszkriminanciaanalízis elvégzése következett. A vizsgálatok csak és kizárólag azokra a teleházakra korlátozódtak, melyek falvakban vagy községekben vannak, a városi teleházak (nagyjából 20%) kimaradtak az elemzésből. Az adatbázis az említett 19 mutatón kívül kibővült még három adattal: az egyik a *HI*, vagyis a humán index, a másik a városoktól való távolság,⁴ a harmadik pedig a kistérség vidékisége jellege.⁵

A *HI* alkalmazása a *HDI* (*Human Development Index*)⁶ magyarországi viszonyokra adaptált módszere, amit a Szent István Egyetem kutatói ültettek át hazai viszonyokra (Obádovics–Kulcsár, 2003). A *HDI* kifejlesztésének célja az országok, társadalmi csoportok, eltérő élethelyzetek közötti különbségek jellemzése volt. A *HI* kistérségi, megyei és régiók szerinti bontásban áll rendelkezésre, településszinten nem. A település *HI*-értékének megállapításához a kistérség *HI*-értéke szolgált alapul, ami valamelyest torzíthat az összképen, de a lényegi pontokon nem változtat. Ugyanez vonatkozik a te-

³ Ezek a következők: népsűrűség, születés, halálozás, korcsoportos megoszlás, öregségi index, természetes szaporodás, fogyás, vándorlási egyenleg, lakás-ellátottság, személygépkocsi-ellátottság, rendszeres szociális segélyben részesülők aránya, munkanélküliségi arány, tartósan munkanélküliek aránya, aktív korúak aránya, működő gazdasági szervezetek száma, működő nonprofit szervezetek száma, működő vállalkozások száma a mezőgazdaságban, kereskedelmi üzletek száma, *ISDN*-vonalak száma, vonalastelefon-ellátottság.

⁴ Kategóriái: nagyváros (50 e fő felett), nagyváros 30 km-en belül, nagyváros 30 km-en kívül.

⁵ A vidékisége jellege megállapítása az *OECD* által kialakított módszerrel történt.

⁶ A *HDI*-t az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja keretében dolgozták ki. Széles körben alkalmazzák, 1990 óta 160 országra határozzák meg, minden évben újraszámolva értékeit.

lepülés vidékiség jellegének megállapítására is. Ez a három adat a későbbiekben számos elemzés alapjául szolgált, többek között az árak területi elemzéséhez is kiindulópontot biztosított.

A teleházakkal foglalkozó szakírók szerint a teleházak az elmaradottabb, fejletlenebb településeken jönnek létre (Bihari, 1999; Gáspár–Takáts, 1997). A mélyebb elemzéshez ellenőrizni kellett ennek az állításnak az igazságtartalmát. Az állítás ellenőrzése a teleházak megyénkénti és régiónkénti aggregálásával és a *HI* összevetésével történt. A kapott eredmények a későbbiekben a további elemzések alapjait biztosították.

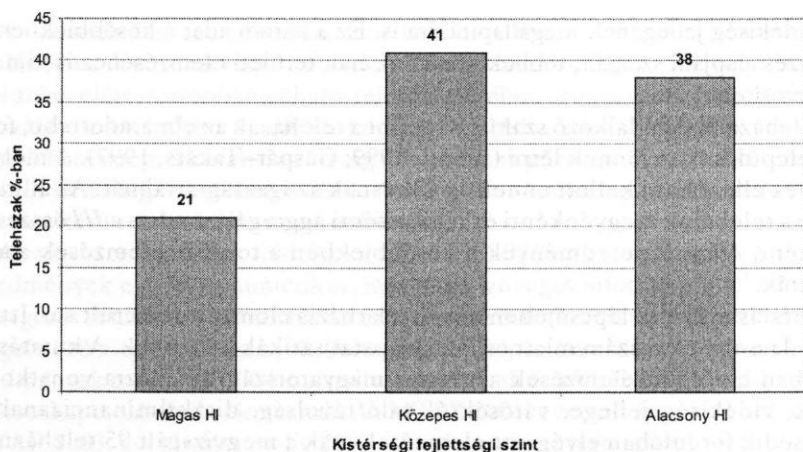
A kutatás második lépcsőjében a saját adatbázis elemzésére került sor. Itt a viszonylag alacsony elemszám miatt csupán alapstatisztikák készültek. A kutatás első fordulójában elvégzett elemzések az összes magyarországi teleházra vonatkoznak (*HI*-érték, vidékiség jellege, városoktól való távolság, diszkriminanciaanalízis), míg a második fordulóban elvégzett elemzések csak a megvizsgált 95 teleházra (árindex).

Kutatási hipotézisek

Az elemzések több kérdésre is választ kerestek. Fontos annak megállapítása, hogy melyek azok a tényezők, amelyek jellemeznék egy-egy olyan települést, ahol teleház is található, és vajon igaz-e, hogy a teleházakat olyan településeken hozzák létre, amelyek erre valóban rászorulnak. Továbbgondolva a kapott eredményeket, ezek a tényezők vajon hatással vannak-e a teleházak árképzésére, és ezen keresztül a teleházak gazdasági működésére? Van-e összefüggés a teleházak földrajzi elhelyezkedése és árképzése között? Van-e összefüggés a teleház működési tényezői és a teleház árképzése között? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása létfontosságú lehet, mert meghatározhatják a teleházak fenntarthatóságát. Elképzelhető ugyanis, hogy a teleházak a jobb gazdasági, demográfiai adottságú területekre települnek, ahol nagyobb a fizetőképes kereslet, és könnyebb gazdaságilag fenntartani egy teleházat.

A teleházak földrajzi elhelyezkedése

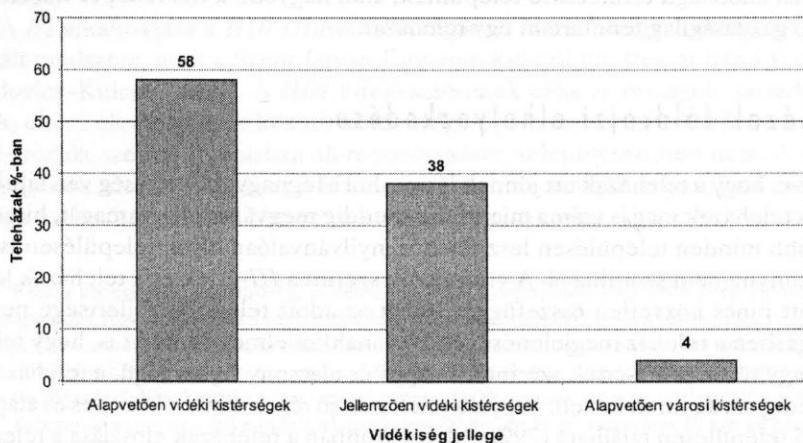
Igaz-e, hogy a teleházak ott jönnek létre, ahol a legnagyobb szükség van rájuk? Ez a kérdés a teleházak magas száma miatt félig-meddig megválaszolja önmagát, hiszen ha előbb-utóbb minden településen lesz teleház, nyilvánvalóan olyan településen is lesz, amelyik annyira nem szorulna rá. A vizsgálatok szerint a *HI*-érték és a teleházak létesítése között nincs közvetlen összefüggés, tehát az adott település fejlettsége nem áll összefüggésben a teleház megjelenésével. Ugyanakkor elmondható az is, hogy településeink nagy része (a *HI*-érték szerint) közepes és alacsony fejlettségű, a teleházak eloszlása pedig ezt a mintát követi. Vagyis a teleházak jó része szintén közepes és alacsony *HI*-értékű településen található (79%). Mivel azonban a teleházak eloszlása a települések eloszlását követi, csakugyan igaz az, hogy a *HI* érték és a teleházak megjelenése között nincs összefüggés.

1. ábra. A teleházak %-os megoszlása a kistérségi fejlettségi szint függvényében

Az a tény, hogy a teleházak többsége közepes és alacsony fejlettségű területen jött létre, inkább a véletlen művének tekinthető, mint valamilyen tudatos tervezési folyamat eredményének. Ugyanakkor a nagyvárosoktól való távolság összefüggésben áll a teleházak megszűnésével. Ha egy teleház nagyvároshoz közel (30 km-en belül) helyezkedik el, nagyobb az esélye annak, hogy megszűnik, mint egy olyan településen, amely nagyvárostól távol fekszik. A jelenség nem igényel különösebb magyarázatot. Magyarországon nincsenek nagy távolságok, a legtöbb település valamelyik nagyváros közelében van. A nagyváros közelsége többfélet jelenthet, például konkurenciát, magasabb fizetést, jobb életkörülményeket, tehát az emberek kevésbé vannak rászorulva a teleházra, s ezért nem is veszik igénybe szolgáltatásait.

A vidékiség jellege alapján történő besorolás a következő eloszlást mutatja:

2. ábra. A vidékiség jellegének és a teleházak számának az összefüggése

A grafikonból kitűnik, hogy a teleházakat alapvetően vidéki és jellemzően vidéki kistérségekben hozták létre. Alapvetően városi kistérségekben a teleházak száma elenyésző. Az alacsony *HI*-értékkel rendelkező kistérségek 91%-a alapvetően vidéki kistérség. Ezekben a kistérségekben van a teleházak 36%-a. Elmondható tehát, hogy a teleházak többsége valóban a rászoruló településeken található, de ennek oka nem valamilyen célzott, tudatos tervezés, hanem a pusztán véletlen. Egyedül a diszkriminációanalízis eredményei árnyalják a képet. Az eredmények azt mutatják, hogy inkább a relatíve fiatalabb, nagyobb civil aktivitással rendelkező, kereskedelmileg, gazdaságilag aktívabb települések hoznak létre teleházakat.

A teleházak gazdasági fenntarthatósága

A teleházak fenntartása és gazdasági értelemben vett fenntarthatósága a teleházak működésének sarkalatos pontja. Mint már fentebb szó volt róla, a teleházak többsége falvakban jön létre, ahol a kereslet kicsi egy üzleti vállalkozás fenntartásához, de vajon elég-e ahhoz, hogy egy nonprofit intézmény fennmaradjon? A felmérés során megkérdezett teleházak 70%-a tevékenységét nonprofitnak jellemezte, 20%-uk állította magáról, hogy vegyes – egyidejűleg üzleti és nonprofit – tevékenységet folytat, míg 10%-uk nem válaszolt. Ám mit jelent az, hogy nonprofit tevékenység? A nonprofit szolgáltatás elvileg azt jelenti, hogy a szolgáltatás ára csak a szolgáltatás önköltségét fedezi, tehát a szolgáltatónak nem származik belőle haszna.

Függetlenül a teleházak árképzésétől, tisztán a szolgáltatásokból származó bevételekből fenntartható-e egy teleház? A következő kérdés, hogy fenntartható-e nonprofit módon vagy üzleti módon? A válaszadók jelentős része saját bevallása szerint nonprofit jellegű tevékenységet folytat. Nulla jövedelemmel legfeljebb stagnálni lehet jó esetben, de fejlődni nem, holott a teleházak egyik funkciója az idézett definíciók szerint az infrastruktúra biztosítása. Miből lehet ezt az infrastruktúrát fejleszteni, ha nincs rá fedezet? A vizsgálatok szerint a teleházak egyharmada a működés első három évében bezár. Ám ha nonprofit jellegük dacára magasabb árat kérnek, hogy fenn tudjanak maradni, akkor nem érik el azt a célt, amiért eredetileg létrehozták őket, nevezetesen a közösségi hozzáférés biztosítását mindenki számára, azok számára is, akik szociálisan hátrányosabb helyzetben vannak. Külföldi szerzők is hangoztatják, hogy a teleházak fenntartási költségeinek egy részét ugyan a bevételeik biztosítja, de a pénztárcán tatóngó réseket már a támogatóknak és a partnereknek kell betölteniük. A bevételorientáltság ellentétben áll a teleházak fő funkciójával, tehát a támogatás – mind magán-, mind állami forrásokból – szükségszerű (Proenza, 2001).

A teleházak árképzése

A teleházak árképzése háromféle módon történhet:

1. Nonprofit: a szolgáltatás ára csak az önköltséget fedezi.
2. Üzleti: a szolgáltatás árát üzleti alapon határozzák meg, úgy, hogy fedezi az önköltséget, és ezen felül jövedelmet is biztosít. Mivel a teleház nonprofit intézmény, a tisztán üzleti alapon történő árképzés nem a teleházak sajátja.

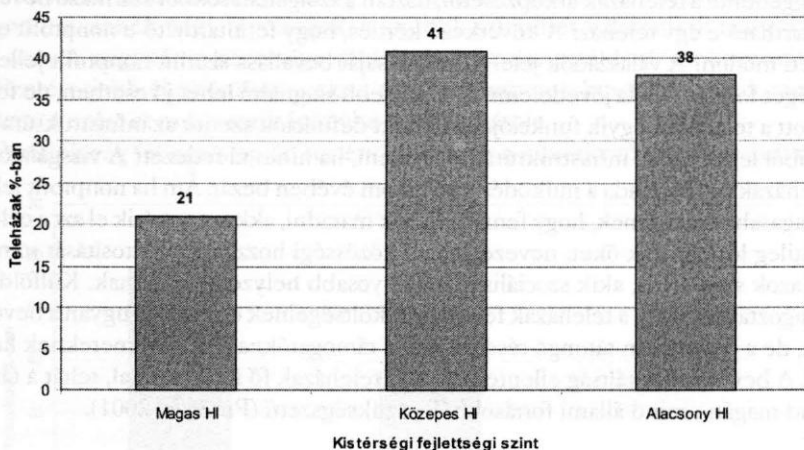
3. Vegyes: a kettő kombinációja, bizonyos szolgáltatásokat önköltségi áron értékesítenek, másokat pedig üzleti alapon.

A teleházak küldetésükből adódóan alapvetően nem profitorientált szervezetek. A felmérés szerint a megkérdezett teleházak 70%-a nonprofit működésűnek tartja magát. A gyakorlati munka során azonban olyan tapasztalatok születtek, hogy a teleházak sok esetben nem tudják pontosan meghatározni, hogy mit is jelent a nonprofit működés. Ezért szükséges volt a teleházak árképzését összevetni a teleházvezetők által meghatározott profitorientált, illetve nem profitorientált kategóriával. A teleházak árképzésének meghatározásához négyféle szolgáltatás árai kerültek be a vizsgálatba.

A négyféle szolgáltatás a következő:

1. Géphasználat, Ft/óra
2. Internethasználat, Ft/óra
3. Nyomtatás, fekete-fehér, Ft/lap
4. Fénymásolás, A4, Ft/lap

A szolgáltatások árait kategorizálva, majd indexet képezve állt elő az adott teleház árkategóriája. Az indexképzés során a géphasználat és az internethasználat árait másfélszeres súlyozással számítottuk be, mert ez a két szolgáltatás alapvető a teleházak szolgáltatásai között. A kutatás egyéb szolgáltatások árait is vizsgálta, azonban a többi szolgáltatás árai nem álltak rendelkezésre minden teleházban, így nem feleltek meg a vizsgálat szempontjából.

3. ábra. A megvizsgált teleházak árindex alapján történő besorolása

Az ábráról leolvasható, hogy a teleházak többsége az „olcsó” minősítést kapta, ugyanakkor a „drágának” minősített teleházak alig néhány százalékkal vannak kevesebben. Árösszehasonlító elemzést nem lehetett elvégezni, mivel a teleházaknak az adott településen általában nincs konkurenciájuk,⁷ így nincs olyan szervezet vagy

⁷ A megvizsgált teleházak 16 százalékának van konkurenciája, ez túlnyomórészt iskola vagy művelődési ház.

gazdasági vállalkozás, amellyel az összehasonlítás elvégezhető. Az árképzést és a teleházvezetők véleményét összevetve megállapítható, hogy bár a teleházak többsége nonprofit működésűnek vallja magát, az adott teleház árképzése és a működési mód között nincs közvetlen összefüggés. Tehát a magát nonprofitnak valló teleházak között ugyanannyi eséllyel található drágább árszínvonalú teleház, mint olcsó. A tapasztalatok szerint ennek oka abban keresendő, hogy a teleházakra nyomás nehezedik mind a lakosság, mind a Teleház Szövetség részéről, ezért a teleházvezetők az esetek többségében inkább nonprofit működésűnek vallják magukat. A teleházak azonban nagyon nehezen tudnak nonprofit módon működni, mert az elvárások nagyok, de a támogatások kicsik. Működésre támogatást elsősorban az önkormányzattól remélhetnek: a megvizsgált teleházak 34%-a kap valamilyen támogatást, elsősorban a helyi önkormányzattól.

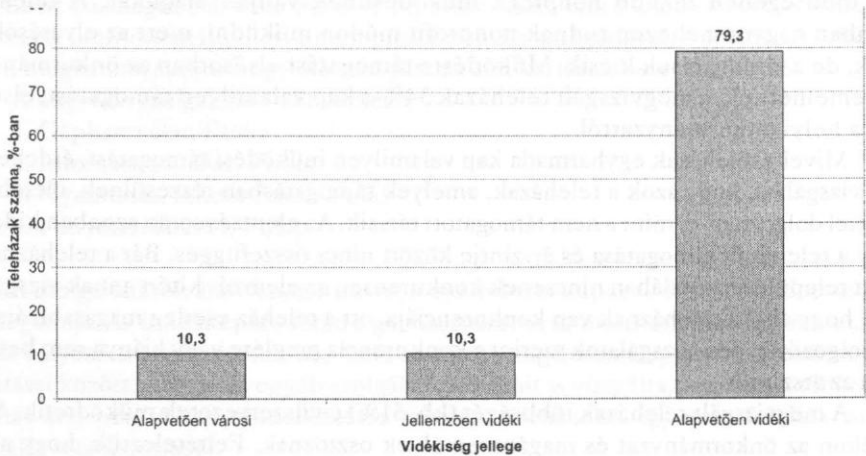
Mivel a teleházak egyharmada kap valamilyen működési támogatást, érdekes annak vizsgálata, hogy azok a teleházak, amelyek támogatásban részesülnek, olcsóbb árszinttel dolgoznak-e, mint a nem támogatott társaik. Az elemzés során azonban kiderült, hogy a teleházak támogatása és árszintje között nincs összefüggés. Bár a teleháznak az adott településen általában nincsenek konkurensei, az elemzés kitért annak vizsgálatára is, hogy ahol a teleháznak van konkurenciája, ott a teleház esetleg magasabb árszinttel dolgozik-e, de a vizsgálatok szerint a konkurencia megléte vagy hiánya sem befolyásolja az árszintet.

A megvizsgált teleházak többségét (kb. 51%) civilszervezetek működtetik. A maradékon az önkormányzat és magánszemélyek osztoznak. Feltételeztük, hogy a civil működtetésű teleházak ténylegesen nonprofit működésűek, tehát az áraik is olcsóbbak. A vizsgálatok szerint azonban a civil és az önkormányzati működtetésű teleházak nagyjából azonos árszinttel dolgoznak, nincs nagy különbség közöttük. Sőt, néhány százaléknyi eltéréssel az önkormányzati teleházak bizonyultak olcsóbbnak, bár ez a gyakorlatban csupán egy-két teleházat jelent, tehát nem perdöntő.

Az elemzés kiterjedt annak a vizsgálatára is, hogy a teleház fizetett alkalmazottainak és önkéntes társadalmi munkásainak aránya összefügg-e az árszinttel. Feltevésünk az volt, hogy az olcsóbb árszinttel dolgozó teleházak kevesebb fizetett alkalmazottat és több társadalmi munkást foglalkoztatnak. Az eredmények szerint azonban ez sem igaz, a fizetett és a nem fizetett dolgozók létszáma és az árszint között nincs összefüggés. Vizsgáltuk a teleházak által adott kedvezményeket is. A megvizsgált teleházak 26%-a ad valamilyen kedvezményt felhasználóinak, ezek jellemzően mennyiségi kedvezmények. Teljesen ingyenes csupán néhány teleház volt. Az önkormányzati működtetésű teleházak nagyobb arányban nyújtottak valamilyen kedvezményt felhasználóiknak, mint a civil irányításúak. Ennek hátterében vélhetően az áll, hogy az önkormányzat nagyobb anyagi lehetőségekkel rendelkezik, ezért könnyebben tud jótékonykodni is. A kis elemszám azonban nem ad lehetőséget a komolyabb elemzésekre. A vizsgálat kitért továbbá annak elemzésére is, hogy a teleházak rendezvény- és tanfolyam-szervezési⁸ szokásai összefüggésben állnak-e az árszinttel, de nem találtunk ilyen jellegű kapcsolatot.

⁸ A rendezvények köre igen tág, az ingyenes rendezvényektől (drog-prevenció, parlagfű-gyűjtés) kezdve a fizetős rendezvényekig, tanfolyamokig (filmvetítés, bál, KRESZ-tanfolyam) terjedhet.

A *HI*-értéket a teleházak árképzésével összevetve megállapítható, hogy a *HI*-értékek között szintén nem mutatható ki kapcsolat. Ugyanez vonatkozik a városoktól való távolságra is. Ugyanakkor a teleházak vidéki jellegének rangsora összefüggést mutat az árképzéssel. Az eredmények azt mutatják, hogy a jellemzően vidéki és az alapvetően vidéki kistérségekben működik a „drágának” minősített teleházak 90%-a („drága” minősítést a megvizsgált teleházak valamivel több mint egyharmada kapott).

4. ábra. A vidékliség jellegének megoszlása = 38. ÁBRA

Az eddig tárgyalt eredmények fényében az ábra úgy értelmezhető, hogy bár az árképzés nincs összefüggésben egy sor fontos tényezővel, a földrajzi elhelyezkedés hatással van a teleházak árképzésére. Vagyis az alapvetően vidéki kistérségekben elhelyezkedő teleházak általában véve drágább árszínvonalon működnek, mint a többi. A helyzet teljesen érthető, a teleházak többsége falvakban, kistelepüléseken működik, ahol a lakosság létszáma általában kevesebb, mint amennyit a méretgazdaságosság megkíván. Ezért némileg magasabb árszínvonalon kénytelen üzemelni, mint azok a teleházak, amelyek nagyobb településeken találhatók. Az is nyilvánvalóan kiderült, hogy mivel a teleházak többségének nincs konkurenciája, így ezek nincsenek rászorítva, hogy alacsonyabb árszínvonalon működjenek.

A teleházak megítélésénél azonban nem csak egyszerű, racionális gazdasági szempontokat kell figyelembe venni. A teleház nem tehető egyszerű üzleti vállalkozássá, mert akkor éppen a lényegét veszítené el, legfőbb céljáról mondana le. Gazdasági vállalkozásként üzemeltetve a kistelepülések többségében egy csapásra megszűnne a teleházak nagy része, mivel a vállalkozóknak nem érné meg fenntartani őket. Ebben az esetben az ott lakók életminősége, komfortérzete csökkenne. Ezek a szempontok tehát árnyalják a teleházak gazdasági elemzését.

Összefoglalás

Az eredmények elemzéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy az árszintnek tulajdonképpen csekély hatása van a teleházak működésére. A felsorolt eredményekből kitűnik, hogy bár az árszintet számos tényező szempontjából elemeztük, nem találtunk olyan tényezőt a teleházak működésében, amellyel az árszint kapcsolata egyértelműen, minden kétséget kizáróan megállapítható lenne. Az egyetlen tényező, amely hatással van a teleház árszintjére, nem belső, hanem külső tényező, nevezetesen a kistérség vidékiség jellegének besorolása. Elmondható tehát, hogy *a teleházak árszintje nincs közvetlen kapcsolatban a teleházak működésével*. Ezt megerősítik a teleházvezetőkkel készített interjúk is. Az interjúk során a teleházvezetők beszámoltak arról, hogy az árbevétel általában az összes költségek egyharmadára elegendő, a fennmaradó kétharmad részt támogatóktól és pályázati forrásokból szerzik be. Ezért a teleház árainak a teleház működése szempontjából igen csekély a jelentőségük. Ugyanakkor a megkérdezett vezetők is rámutattak a teleházak működésének gyenge pontjára: a teleházak helyzete és fennmaradása támogatóiktól és pályázataik sikerétől függ.

Irodalom

- Bártfai Mária Erika (2002): *Tudással tele ház – tudástár?*
<http://www.inco.hu/inco8/global/cikk8h.htm#22>
- Bihari Gábor (szerk.) (1999): *Teleházak és távmunka Magyarországon*. Teleház Kht. *Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policy*. Paris, 1994, OECD Publication.
- Erdősi Ferenc (1992): A falusi települések fejlesztése teleházak segítségével. In *Telematika*. Távközlési Kiadó.
- Fokozódó internethasználat az alacsonyabb státuszú rétegekben*. 2005.
<http://www.terminal.hu/newsread.php?id=30205003054407>
- Gáspár Mátyás – Takáts Mária (1997): *Építsünk teleházat!* Magyar Teleház Szövetség.
- Gáspár Mátyás (1999): *Teleház Minőség Program*. Csákkberény.
- Gáspár Mátyás és tsai (2003): *Nemzeti Teleház Stratégia. Kisközösségek hálózati szolgáltatása – partnerségben*. A Magyar Teleház Szövetség 2002–2006 évekre szóló stratégiáját megalapozó tervezet. Vitaanyag, módosított változat.
- Hahn Csaba (2004): A térségi fejlődést befolyásoló tényezők. In *Terrületi Statisztika*. KSH, 2004. november, 544–564.
- Kas Kinga – Larsson, Mimi (szerk.) (2001): *Magyarországi teleházak monitorozása*.
- Laczkó Zsuzsa – Soltész Anikó (2004. október): Teleházak empirikus vizsgálata Békés, Csongrád és Bács-Kiskun megyében. In *Kutatási jelentés 27–28*. INFONIA Alapítvány, 118–146.
- Nemes-Nagy József és tsai (2002): *A területi egyenlőtlenségek új indikátorainak és értékelési módszereinek lehetőségei*. Kutatási jelentés. VÁTI Kht.
- Obádovics Csilla – Kulcsár László (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. In *Terrületi Statisztika*, KSH, 2003. július, 303–323.
- Proenza, Francisco J. (2001): *Telecenter Sustainability: Myths and Opportunities*.
<http://ip.cals.cornell.edu/commdev/jdc-1.cfm>

Hohl Ferenc

Agronómus és informatikus, a Gödöllői Szent István Egyetemen szerzett gazdasági agrármérnöki és mérnök-tanári diplomát. 2002-től PhD-hallgató az egyetem Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézetében. 2004 óta internettechnológiával és szoftverfejlesztéssel foglalkozik. Egyik fő kutatási területe a teleházak helyzete. Főként a kisebbségek és a hátrányos helyzetű közösségeknek az informatikai fejlődéssel összefüggő témáiban publikál. Legújabb közleménye ebben a témában *A teleházak hatás- és hatékonyságvizsgálatának elméleti megalapozása* címmel jelent meg. E-mail: hohl.ferenc@netnet.hu

Eranus Eliza – Lengyel György – Siklós Viktória

A cserénfai kísérlet – két év múlva

1. Előzmények

A számítógépek és a számítógépes tudás terjedését először 2001-ben kezdtük el vizsgálni a településen. 2001 és 2003 között empirikus kutatássorozatot végeztünk a kaposvári kistérségben. Ennek keretében mintegy 40 strukturált mélyinterjút készítettünk, valamint kérdőíves módszerrel megvizsgáltunk egy 800 fős felnőtt és egy 110 fős általános iskolás gyermek mintát. A panelvizsgálat során két ízben kerestük fel a kérdőíves felvételek résztvevőit, így jutottunk el egyebek közt Cserénfára is. Cserénfa Kaposvártól 12 km-re délkeletre található, lélekszáma 257 fő. A községben egy élelmiszerüzlet és egy kocsmá van. A település lakosságának mintegy ötöde fiatal, harmada nyugdíjas, és körülbelül 6%-a roma származású. A munkalehetőségek igen korlátozottak, a lakosság pesszimistán ítélte meg a munkalehetőségeket. A faluból hiányoznak a közintézmények, a gyerekek a szomszédos településre járnak iskolába. Mindezek mellett az utóbbi években a dinamikus fejlesztés jeleivel is találkozunk. Szobrot, játszóteret avattak, falugondnokot neveztek ki, létesült egy viszonylag jól felszerelt teleház is, ami a nyugdíjasklubbal és a könyvtárral együtt az önkormányzat épületében működött, továbbá 2005-ben egy összkomfortos vendégházat is kialakítottak egy meglévő önkormányzati épületben. Kutatásaink során világossá vált, hogy a számítógépek, az internet, illetve a számítógépes tudás terjedése itt nem tekinthető tipikus innovációdifúziós folyamatnak, mivel a lakossági számítógépes ellátottság alakulásában és a számítógépes ismeretek megszerzésében az oktatás és az önkormányzati közigazgatás intézményei játsszák a főszerepet (Láng–Letenyei–Siklós, 2003; Eranus–Láng–Letenyei, 2003).

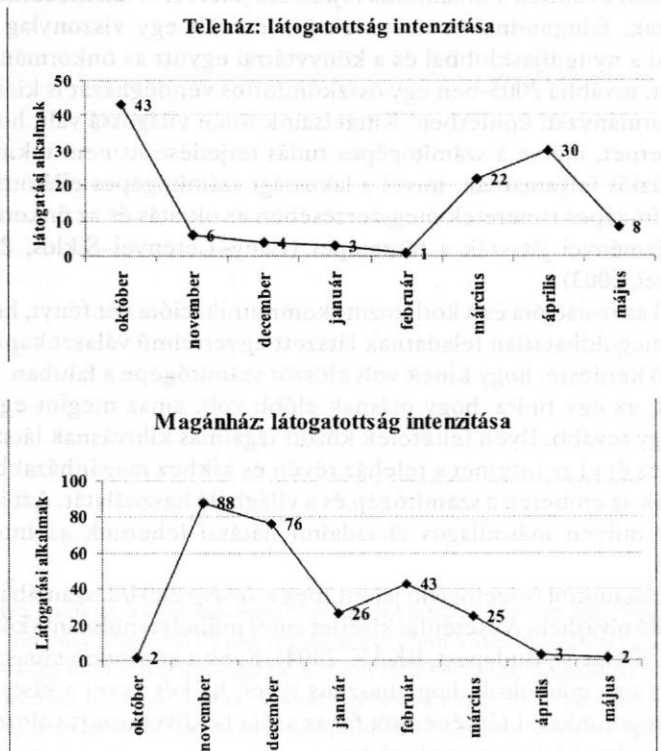
Másfelől az izolációra és a korlátozott kommunikációra vet fényt, hogy e kis faluban is szinte megoldhatatlan feladatnak látszott egyértelmű választ kapni arra az egyszerűnek tűnő kérdésre, hogy kinek volt először számítógépe a faluban. Akiről mások ezt gondolták, az úgy tudta, hogy másnak előbb volt, amaz megint egy harmadikra mutatott, és így tovább. Ilyen feltételek között izgalmas kihívásnak látszott összevetni, hogy kikhez ér el az internet a teleház révén és kikhez magánházakban, ahol egymástól tanulják az emberek a számítógép és a világháló használatát. Azt is vizsgálni kívántuk, hogy milyen másodlagos társadalmi hatásai lehetnek az internet kétféle használatának.

Tapasztalatainkról összefoglaló jelent meg a *Jel-kép* 2004/2. számában, és részletesebb beszámoló olvasható A cserénfai kísérlet című műhelytanulmány-kötetben (szerk. Lengyel Gy. – Siklós V., Budapest, BKÁE, 2004). Ezek a közvetlen tapasztalatokat rögzítették. Ezért úgy gondoltuk, hogy hasznos lehet, ha két évvel a kísérlet beindítása után újabb terepmunkával térképezzük fel az azóta bekövetkezett változásokat. Eredményeinkről a jelen írásban számolunk be.

2. A kísérletről

A kísérlet előkészítő fázisában a nagy érdeklődésre való tekintettel két kezdő és egy haladó számítógép-kezelési és internethasználati tanfolyamot szerveztünk (Futó, 2003; Füleki, 2003). Ezt követően négy számítógépet helyeztünk el, és kilenc helyen internet-hozzáférési lehetőséget teremtettünk olyan családoknál, akik készek mutatkoztak arra, hogy a kísérlet során együttműködjenek és tapasztalataikról rendszeresen beszámoljanak. Ennek segítségével lehetőségünk nyílt megvizsgálni, hogy a magánházakba telepített számítógépek és internet-hozzáférési lehetőségek másként szolgálhatják-e az információs technológia terjedését, mint a teleházprogram. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen társadalmi csoportokhoz ér el az informatikai tudás és a számítógép iránti igény a teleház, illetve a magánszemélyek révén (bővebben lásd Lengyel et al., 2004; Eranus–Letenyei, 2004).

A kísérlet rövid távú hatásait mérlegelve azt láttuk, hogy ahogy nőtt az internet-forgalom a magánházaknál, úgy csökkent a teleházaknál, és fordítva. Egy kis településen tehát a két megoldás funkcionális alternatívát kínálhat. Továbbá – bár a vizsgált időszakban az internet „látogatottsága” mind a teleház, mind pedig a magánházak esetében csökkent – összességében többen és többször használták a számítógépet magánházaknál, mint a teleházban.

Forrás: A teleház által vezetett statisztika, illetve saját adatgyűjtés, 2003–2004.

A teleház funkciójának vizsgálatakor azt találtuk, hogy a felnőttek számára a teleház önmagában nem elég motiváló tényező ahhoz, hogy teljesen laikusként bemennek, és kipróbálják a számítógépet vagy internetet. A teleház akkor tud igazán hatni az egyes személyekre, ha van egy tanfolyam vagy egy meghatározó személy, vagy valamilyen figyelemfelkeltő akció, ami vagy aki ténylegesen olyan irányba mozdítja az embereket, hogy többször visszajöjjenek a teleházba, használják a gépeket, vagy vegyenek maguknak otthonra. Az is világossá vált, hogy ennek a korcsoportnak komoly lehetőséget kínál az, ha „házhoz jön” az internet. Az idősebb emberekre inkább az jellemző, hogy még ha saját bevallásuk szerint nagyon érdeklő is őket az internet, akkor sem mennek be „csak úgy” internetezni a teleházba. Ennek több oka lehet: a teleházban a gyerekek és a fiatalok uralják a terepet, akiktől nem szívesen vennék el a géphasználat lehetőségét, vagy nem szívesen mutatkoznának előttük járatlannak, esetleg csak zavarja őket a közeg, nem szívesen fordítanak erre pénzt, nem szimpatizálnak a vezetőkkal, vagy egyszerűen nem szívesen mozdulnak ki otthonról (bővebben lásd Siklós, 2004). Ugyanakkor a standard szolgáltatás, az előfizetés kedvezőbb volta, a rendszergazda jelenléte és a tanácsadás lehetősége a teleház esetében előnyösebb megoldásnak mutatkozik. Mind a teleház, mind pedig a kihelyezés esetében a szórakozási és kommunikációs célú internetes tevékenységi formák voltak dominánsak, a kihelyezés esetében azonban az információszerző és erőforrás-bővítő tevékenységek is nagyobb teret kaptak, különösen a képzetlenebb, rutinosabb felhasználók esetében. Ez összefüggésben lehet azzal is, hogy a kihelyezés esetében a családtagok közül a felnőttek is gépközelbe kerültek.

A kísérleti szakasz végén azt a következtetést vontuk le, hogy az olyan települések és városrészek esetében, amelyekben nincs teleház vagy más közösségi internetelési mód, a kihelyezés alapvetően jó eszköz lehet.

Ez elsősorban az információs technológiai eszközöknek olyan társadalmi csoportokhoz való célzott eljuttatására lehet alkalmas, amelyek egyébként nem jutnának számítógéphez. Ilyenek az idősek, az alacsony jövedelműek, a helyhez kötöttek, a marginális helyzetűek, a romák, a pályakezdők stb. Ugyanakkor indokoltnak tartottuk a hasonló kihelyezési programok hosszabb távú működtetését, hiszen rövid távon nehéz kezelni az olyan problémákat, mint amilyeneket az internetszolgáltató adminisztrációs hibái, a váratlan események (például betegség, elköltözés) vagy a telefon-összeköttetés akadozásai okozhatnak. A kísérlet során a szolgáltatóval való egyeztetés igen sok adminisztratív nehézséggel, félreértéssel és bosszúsággal járt, amelyek között az utolsó az volt, hogy másfél évvel a program lezárása után, 2005 karácsonyán is küldtek ki téves fizetési felszólítást a kísérlet egyes résztvevőinek.

Továbbá arra következtettünk, hogy hatékonyságuk növelése érdekében mind a kihelyezési programot, mind pedig a teleházprogramot össze kell kapcsolni tanfolyamokkal, a tartalomszolgáltatás javításával, folyamatos technikai asszisztenciával és segítségnyújtással. A tanfolyamokon súlyt kell helyezni a tartalomkeresési lehetőségek elsajátítására. Ezenkívül fontosnak bizonyult a széles sávú internetkapcsolat megvalósítása a magánházaiknál való kihelyezés esetében is.

3. Két év múlva: összesített eredmények

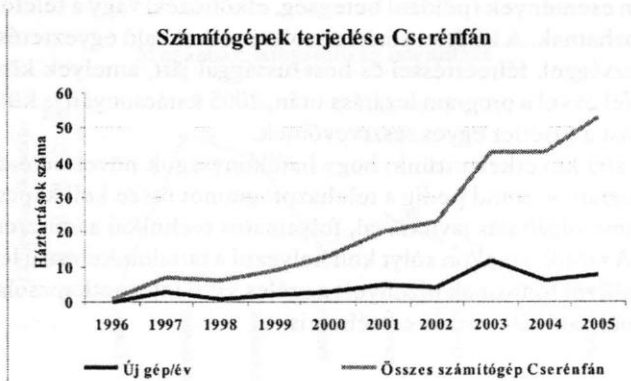
A számítógépes kísérletet követően akár a kihelyezésnek, akár a számítógépes „írásstudás” terjedésének a társadalmi hatásait illetően csak a közvetlen tapasztalatokat tudtuk értékelni. Ezért, mint említettük, két évvel a cserénfai kísérlet beindítása után újabb terepmunkát végeztünk a településen azzal a céllal, hogy a kísérlet hosszabb távú hatásait vizsgáljuk meg.

Főként az érdekelt minket, hogy miként befolyásolta a kísérlet az információs technológia terjedését, milyen összefüggés van a teleház és a kihelyezés között, és milyen változások történtek a faluban.

3.1. Miként befolyásolta a számítógépes kihelyezés a számítógépek és az internet terjedését?

Előző kutatásaink során megfogalmaztuk, hogy bár a számítógépek terjedése többé-kevésbé követi az S görbe alakját, mégsem tekinthető egy innovációdifúziós jelenségnek, hiszen a számítógépek terjedését nagymértékben befolyásolják az intézmények (Eranus–Láng–Letenyei, 2003).

Az alábbi ábrán látható, hogy a kumulált görbe némi töréssel veszi fel a hagyományos S görbe kezdeti szakaszának mintáját. A számítógépek kihelyezésének időszakában (2003–2004) először stagnálás következett be, amit növekedés követett. Sajnos az eredményeink nem havi lebontásban szerepelnek, az interjúk alapján azonban kiderült, hogy a kísérletünk időszakában csak két új számítógép került a településre, míg három számítógép „elhagyta” a falut. Viszont a direkt összefüggés még ezután sem egyértelmű, inkább arról lehet szó, hogy a terjedési folyamat lassúbb növekedési fázisba került. Ezután két forgatókönyv lehetséges: vagy gyorsabb növekedéssel eléri a görbe a szaturációs szintet, majd elkezd stagnálni (pl. néhányan leselejtezik a gépüket és újat vesznek helyette), vagy pedig lassú növekedés és ciklikus gyorsulás-lassulás következik be (ezt pedig a fogyasztói szokások változásával lehet párhuzamba állítani).

Forrás: Saját adatgyűjtés: Cserénfa, 2003–2005.

Bár a kísérlet elején tapasztalható egy kiugrás, a kísérlet végén stagnálás következett be. A terjedés az S görbe alsó szakaszában tart, a trend némi kiugrás után követni látszik az eredeti irányt. Következésképpen nem lehet igazolni, hogy a számítógépek terjedésére érdemben hatott a kísérlet, mivel nem fedezhető fel különbség a kísérleti szakasz előtti és a kísérleti szakasz utáni növekedésben.

Az internet terjedése esetében már inkább gyanakodhatunk valamiféle hatásra. A résztvevők egyötöde megtartotta az internet-előfizetést. Továbbá több résztvevő is jelezte, hogy a kábeltévé bevezetése után szeretne az internetszolgáltatásra is előfizetni. Ez, miként az interjúk során kiderült, éppen a követéses vizsgálat időpontjában vált esedékessé. Egy kaposvári cég olyan feltétellel vállalta a széles sávú internetkapcsolat létesítésére is alkalmas hálózat egy éven belüli kiépítését, ha azt legalább ötven család igényli. Voltak, akiket kifejezetten az internetes csatlakozás lehetősége motivált, és volt olyan is, aki azért írta alá a szerződés-kötési szándéknyilatkozatot, mert nem akart a kezdeményezés kerékkötője lenni. Noha a faluban gyakran panaszkodtak a befelé fordulásra, rossz közérzetre és hangulatra, s noha az akció idején a helyi közéletben vita is támadt, az eset világosan jelzi, hogy vannak ilyen irányú igények, és ezek kielégítése érdekében a résztvevők kritikus tömege hajlandó a kooperációra.

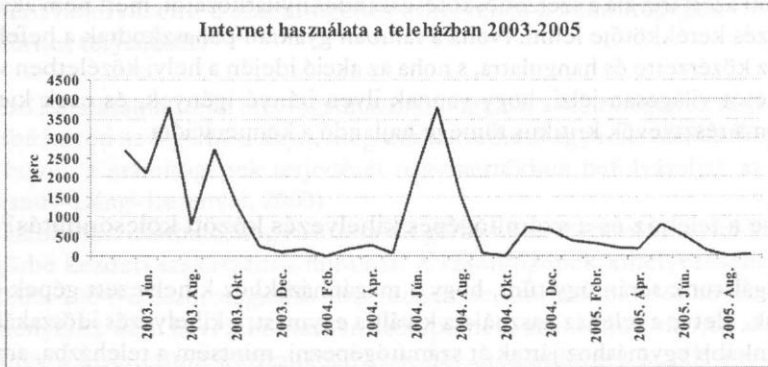
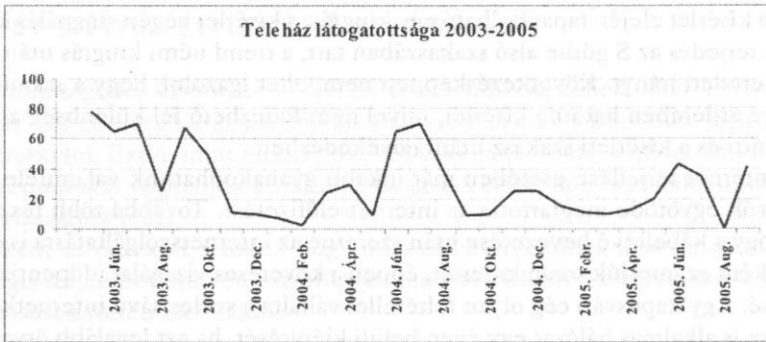
3.2. Van-e a teleház és a számítógépes kihelyezés között kölcsönhatás?

Vizsgálatunk során úgy tűnt, hogy a magánházakhoz kihelyezett gépek és internetvonalak, illetve a teleház használata kiváltja egymást: a kihelyezés időszakában a falubeliek inkább egymáshoz jártak át számítógépezni, mintsem a teleházba, ami a költségek miatt érthető is.

A 2003 és 2005 közötti időszakban a teleházban a következő három tényezőt mérték: hányszor vették igénybe a teleházat az adott hónapban (a látogatási alkalmak száma), az internethasználat ideje (perc) és a géphasználat ideje (perc). Az ábrákon látható, hogy a teleház használata mindhárom indikátor szerint szezonális ingadozást mutat. A kezdeti érdeklődés után a nyári hónapokban általában megnő a látogatók száma, ami azzal áll összefüggésben, hogy a teleházat jórészt fiatalok használják. 2005-ben azonban az érdeklődés csúcsidőben is csökkeni látszik.

Kísérletünk a téli-tavaszi holtszezonra esett, így a tendencia valójában nem függ számottevően a számítógépek és az internet kihelyezésétől. Megállapítható ugyanis, hogy ezekben a hónapokban egy évvel később is hasonlóan gyenge aktivitás volt tapasztalható a teleházban. Következésképpen nem lehet azt mondani, hogy a számítógépek kihelyezése lényegében megváltoztatta volna a teleház használatát. Ami számunkra a rövid távú vizsgálati eredmények összegzésekor közvetlen összefüggésnek tetszett, az valójában jelentős részben egy szezonális hatás eredménye volt.

A teleház használatát két technikai tényező befolyásolja érdemben: a teleház ADSL-vonala, amelyet követéses vizsgálatunk előtt két héttel kötöttek be, valamint a jövő évben bevezetendő kábeltévé szolgáltatás, melynek segítségével a magánházak széles sávú internetcsatlakozást létesíthetnek.

Forrás: A teleház által vezetett statisztika: Cserénfa, 2003–2004.

3.3. Milyen változás tapasztalható a faluban?

2005 októberében terepmunkánk során azt tapasztaltuk, hogy kitapinthatóvá vált egy konfliktus a falu vezetése és a lakosság egy része között. Interjúalanyaink arról számoltak be, hogy a konfliktus hátterében a fejlesztésekkel kapcsolatos elégedetlenség

és személyi ellentétek állnak. A választások közeledtével az sem zárható ki, hogy mind ez a helyi közéletben lecsapódó politikai erőpróba ürügyévé válik. Korábbi vizsgálatunk során is panaszkodtak interjúalanyaink olyan jelenségekre, amelyek az elidegenedés és az individualizmus fogalmaival ragadhatók meg, azonban ennek ellenére a közösségi gyarapodás és rendeződés jeleivel is találkoztunk. A kontrolltelepülésként kezelt, ugyanabban a kistérségben található Szilvásszentmárton közösségi élete az előző választások során kiéleződött konfliktusokat követően gyakorlatilag megbénult. Ott nem csupán magárahagyatottságról és nemtörődömségről, hanem rosszindulatról és haragról szóltak a beszámolók. Szilvásszentmártonban kevés az új építésű ház, és a vizsgálat idején a házak fele vakolatlan volt. Cserénfán a lakosság lassan gyarapszik, épülnek új porták, mások kibővülnek (interjúalanyaink egyharmada építkezett), s a házaknak csak a negyedrésze volt vakolatlan. Félt, hogy a konfliktusok kiéleződése visszavetheti azt a fejlődési folyamatot, ami egy bizalomteli légkör megteremtését szolgálta.

Mindez szűkebb vizsgálati kérdésünkkel, az információs technológia terjedésével csupán két vékony szálon függ össze. Az egyik az, hogy a helyi közösségi életnek a kocsmá mellett gyakorlatilag az egyetlen színtere a teleház. Ha ez megosztja a közvéleményt, ha kritikák középpontjába kerül, akkor ezzel az együttműködés és a közszolgáltatások egy fontos fóruma paralizálódhat.

A másik szál a kihelyezésekhez fűződik. A kihelyezései kísérlet során tapasztaltunk negatív mellékhatásokat, így például internetfüggőséget, időleges marginalizálódást és irigységet. Tapasztaltuk ugyanakkor a szolidaritás és a felelősségtudat felébredését is. A terepmunka, továbbá a résztvevőkkel elkészített interjúk alapján azt láttuk, hogy a kihelyezés és a közélet között nem volt direkt kapcsolat, ám a kihelyezés összességében inkább pozitívan hatott a normákra és értékekre.

Mind a teleház, mind pedig a magánházakhoz való kihelyezés esetében figyelembe kell venni az egyénekre, illetve a közösségre gyakorolt hatást. Ebben a tekintetben a kihelyezés a tágabb lehetőségek miatt, a teleház pedig centrális helyzete miatt vetíti ki pozitív hatását a közösségre. Ugyanakkor a teleház és a kihelyezés is a hozzáférési esély-egyenlőtlenség, a társadalmi egyenlőtlenségek és a digitális szakadék miatt generálhat konfliktust a közösségben.

Irodalom

- Eranus Eliza – Láng Sarolta – Letenyey László (2003): Személyi úton terjedő számítógép. In *Kultúra és közösség*, III/VII/4: 94–113.
- Eranus Eliza – Letenyey László (2004): Teleház és/vagy magánház? In Lengyel György – Siklós Viktória (szerk.) (2004): *A cserénfai kísérlet. Beszámoló egy aprófaluban lebonyolított számítógép-és internettelepítési tapasztalatairól*. Műhelytanulmányok. BKÁE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 63–87.
- Futó Péter (2003): Terepszemle és számítógép-kezelési előadás. Beszámoló a tapasztalatokról.
- Füleki Dániel (2003): Beszámoló a számítógépes oktatás tapasztalatairól.
- Láng Sarolta – Letenyey László – Siklós Viktória (2003): *Információs technológia diffúzió: Információs technológia és szakismeretek terjedése a kaposvári kistérségben*. Műhelytanulmány, BKÁE Információs technológiák és helyi társadalom című kutatás.

- Lengyel György (szerk.) (2002): *Információs technológia és szolgáltató közgazdaság*. Budapest: BKÁE.
- Lengyel György (szerk.) (2003): *Információs technológia és életminőség*. Budapest: BKÁE.
- Lengyel György – Siklós Viktória (szerk.) (2004): *A cserénfai kísérlet. Beszámoló egy aprófaluban lebonyolított számítógép- és internettelepítés tapasztalatairól. Műhelytanulmányok*. BKÁE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- Lengyel Gy. – Eranus E. – Füleki D. – Lőrincz L. – Siklós V. (2004): *A cserénfai kísérlet. Jel-kép, 2004/2, 79–96.*
- Siklós Viktória (2004): *Esettanulmány a cserénfai teleházról*. In Lengyel György – Siklós Viktória (szerk.) (2004): *A cserénfai kísérlet. Beszámoló egy aprófaluban lebonyolított számítógép- és internettelepítés tapasztalatairól. Műhelytanulmányok*. BKÁE

Melléklet

Kód	Jellemzők	Mi történt vele/velük általában?	Tapasztalat: IT-tanulás	Tapasztalat: társadalmi hatások
A1	Nem: Férfi Életkor:35 Tanfolyam-részvétel: Igen Kihelyezés: Gép + internet	A kísérleti szakasz alatt: Nevelőanyja meghalt. A közmunkában szabálytalanságokat követett el, viszonya a falu vezetésével feszültté vált. A számítógépezésre fordította szinte minden idejét. Mint mondta, ez segített neki a gyászt elviselni.	A kísérleti szakasz alatt: Alacsony iskolai végzettsége ellenére éles eszű, olvasott ember, sokat chatelt, CD-t másolt falubeli barátainak, azok azonban nem váltak fogékonyra az IT iránt. A lehetséges internetezési időkorlátokat nem tartotta be, a költségeket sokszorosan túllépte, az internetfüggőség jeleit mutatta. Terve az, hogy használt számítógépet vásárol.	A kísérleti szakasz alatt: Széles körű virtuális ismeretségi köre tett szert, társkeresés során három partnerrel kezdeményezett kapcsolatot. A falun belüli helyzete nem javult, inkább romlott, itálosan trágár módon viselkedett, többeket megsértett. Interjúkban, beszélgetésekben többen szóvá tették, hogy értelmetlen volt a kísérletbeni támogatásra.
		A kísérleti szakaszt követően: Viszonya a falu vezetésével helyreállt, a munkanélküli-hivatal jóvoltából elvégzett egy gép-kezelői tanfolyamot.	A kísérleti szakaszt követően: Hitelre vásárolt egy használt számítógépet, sok időt fordít a számítógépezésre, bár nagyon hiányzik neki az internet. Abban reménykedik, hogy a kísérlet folytatódni fog, és így újból lehetősége lesz internetezni. Addig is, amikor teheti, a teleházban internetezik, de ezek ritka alkalmak.	A kísérleti szakaszt követően: Állítása szerint olyan barátokra is szert tett a chat-elés segítségével, akikkel a mai napig is tartja a kapcsolatot. A faluban nem nézték jó szemmel, hogy kapott számítógépet, ez a tény ugyanis jelentősen növelte társadalmi pozícióját, azonban a kísérleti szakasz lezárulásával minden a megszokott medrébe került.
B1	Nem: Férfi Életkor:48 Tanfolyam-részvétel: Igen Kihelyezés: Internet	A kísérleti szakasz alatt: Szívműtétje miatt leszázalékolt, kivizsgálásra jár.	A kísérleti szakasz alatt: A tanfolyamon és otthon is igen érdeklődő volt, távmunka, illetve munka iránt tájékozódott a neten, sikertelenül. Valaki a családból több tízezer forintos telefonszámlát generált az interneten keresztül szándékolatlanul a gépre települt ún. „dialer” révén, s ez némileg kedvüket szegte.	A kísérleti szakasz alatt: Kapcsolatai nem változtak érdemben. Falubeli barátai közt vannak egyébként igen szorgalmas, értelmes emberek, akik haszontalannak tartják az IT-t, s ők mindvégig fenntartották véleményüket a kísérlet során.
		A kísérleti szakaszt követően: Házuk hátsó részéhez tetőt építettek, új kocsit vásároltak. A két fiú sorsa foglalkoztatja őket, főleg a nagyobbik gyereké, aki most fejezi be tanulmányait	A kísérleti szakaszt követően: A számítógép használata sokkal nagyobb intenzitást mutatott esetükben akkor, amikor internetet is használhattak. Mióta nincs internet, a számítógépet csak a gyerekek használják játék céljából, ezért úgy is fogalmazható, hogy a számítógépes tudásuk hanyatlott. Gondolkoznak azon, hogy ha a kábeltvé bevezetésre kerül, majd előfizetnek az internetre, de ez a felmerülő költségek nagyságától függ.	A kísérleti szakaszt követően: Szakadék képződött közte és a falu vezetősége között, aktívan és nyíltan bírálja a falu vezetőségét.

Kód	Jellemzők	Mi történt vele/velük általában?	Tapasztalat: IT-tanulás	Tapasztalat: társadalmi hatások
C1	Nem: Nő Életkor: 28 Tanfolyam-részvétel: Igen Kihelyezés: Gép + internet	A kísérleti szakasz alatt: Elhelyezkedett a szomszédos község nyugdíjasotthonában takarító- és gondozónőnek. Óvodáskorú kislányuk fertőzéssel huzamosabb ideig beteg volt	A kísérleti szakasz alatt: Az interneten bátoritanul kísérletezett munkakereséssel, sikertelenül. A számítógéppel főként férje foglalkozott, meséket töltöttek le a kislánynak. Szeretnének számítógépet venni. Azt remélték, kedvezményes áron megkaphatják a gépet, amit a kísérlet idején használtak (sajátjuk elavult).	A kísérleti szakasz alatt: Társadalmi helyzetük, kapcsolathálójuk nem módosult, igényorientációjuk határozottan elmozdult az IT felé. Ismeretségi körükben az IT kisugárzása mérsékelte.
		A kísérleti szakaszt követően: A műanyag edények népszerűsítése, eladása, melyet több falubelivel összefogva végeztek, megszűnt, ugyanis szerinte telítődött a piac.	A kísérleti szakaszt követően: A számítógépes tudás stagnál, ugyanakkor az előzőleg elsajátított tudást a munkahelyén alkalmazza. Munkakörének nincs köze a számítógépekhez, de a más munkakörben lévők sokszor kikérik a tanácsát, ha elakadnak.	A kísérleti szakaszt követően: Társadalmi helyzetük változatlan.
D1	Nem: Nő Életkor: 38 Tanfolyam-részvétel: Igen Kihelyezés: Gép	A kísérleti szakasz alatt: Elhelyezkedett, bár betegsége változatlanul megnehezíti a munkavégzést számára. Középiskolás lánya tanulmányi versenydolgozatot készít, általános iskolás fia tanulmányi átlaga romlott, épphogy elkerülte a bukást.	A kísérleti szakasz alatt: Férje ellenezte az internet bekötését, telefonartozásuk ezt nem is tette lehetővé. Munkát nem a számítógépes ismeretek révén kapott. Lányuk használta tanulmányaihoz a gépet, és olykor a teleházat is. Fiuk megszállott számítógépező lett, használt gépet vásárolt, amivel azonban lehet, hogy rosszul járt.	A kísérleti szakasz alatt: Mivel beköltözők, kapcsolati körük főként a szomszédságra korlátozódik (jóban van pl. F1 feleségével). Férje olykor megfordul a kocsmában, lányát fennhíjázónak, fiát keleketyának tartják. Ennek ellenére igen sok gyerek fordult meg náluk (a fiú barátai), jórészt a számítógépes játékok okán.
		A kísérleti szakaszt követően: A család már nem lakik a településen. A falubeliek elmondása szerint D1 gyerekeivel együtt elköltözött a családi házból, és ennek következtében a férj öngyilkos lett.	A kísérleti szakaszt követően: Nincs adat.	A kísérleti szakaszt követően: Nincs adat.

Kód	Jellemzők	Mi történt vele/velük általában?	Tapasztalat: IT-tanulás	Tapasztalat: társadalmi hatások
E1	Nem: Férfi Életkor: 16 Tanfolyam-részvétel: Nem Kihelyezés: Internet	A kísérleti szakasz alatt: Kaposvárra jár szakközépiskolába, ahol számítógépezéssel foglalkozik, tanulmányi eredménye nem változott. A nevelőapával való viszonya konszolidált, de távolságtartó.	A kísérleti szakasz alatt: Az internethasználat kisugárzó hatása nem mérhető esetükben. Testvére és édesanyja olykor használták a gépet.	A kísérleti szakasz alatt: Kapcsolathálójuk nem módosult. D1 fia gyakran kereste fel számítógépes tanácsot kérni. Vele és egy, a géphez ugyancsak értő egyetemű hallgatóval tartja intenzíven a kapcsolatot. Ők alkotják – ahogyan magukat D1 fia aposztrofálta – a „Cserénfai Disznók Titkos Szövetségét”.
		A kísérleti szakaszt követően: A továbbtanulás, a főiskolai felvételi köti le.	A kísérleti szakaszt követően: Számítástechnikai főiskolát vagy egyetemet szeretne végezni. A nővére is főiskolai tanulmányokat végez, ezért mindketten szeretnék, ha a kábeltvé bevezetésekor internetre is előfizetnének.	A kísérleti szakaszt követően: Nincs változás, kivéve D1 fiának elköltözése.
F1	Nem: Férfi Életkor: 34 Tanfolyam-részvétel: Nem Kihelyezés: Internet	A kísérleti szakasz alatt: Súlyos gerincbántalmakkal betegállományba került.	A kísérleti szakasz alatt: Szakmunkásként a legfelkészültebb és leginkább intenzív használója volt a netnek. Ő volt az, aki megnézte az egyetem honlapját, e-mailen kommunikált, sokaknak adott segítséget, tanácsot. Az óvodáskorú gyerekek és a feleség az ő jelenlétében használhatták a gépet	A kísérleti szakasz alatt: Társadalmi megbecsültsége, kapcsolathálója nem módosult. Mikor G1 meghívta őket a bibliakörbe, nem vállalták, mivel egyik-másik résztvevőt nem sokra becsülték
		A kísérleti szakaszt követően: Meggyógyult, nagymértékű lakásbővítési és lakásújítási munkálatokkal van lekötvé. Részben ennek következtében F1 felesége felmondott (előtte a szomszéd faluban dolgozott rész munkaidőben). F1 apja tavaly elhunyt, ennek következtében az anya Kaposvárról hozták át a családot.	A kísérleti szakaszt követően: Tovább bővítette számítógépes állományát. Jelenleg 3 számítógéppel rendelkezik a család, de ezek közül csak 2 működik, és az egyik működő gép vírusos volt látogatásunkkor. A két gyerek számítógéppel kapcsolatos érdeklődési köre is kibontakozni látszik, így az egyiket a „soft”, a másikat a „hard” rész köti le. Fenntartották a modemes internetes kapcsolatot, továbbá bizakodóan várják a kábeltvé bevezetését, hogy egy gyorsabb internetelérhetőséggel bővítsék tudásukat.	A kísérleti szakaszt követően: Társadalmi pozíciójuk nem módosult, bár mostanában igen elfoglaltak voltak a házbővítés miatt.

Kód	Jellemzők	Mi történt vele/velük általában?	Tapasztalat: IT-tanulás	Tapasztalat: társadalmi hatások
G1	<p>Nem: Nő Életkor: 35 Tanfolyam- részvétel: Nem Kihelyezés: Internet</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Lakására igen sok látogató, ismerős jár, ő főként stoppal közlekedik, olykor a kocsmában is megfordul. Bibliaolvasó kört szervezett, amelynek stabil tagjai egy nyomorék cigányasszony és a fia, valamint egy középkorú alkoholista házaspár. A kutatás kezdete óta talált munkát az ország másik végében, a miskolci erdőszetnél. Házát Cserénfán nem adta fel, kutyáját a szomszédasszony, B1 anyja gondozza. Levelezését az olvasókör egyik tagja küldi utána.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Keresett munkát az interneten, s már úgy volt, hogy volontőrként egy sarkkörü megfigyelőállomáson dolgozik egy évig, mikor – személyes látogatását követően – alkalmazták Miskolcon. Az internetes társkeresés során többekkel levelezett, végül megismerkedett egy fiatal erdélyi mérnökkel, aki épp katonaiidejét tölti, s komoly kapcsolatnak ígérkezik.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Kapcsolathálója rendkívül szerteágazó, ez az otthoni internethasználat következtében nem módosult számottevően. (Régtől fogva, egyetemista kora óta használja a netet.) Negatív tapasztalata volt, hogy egy falubeli fiatalembert távollétében a számítógépéhez engedett, aki pornóoldalak látogatása révén tetemes telefonszámlát csinált. Először megígérte, hogy megtéríti, majd megtagadta azt.</p>
		<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>Létszámleépítés miatt megszűnt az állása, ennek következtében visszaköltözött Cserénfára. Időközben felkarolt egy lakáshitel miatt utcára került családot, jelenleg a házban hatan laknak. Betéti társaságot alapított.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>A számítógépet használni szokta, bár internet-előfizetése nincs. Erdőtelepítési tervet készít a gépen, ezeket értékesíti. Látogatásunkkor a gép vírus miatt nem működött. Bár régebben a teleházban szokott internetezni, szerte most már nincs erre lehetőség, ugyanis a teleházban a gépeket folyamatosan lefoglalják olyan gyerekek, akik csak játszani szoktak.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>B1-hez hasonlóan ő is úgy látja, hogy a falu vezetősége hibákat követ el.</p>

Kód	Jellemzők	Mi történt vele/velük általában?	Tapasztalat: IT-tanulás	Tapasztalat: társadalmi hatások
H1	<p>Nem: Férfi Életkor: 25 Tanfolyam-részvétel: Nem Kihelyezés: Internet</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Heavy metal kedvelő fiatalember, aki keleti küzdősportokkal foglalkozik, s egy mesternél rajzolni tanul. Egy tetoválószalomban rajzolt, és a Balatonon, ahol nyaralójuk van, tervez a nyáron portrézni. Házat vásárol a faluban.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Az internetet régtől használja, s barátnőjét – aki szintén egy környékbeli faluban lakik – chat révén ismerte meg. Főként ő és húga használják a gépet.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Társadalmi megbecsültsége nem változott, kapcsolathálója számottevően nem módosult az otthoni nethasználattal. Az a jórészt közös érdeklődési kör alapján kirajzolódó baráti kör, amelynek H1 tagja, s amely főként a kaposvári kistérségből toborzódott, természetes közegeként használja a netet.</p>
		<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>A szülői házat kifestették. Az általa megvásárolt házat pedig most tervezik átalakítani. Eltökélt szándéka, hogy jövőre a rajztanári szakra felvételezik, ennek következtében most a régi állása mellett magánrajzórákra jár.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>A számítógép-használat esetében ugyanazon a szinten van. Internetezni a munkahelyén szokott, otthon ritkábban használja a számítógépet.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>Nincsenek változások.</p>
II	<p>Nem: Férfi Életkor: 31 Tanfolyam-részvétel: Igen Kihelyezés: Gép+internet</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Apja tartós sérülést szenvedett egy gépszállításnál, azóta – a víz-műnél betöltött munkája mellett – a gazdaságot is főként II viszi. Sokat dolgozik, s az önkormányzatnak is aktív tagja. Azt tervezi, hogy építkeznek, különköltöznek a szülőktől.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>Egy internetes hirdetés nyomán jó minőségű használt traktort vásároltak árverésen, s más vásárlási lehetőségekről is tájékozódott. A számítógépet inkább csak rokon gyerekeknek mutatta meg, azok használhatták, ha Kaposvárról kilátogattak.</p>	<p>A kísérleti szakasz alatt:</p> <p>A referenciakörébe tartozók közt van olyan, aki meggyőződéssel ellenzi a számítógépezést. II erőforrás-bővítésre használná, de nem tudta kelleni kihasználni az internetet.</p>
		<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>A lakást már elkezdték építeni, közben a régi állásában és a mezőgazdaságban is helytáll.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>A lakásépítéshez az alapanyagok felől főként az internet segítségével tájékozódik. S mivel a belső burkolatok kiválasztásánál a felesége ízlésére hagyatkozik, sikerült őt is a számítógép és az internet mellé csábítani. Ezenkívül a húgának a gyerekei is rendszeresen, többnyire hétvégeken interneteznek a gépen.</p>	<p>A kísérleti szakaszt követően:</p> <p>Többnyire változatlan.</p>

Várhelyi Eszter

Esélyteremtés a könyvtárakban

A 2003. év különleges jellege folytán – ez volt a „fogyatékkal élők európai éve” – fontos kiindulóponttá vált a könyvtárak életében. Elindult egy olyan folyamat, aminek ma is tanúi és aktív résztvevői vagyunk. A könyvtárak hivatalosan is be tudtak kapcsolódni az esélyegyenlőséget hirdető mozgalmakba. Elkezdtuk kialakítani a témán belül azt a területet, ahol a magunk eszközeit alkalmazni, saját elképzeléseinket megvalósítani tudjuk. Olyan szolgáltatásokat dolgozott ki a könyvtárostársadalom, amelyek a hátrányos helyzetűek életszínvonalát hivatottak javítani, s ennek keretében különös figyelmet kapott a fogyatékkal élők csoportja. A közgyűjtemények egyre intenzívebben kísérték figyelemmel a megjelenő technikai újdonságokat, és használták fel azokat a mindennapokban. 2005-ben a Könyvtári Intézet oldaláról igény merült fel, hogy felmérje a hazai könyvtárak eszközellátottságát.

A kérdőíves felmérés egyik célja pontos helyzetkép felvétele volt a könyvtárak lehetőségeiről és szolgáltatásairól, hogy ennek alapján dolgozhassuk ki az eljövendő évek fejlesztési irányait és a könyvtárak által a jövőben betölthető lehetséges új szerepkört. A felmérés széles körben zajlott le, a résztvevők között szerepeltek városi és megyei könyvtárak, valamint néhány felsőoktatási intézmény is. A kérdések olyan infrastrukturális szükségleteket vizsgáltak, melyek egyrészt a fizikai, másrészt az intellektuális hozzáférési lehetőségekre vonatkoztak:

- Rendelkezik-e a könyvtár olyan eszközökkel, amelyek segítik a fogyatékkal élők könyvtárhasználatát?
- A fizikai hátránnyal élők hogyan tudják használni a könyvtárakat?
- Működtek-e az intézmény házon kívüli szolgáltatásokat a hátránnyal élők számára?

A kérdőívek feldolgozása után általánosságban elmondható, hogy az intézmények eszközellátottsága nem mondható jónak. Ez főként mennyiségi, és nem minőségi vonatkozásban értendő. Minőségi szempontból megállapítható, hogy a közkönyvtárak többsége nyitott a fogyatékkal élők csoportjának befogadására és segítésére, ez legjobban a dolgozók hozzáállásában nyilvánul meg. A könyvtárosok tenni akarásának és lelkesedésének köszönhető, hogy beindultak olyan szolgáltatások, amelyek segítik az otthonukhoz kötött személyek információval való ellátását. Itt a házhozszállítás megszervezésére, letétek telepítésére és a nem rendszeresen üzemeltetett „bibliobuszokra” gondolok, A szándék tehát adott a könyvtárak oldaláról, s ehhez kellene társítani a szükséges anyagi forrásokat, amelyekkel lehetőségek és eszközök birtokába jutnának az intézmények.

Az így felvázolt kép természetesen nem minden esetben igaz: mint mindig, itt is vannak kivételek. Ha a felmérés eredményéről nem általánosságban beszélünk,

akkor több szempont szerint lehet csoportosítani a könyvtárakat annak megfelelően, hogy mennyire tudják kiszolgálni a fogyatékkal élők részéről felmerülő igényeket. Az egyik szempont a könyvtár elhelyezkedése az országon belül, és ehhez kapcsolódóan a mérete. Az adatok értékelésekor egyértelműen kimutatható volt, hogy a megyei könyvtárak ellátottsága jóval felülmúlja a kisebb helyi szervezetekét – ez a tény már ismert volt számunkra, de a felmérés most számadatokkal is alátámasztotta. A megyei intézmények között csak elvétve akad olyan, amelyik még nem alakította ki a megfelelő akadálymentes környezetet, illetve ahol nem tudnak speciális eszközöket és szolgáltatásokat nyújtani, vagy a megközelíthetőségük nem mondható jónak. (Rámpa 11 intézménynél van, küszöbnélküliség 12-nél, a megfelelő közlekedőtér pedig 14-nél megoldott, képernyő-felolvasó program 15 megyei könyvtárban áll rendelkezésre.) A városi és a felsőoktatási könyvtárak eszközparkja jóval „szegényebb”. Ennek egyik oka az, hogy a pályázati kiírások feltételeinek ezek a könyvtárak nehezebben felelnek meg, mint pl. a megyei közgyűjtemények (megfelelő önrész, állománynagyság stb.).

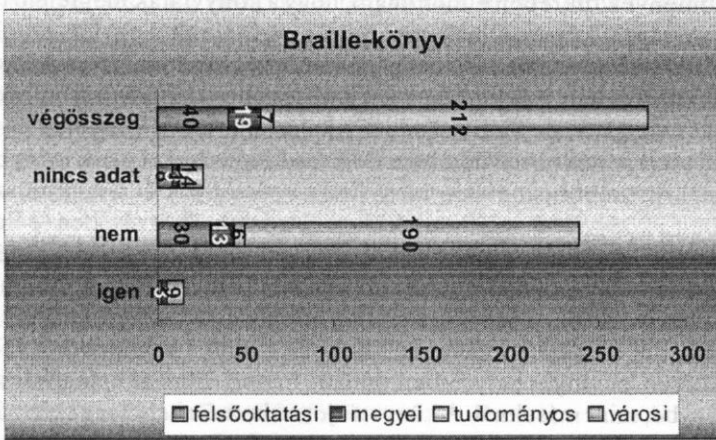
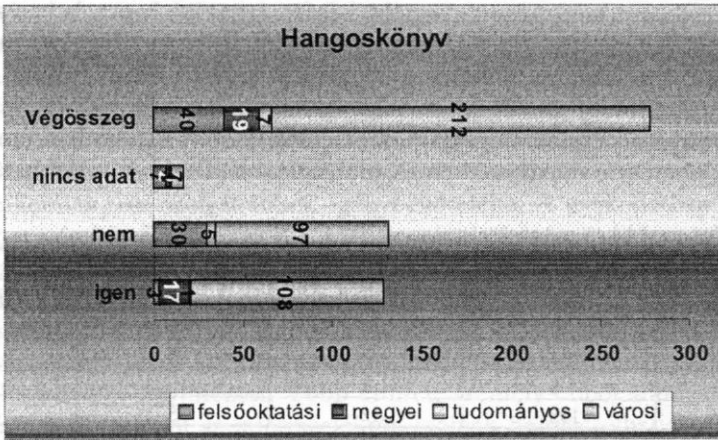
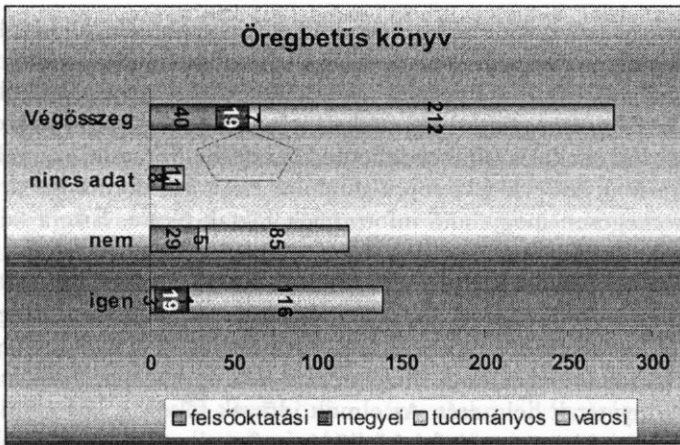
A másik csoportosítási szempont a szolgáltatások köre, ami három nagy területre koncentrálódik:

- fizikai hozzáférés
- intellektuális hozzáférés,
- könyvtári dolgozók képzése.

Természetesen az előző csoportosítással együtt érdemes vizsgálni a másodikat. A második felosztás elvi alapját a Pulman digitális útmutató adja, arra vonatkozóan, hogy a fogyatékkal élők hogyan férhetnek hozzá azokhoz a közkönyvtárakban található információkhoz, amelyek az általános használatra állnak rendelkezésre. Az útmutatóban gyakorlati javaslatokkal látja el a szakembereket, megtalálhatók benne a különféle típusú szolgáltatások és azok a kulcsfeladatok, amelyek segítenek ezek megvalósításában.

Visszatérve a felosztáshoz: a fizikai hozzáférés tekintetében a könyvtárak ugyanúgy az akadálymentesítő szabályoknak megfelelően alakítják ki környezetüket, mint más intézmények. Intellektuális hozzáférés biztosításánál mutatkozik meg a könyvtár egyedi jellege. Speciális dokumentumok, alternatív formátumú anyagok és digitalizált információk – ezek mind hozzásegítik a felhasználót az egyéni igényeinek megfelelő tájékozódáshoz. Az alternatív formátumú anyagok csak centralizált előállítási és terjesztési rendszerek útján szerezhetők be, aminek eredményeként egyes intézményekbe kevesebb ilyen dokumentum jut el, és ez (a kisebb választék) az állomány összetételét is erősen befolyásolja (minőségileg és mennyiségileg egyaránt).

Míg öregbetűs és hangoskönyveket több könyvtár bocsát olvasói rendelkezésére, csak kevés intézmény tart állományában Braille-könyveket. Ezt a tényt a felmérés során feltárt adatok is alátámasztják, melyek a következő diagramokon láthatók.

Az intellektuális hozzáférést biztosító különleges eszközök (pl. indukciós hurok, alternatív billentyűzet, vakbarát honlap, e-könyvek) szempontjából a könyvtárak helyzete jónak mondható, bár itt is a megyei szervezetek rendelkeznek erősebb apparátussal. Több intézményi támogatással nemcsak az aránytalan megyei és városi ellátottságot lehetne javítani, hanem korszerűbben lehetne hozzáférhetővé tenni az intellektuális javakat is. Itt arra az új könyvtári szerepre gondolok, amit az információs társadalomban elszaporodó, tömegesen megjelenő információk hívtak életre. Erre a későbbiekben még részletesen visszatérek.

A könyvtári dolgozók képzésének ügyét a Könyvtári Intézet vállalta magára, amely akkreditált továbbképzések keretében próbálja megteremteni a fogyatékos tudat kultúráját, és felkészíteni a könyvtárosokat a fogyatékkal élők kiszolgálására.

További szempont lehet, hogy a fogyatékkal élők egyes csoportjaira lebontva vizsgáljuk meg a könyvtárak helyzetét. Az elmúlt időszak főként a látássérültek számára volt kedvező, hiszen a legnagyobb fokú fejlődés itt figyelhető meg. A legtöbb pályázatban, ami a könyvtárak számára volt kiírva, a főszerep a látássérülteké volt. A felmérésben is erre a csoportra vonatkozott a legtöbb kérdés, így velük kapcsolatban alakult ki a legrészletesebb helyzetkép. A siketek és nagyothallók helyzete a fogyatékkal élők csoportján belül is speciális, így ellátásuk a könyvtárak számára nehéz feladat. Az elmúlt években egyre többször merült fel az az igény, hogy a könyvtárosok rendelkezzenek jeltolmácsi vizsgával. Ennek megvalósítása jelenleg kezdeti stádiumban van. A felmérésben is szerepelt erre vonatkozó kérdés, melynek az eredménye az alábbi táblázatban látható:

Könyvtártípus	Jeltolmács			végösszeg
	nincs	nincs adat	van	
Felsőoktatási	32	6	2	40
Magyei	11	3	5	19
Tudományos	6	1		7
Városi	195	12	5	212

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a könyvtárak megfelelő tudásbázissal és fogékonysággal készen állnak arra, hogy a partnerekkel együtt, munkamegosztásban elvállalják a fogyatékkal élők eligazítását és segítségét az információk sokaságával átszőtt társadalomban. A felmérés, mint említettem, elsősorban az infrastrukturális szükségleteket vizsgálta, de nem terjedt ki a valós információigényekre és a könyvtár lehetséges új szerepére a társadalomban. (Miért a könyvtárat vegyük igénybe információforrásként?) Az utóbbi pár évben megváltozott viszonyok és a magyar sajátosságok miatt a jövőben a könyvtárak segíthetnek olyan feladatok elvégzésében (példaként említve a hétköznapi életvitelhez nélkülözhetetlen ismeretek egy helyről történő beszerzését), amelyeket a jól működő nyugati társadalmakban valamilyen más módon oldanak meg. Az információk többsége elérhető, azonban szétszórta formában van jelen. Tudni kell mit, hol és milyen módon kell keresni. Ebből a szempontból a fogyatékkal élők többszörösen hátrányos helyzetben vannak, hiszen náluk az utánajárás sokkal több időt vesz igénybe, mint másoknál. A könyvtár jelenthetné a kapcsolatot a szétszórta információk és az emberek között. Interoperabilitás segítségével az a felhasználó, akit egy bizo-

nyos téma érdekel, könnyebben találhat hasznos tájékoztatást, ha az információkat egy helyről tudja beszerezni. Az embereknek naprakész információra van szükségük a civil társadalmat alkotó szervezetek köréről. Az ilyen jellegű adatok teljes mértékben alkalmasak a digitalizálásra, s ezáltal sokkal szélesebb kör számára elérhetővé tehető. Erre a legalkalmasabb a könyvtár honlapja, amelyen keresztül elérhető lehet minden helyi szervezet és válogatott országos intézmények is. A honlapon feltüntethető a helyi szociális és egészségügyi szervezetek elérhetősége, továbbá a polgári tanácsadó szervek és a közigazgatási intézmények jegyzéke.

Ezen keresztül lehetőséget kell adni az élethosszig tartó tanulásra, illetve az e-kormányzati lehetőségek aktív igénybevételére. Ez utóbbinak a megvalósítása – a közkönyvtárak eddig kialakult jellege miatt – teljes mértékben megoldható. Az állampolgári részvételnek mindig is fontos színterei voltak ezek az intézmények, több okból is, de elsősorban azért, mert itt a helyi önkormányzatok nyilvánosságot kaptak. Előfordult, hogy az adott településen a könyvtár volt az egyetlen közösségi épület, ahol a lakosok találkozhattak az önkormányzati képviselőkkel vagy más hivatalos szervezetek dolgozóival. Mára ez a funkció átalakult, de alap gondolata ugyanaz maradt. A személyes találkozók mellett (vagy azok helyett) más kommunikációs csatornák is rendelkezésre állnak ahhoz, hogy az állampolgárok felvegyék a kapcsolatot kormányhivatalnokokkal, képviselőkkel, helyi szervezetekkel. Az *online* hozzáférhetőség révén a szolgáltatások otthonról vagy a munkahelyekről is elérhetőek. Megteremtődött az e-ügyintézés, amely most éli virágkorát. A könyvtárak az *online* ügyintézés segítése révén tudnak bekapcsolódni az e-kormányzati szolgáltatások igénybevételébe. A gyakorlatban legtöbbször elektronikus számlabefizetésekre, nyomtatványok kitöltésére és időpontok egyeztetésére van szükség: a könyvtárak segíthetik az elektronikus ügyintézésrel való barátkozást. Mindez kihatással van a fogyatékkal élők hétköznapijaira is. A szétszórt ismeretek nehezen jutnak el a megfelelő helyre a megfelelő időpontban, mivel kevés olyan könyvtár van, amely – az önkormányzatokhoz hasonlóan – beépítette volna szolgáltatásaiba az elektronikus ügyintézés. Több érintett személy ebből adódóan nem, vagy csak későn értesül azokról az információkról, melyek befolyásolhatják életminősége színvonalát. Az is megállapítható, hogy sokkal több és hosszabb utánajárást igényel az ismeretek megszerzése. Ez nemcsak a fogyatékkal élőket terheli, hanem közvetlen hozzátartozóikat is.

Tény, hogy a hátrányos helyzetű személy nem mindig tudja, hogy kihez, mikor és hogyan lehet információért fordulni. Ez kihatással lehet munkavállalására, tanulására, rehabilitációjára, egészségi állapotára stb. A mostani helyzeten úgy javíthatunk, hogy biztosítjuk a közösségi információkhoz való széles körű hozzáférést. Ezenkívül partnerkapcsolatot létesítünk közintézményekkel, önkéntes és magánszervezetekkel, melyek segítségével létrehozhatjuk a közösségi portálokat. Közvetítőként és koordinátorként pedig biztosítjuk a színvonal fenntartását, illetve a tartalom állandó frissítését.

Arra a kérdésre, hogy miért alkalmas a könyvtár a fogyatékkal élők csoportjának befogadására és ellátására, összefoglalva a könyvtárak alábbi jellemző vonásainak felsorolásával adhatunk választ.

A könyvtár

- megfelelő szellemi tőkével bír;
- információs források tárháza;

- figyelemmel kíséri a valós felhasználói igényeket, s ehhez mértén alakítja ki szolgáltatásait;
- a mindennapi élethez szükséges adatokkal rendelkezik;
- számos szervezettel működik együtt;
- személyre és csoportra szabott szolgáltatásokat nyújt;
- közösségi találkozópont.

A fentiekben leírtak csak akkor válnak valóra, ha megszívleljük a következő mondat: „Tervezz a sérülteknek, és az mindenkinek jó lesz. Tervezz az épeknek, az csak az épeknek lesz jó, de már az idős embereknek például nem.”¹

Felhasznált források

Pulman digitális útmutató

www.ki.oszk.hu/pulman

Calimera digitális útmutató

www.ki.oszk.hu

Dr. Bartos Éva: *Esélyek és hátrányok a könyvtári ellátásban*

www.sk-szeged.hu

Várhelyi Eszter

Könyvtáros, a Berzsenyi Dániel Főiskolán információmenedzser szakirányú könyvtárosi és történelem tanári diplomát szerzett. 2005-től a Szegedi Tudományegyetem informatikus könyvtáros kiegészítő szakának hallgatója. Kutatási területe az esélyegyenlőség biztosítása a könyvtári ellátásban. Számos hazai szakmai konferencia résztvevője és előadója. Legutóbbi tanulmánya 2005-ben a *Korszerű könyvtárak* című tanulmánykötetben jelent meg az esélyteremtés témájában.

E-mail: varhelyieszter@citromail.hu

¹ A W3 ajánlása.

Pintér Róbert

Civil szervezetek az információs társadalomban és az információs társadaloméért*

Bevezetés: a kutatás háttéréről

Az INFONIA Alapítvány kutatócsoportja *Civil szervezetek az információs társadalomban és az információs társadaloméért* összefoglaló címmel 2005 tavaszán folytatott a szektor átalakulásával foglalkozó kutatást. Az empirikus vizsgálatsorozat általános képet ad a tágan értelmezett civil szektor információs és kommunikációs felkészültségéről, miközben teljeskörűen dokumentálja az „élcsapat”, az információs társadalmi fejlesztésekben élen járó kisebb szervezeti kör geneziséét és jelenlegi tevékenységrendszerét is. Ez a cikk a kutatás legfontosabb eredményeit és tanulságait ismerteti.

Egy civileket vizsgáló, információtársadalom-fókuszú kutatás indokoltsága

Az elmúlt évtizedekben egyre inkább megerősödő információs társadalmi folyamatok a civil társadalmat sem hagyták érintetlenül. A civil szektor mint az újfajta trendek tárgya egyrészt maga is átalakul: a hálózati szervezeti logika kikezdi a közösségformálás hagyományos módjait, miközben a fogyasztáscentrikus tömegmédia nem ad jó terepet a társadalmi problémák megvitatására, s végül a társadalmi érdektelenség nemcsak a politikát általában (demokratikus deficitként), hanem a civilszervezeteket is sújtja. Másrészt a civil társadalomnak eközben is meg kell őriznie funkcióit, és a gazdasági-politikai szféra túlsúlya ellenére is élnie kell azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ez az új korszak ad. Nem lehet nem észrevenni, hogy a globális folyamatokkal párhuzamosan az elmúlt évtizedben egyre inkább megjelent és megerősödött egy globális civil társadalom, felértékelődtek az új társadalmi mozgalmak, amelyek rendkívül hatékonyan használják saját céljaik elérése érdekében az információs és kommunikációs eszközöket is. A zöldek, a globalizációellenes csoportok, a feministák stb. (progresszív csoportok) mellett azonban, mint minden nagy változással járó átalakulás idején, most is megjelennek a társadalmi változásokra inkább negatívan reagáló hangok, így a nacionalisták, fundamentalisták, terroristák (reaktív csoportok) (Castells, 1996–98).

Ehhez az általános képhez képest sajátos helyzetet eredményeznek a magyar viszonyok. A rendszerváltás utáni Magyarországon az elmúlt tizenöt évben hármas átmenetnek voltunk tanúi:

* Készült a Nemzeti Civil Alap támogatásával a *Civil szervezetek az információs társadalomban és az információs társadaloméért – átfogó társadalomtudományi kutatás* keretében 2005 májusában. A kutatás további résztvevői: Borovitz Tamás, Csotó Mihály, Füzesi Péter, Juhász Lilla és Székely Levente.

1. miközben gazdaságilag a globális kapitalista termelési rendszernek lettünk a részesei,
2. politikailag pedig az egységesülő demokratikus Európa részei lettünk,
3. lezajlott egy *információs társadalmi átmenet* is, hiszen maga a cél, ahová felzárkózni szeretnénk (a fejlett nyugati világ) jelentős átalakuláson ment keresztül ez alatt a másfél évtized alatt.

E három nagy folyamat során a civil társadalom inkább nyertesként, mint vesztesként jelenik meg: a kiindulópontban tapasztalható állami túlsúly egyértelműen csökkent, a korábban illegálisba szorított vagy az államnak alárendelt civil szféra önálló sodni tudott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mind az elmúlt tizenöt év egésze, mind a jelenlegi helyzet ne lenne felemás: továbbra is megoldatlanok a *finanszírozás* kérdései, továbbra is fennáll a civilszervezetek *társadalmi jelenlétének súlytalansága*, illetve politikai és gazdasági *függősége*, miközben *társadalmi megbecsültségük és presztízsük alacsony szintje* gyakorta szélmalomharccá teszi tevékenységüket.

Az állami-politikai szféra, a gazdaság és a tudomány mellett a negyedik szektort alkotó civil társadalom létezése és a nyugtalanító belső problémák ellenére is hatékony működése a sikeres társadalomfejlődés záloga. Különösen fontos, hogy a négy említett szektor és annak szereplői között milyen minőségű a kommunikációs csatorna, mennyire terheltek a viszonyok, milyen az együttműködés jellege és beszélhetünk-e partneri kapcsolatokról, kölcsönösségről (Wilson, 2003, 2004).

Bár az információs társadalmat sokan divatos, múlt jelenségek gyűjtőfogalmaként értelmezik, az elmúlt évtizedekben megjelent társadalomelméleti munkák (köztük a legfontosabb, Manuel Castellsnak az információ koráról írt trilógiája) és empirikus kutatásokról beszámoló szacikkek alapján kijelenthető, hogy ez a fogalom olyan létező folyamatokat takar, melyeknek a tétje a felzárkózás – nemcsak hazánk felzárkózása Európához, hanem Európáé is a világhoz, amikor 2010-re a legfejlettebb tudásalapú gazdasággá válást tűzi ki célul. Egy, az információs társadalommal foglalkozó civilszervezeteket vizsgáló kutatás tehát, amely egyrészt általában vizsgálja a hazai civil szektor beágyazódását az új típusú folyamatokba, másrészt koncentráltan foglalkozik a kifejezetten az információs társadalom témáit zászlójukra tűző szervezetekkel, kiemelten járulhat hozzá a különböző *szektorok közötti kapcsolatok szilárdabbá tételéhez*, s így a társadalmi felzárkózáshoz. Mindezen túl *javíthatja a társadalmi látásvizonyokat* a civil szféra környezetében, olyan tudást „megtermelve”, ami mind a civilek, mind az ezen a szférán kívüliek számára képes segítséget adni a legújabb társadalmi folyamatok megértéséhez.

A kutatás célja és irányultsága

Ez a civilekről szóló kutatás alapvetően két irányból kívánja tisztázni a szektor és az információs társadalom kapcsolatát:

1. Hogyan alakul át az új trendek hatására a magyar civil szféra, mennyiben élnek az újonnan felkínálkozó információs és kommunikációs lehetőségekkel a szervezetek?

2. Mekkora az a civil társadalmi metszet, amely kifejezetten az információs társadalom fejlesztését tekinti alapvető feladatának, hogyan jött létre, hogyan épül fel és mik a jellegzetességei, hogyan ágyazódik be a terület általános fejlesztési rendszerébe?

A fenti kérdésekre választ kereső vizsgálat – szándéka szerint, miközben általános képet ad a civil szektor információs és kommunikációs felkészültségéről (ún. *readiness* vizsgálat) – teljeskörűen dokumentálja az „élcsapat”, az információs társadalom kiépítésében élen járó kisebb szervezeti kör geneziséjét és jelenlegi tevékenységrendszerét.

A kutatás első része alapvetően tényfeltáró, leíró jellegű, szándéka szerint azokat a szervezeti és humán kapacitásokat összegzi, amelyek pillanatnyilag rendelkezésre állnak a szektorban az információs és kommunikációs eszközök potenciális kihasználása terén. Ennek következtében képes lehet megmutatni azokat az általános hiátusokat is, ahol akár kívülről jövő segítséget is igényelhetnek a szervezetek (pl. informatikai frásztudás – szakképzett tanácsadók, tartalomfejlesztés, eszközök stb.).

A kutatás második része az információs társadalmat tevékenységük fókuszába állító szervezetek létrejöttét, céljait és fejlődését dokumentálja; illetve azt járja körbe, hogy azok mennyiben képesek együttműködni az ezen a téren működő állami, gazdasági és tudományos intézményekkel, mekkora a szakmai elfogadottságuk, ismertségük és érdekérvényesítő képességük, közvetve tehát azt is vizsgálja, hogy miként lehetne javítani helyzetükön.

A kutatási módszerek és eredmények

A kutatás során felhasznált módszerek a következők voltak:

1. Általános kutatás:

- Egyszerű véletlen mintavétel 2005 tavaszán az irodával és telefonnal rendelkező hazai civilszervezetekből (N = 252), kb. 10 perces telefoninterjú (kérdőív kitöltésével) az információs és kommunikációs *readiness* feltárására, azoknak a területeknek a megtalálása érdekében, ahol a szervezetek külső segítséget igényelhetnek; a szervezetek attitűdvizsgálata, az információs társadalomhoz vezető átalakulással kapcsolatban; az infokommunikációs mintázatok (eszközhasználati jellegzetességek) felmérése.
- Az internetes jelenlét sajátosságainak leírása a telefonos mintába bekerült civil szektorbeli szereplőknél, azok honlapjának tartalomelemzése alapján. (A telefonos mintába bekerült 252 szervezet közül 107 rendelkezett saját honlappal.)

2. A civil szektor az információs társadalmi átalakulásért:

- 27 szakértői interjú az országos hatókörű, aktív (nem alvó), a médiában is feltűnő civilszervezetek vezetőivel, legagilisabb munkatársaival.
- Genezis-, esemény- és tevékenységtörténet egyrészt az interjúk, másrészt az érintett szervezetek sajtómegjelenése alapján (sajtó- és diskurzuselemzés, napi- és hetilapok, internetes források visszamenőleges elemzése).
- Szakértői fókuszcsoporthoz tartozó kutatás 4 csoportban az érintettek (az említett négy fő szektor – az állam és a politikai élet, a gazdaság, a tudomány és a civil szféra –

képviselői) részvételével a magyar információs társadalomról, a szereplők egymáshoz való viszonyáról, valamint a civilszervezetekről és azok tevékenységéről alkotott vélemények megismerésére.

A kutatáshoz tartozó adatfelvételeket követően öt jelentés és egy összegző elemzés készült az eredményekről. Ez a rövid tanulmány tehát ugyanezt a struktúrát követve a következőket mutatja be:

1. Információs paradicsomban a civilek? Valóság több olvasatban. A kérdőíves kutatás tanulságai.
2. A civilszervezetek internetes jelenlétének vizsgálata. A honlapelemzés tanulságai.
3. A magyarországi információs társadalomért tevékenykedő legjelentősebb NGO-szereplők. A mélyinterjúk kutatás tanulságai.
4. A magyarországi információs társadalomért tevékenykedő legjelentősebb NGO-szereplők. A sajtóelemzés tanulságai.
5. Az információs társadalomért tevékenykedő civilszervezetek beágyazódása és megítélése a fejlesztésben érdekelt csoportok szemszögéből. A fókuszcsoportos kutatás tanulságai.
6. Civilszervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért – tanulságok.

A vizsgálat során elkészült adatbázisok tudományos céllal szabadon kutathatók, figyelembe véve a kutatásban érintettek (szervezetek és személyek) adatainak védelmét. Így hozzáférhető a kérdőíves adatfile (SPSS-formátumban), az elemzett honlapok listája, nyitólapjainak képe (a vizsgálat idején) és kódolói adatlapjai, a szakértői interjúk rövid összegzése és – ahol lehetséges – hanganyaga, valamint a fókuszcsoportos beszélgetések teljes szöveges átirata (magyar nyelven).³⁶

Röviden a részkutatások legfontosabb eredményeiről

A civil szféra informatikai felkészültsége

A 252 hazai civilszervezet bevonásával készült telefonos vizsgálat a telefonnal és irodával rendelkező társadalmi szervezetekre tekinthető reprezentatívnak. A minta az előzetes várakozásokhoz képest igen előnyös helyzetben láttatja a hazai civilszervezetek szakember- és eszközellátottságát. A mintába bekerült szervezetek több mint 90%-a rendelkezik vezetékessé telefonnal, számítógéppel; 28%-uk munkáját saját informatikus segíti, több mint háromnegyedük rendelkezik internetes hozzáféréssel. A számítógépet és az internetet elsősorban irodai munkára, kapcsolattartásra és információgyűjtésre használják. A legtöbb civilszervezet munkatársainak nem okoznak problémát az olyan alapvető informatikai feladatok, mint a fájlkezelés, szövegszerkesztés, táblázatkezelés, adatbázisok létrehozása, felcsatlakozás az internetre, információkeresés, e-mail üzenetek küldése és fogadása.

A mintába került civilszervezetek leginkább az eszközök tekintetében éreznek hiányosságokat, jobb számítógépekre, új szoftverekre és perifériákra mutatkozik a legnagyobb igény. Informatikus szakemberekre, pályázatiírókra, informatikához értő önkéntesekre tulajdonképpen nincs szükségük, sokkal inkább igényelnék meglévő munkatársaik informatikai szakmai továbbképzését.

A civilszervezetek képviselői úgy gondolják, hogy a hazai civil szférának alacsony az informatikaeszköz-ellátottsága, ami hátráltató tényezőként jelenik meg, mert az információs és kommunikációs technológia fejlődése nagyobb esélyt kínál céljaik elérésére, valamint bevételszerző képességük növelésére.

Honlappal való ellátottság és az internetes jelenlét jellemzői

A kiindulásként elvégzett telefonos kérdőíves vizsgálat mintájában szereplő szervezeteknek mintegy 42%-a (összesen 107 szervezet) rendelkezett működő, elérhető és elkülöníthető honlappal a 2005 tavaszi vizsgálat idején. A rész kutatás néhány fontos megállapítása:

- A vizsgált oldalak egynegyede nem működik megfelelően: bizonyos funkciók nem üzemelnek, egyes linkek nem működő honlapra, illetve belső oldalakra vezetnek.
- A leggyakoribb civilspecifikus tartalmi elemek a szervezetet bemutató és a szervezet szolgáltatásairól szóló információk. A standard honlapmenüpontok közül a linkgyűjtemény a leggyakoribb, melynek előfordulási aránya ugyan nem éri el az 50%-ot, ám így is messze megelőzi a kategória többi elemét.
- Az oldalak egyharmadára az utóbbi egy évben nem került fel friss, aktuális tartalom, 44%-uk pedig egyáltalán nem is közöl híreket.
- A honlapok kevesebb mint egyharmadán található idegen nyelvű tartalom.
- A szinte kötelezőnek tekinthető e-mail cím ugyan az oldalak döntő többségén (89%) meg van adva, de egyéb interakcióra lehetőséget kínáló funkciót csak limitált számban találunk.
- Levelezőlista, „csevegési” és szavazási lehetőség csak elenyésző számban lelhető fel a honlapokon.

Elmondható, hogy a magyar civil honlapok döntő többségének célja elsősorban az *online* jelenlét biztosítása, az internet csupán egy újabb bemutatkozási platformot jelent számukra. A felmérésbe bekerült honlapok áttekintése alapján megállapítható, hogy a civil szféra *online* jelenléte még gyermekcipőben jár Magyarországon. A néha esztétikus, máskor kevésbé igényes kiállítású honlapok nagy többsége statikus oldalakból épül fel, amelyek általában *kevés információt* tartalmaznak, és nem aknázzák ki a világhálóban rejlő lehetőségeket. Az összkép elég vegyes, a jelenlegi visszafogottság egy aktívabb jövőbeli *online* civil világra is utalhat, de egy továbbra is statikus univerzum gyökeireit ugyanúgy magában hordozhatja.

Az információs társadalmat tevékenységük fókuszába állító szervezetek

A kutatás során összesen 27 szakértői interjú készült az országos hatókörű, aktív (nem alvó), a médiában is feltűnő civilszervezetek vezetőivel, legáltalánosabb munkatársaival, továbbá megtörtént ugyanezen szervezetek sajtóbeli megjelenésének a feltárása 1994-ig visszamenőleg.

Az „élcspathoz” tartozó társadalmi szervezetek meglehetősen sokszínűek. A nemzetközi hírű Teleház Mozgalom és a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság (NJSZT) mellett a legjelentősebb és leginkább meghatározó csoportnak a gazdasági szervezeteket tömörítő iparági érdekvédelmi szervezetek tekinthetők (pl. IVSZ). Rajtuk kívül meghatározóak még az állami szférához, illetve a tudományos szférához kötődő civilszervezetek; a nagy nemzetközi hálózatok egyes magyar tagjai (pl. W3C); az alulról jövő civil kezdeményezések (pl. NETÉRT); és a szabad szoftverek felhasználásához kötődő szervezetek.

Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált szervezetek véleményalkotása a magyar információs társadalmat illetően jól beleilleszkedik a nemzetközi kontextusba: a fejlődés centrumaként az Egyesült Államokat azonosítják, amelyet követni próbál a megosztottsága miatt lemaradásban lévő Európai Unió. Magyarország azonban még az Európai Unió más tagországaival összehasonlítva is rossz helyzetben van.

A megkérdezettek között nagy egyetértés mutatkozik abban, hogy az információs társadalom kiépítése állami feladat. Ugyanakkor – noha már történtek lépések a fejlesztés irányában – a magyar állam közigazgatása és kormányzata is lemaradásban van, nincs megfelelően kidolgozott állami stratégia, vagy azt nem valósítják meg.

Az elmúlt évtizedben négy olyan nagyobb nyilvános társadalmi szervezetekhez voltak köthetők: az illegálisszoftver-diskurzus (BSA), a tartalomszabályozás-diskurzus (MTE), az internetköltség-diskurzus (NETÉRT) és a szabad szoftverekhez köthető szoftverszabaldalom-diskurzus (Linuxfelhasználók Magyarországi Egyesülete).

A civilek részvétele az információs társadalom fejlesztésére irányuló programokban

Az állam, a gazdaság, a tudományos szféra és a civilek képviselőiből összeállított szakértői fókuszcsoporthoz véleménye alapján az állam és a gazdaság kettőse játszik uralkodó szerepet a fejlesztési programokban. A többiek egyrészt mellőzötteknek érzik magukat, másrészt ezt valahogy természetesnek tartva el is fogadják, és ettől a kettőstől, „felülről” várják a „megváltást”. Mivel a szereplők szinte kivétel nélkül felülről jövő – a politikától, illetve a gazdaságtól kiinduló – impulzusokat várnak, ez olyan kulturális közeget hoz létre, ami egyáltalán nem kedvez a civil megoldások kialakulásának. A civilek működését is egy átpolitizált és gazdasági indíttatású rend igazgatja. Tovább rontja a helyzetet, hogy ritka a csupán civil identitással rendelkező civil, gyakran maguk a vizsgált szervezetek sem civilként határozzák meg önmagukat. Ezért fontos értelmezésbeli kérdés, hogy ki tekinthető civilnek – éppen azért, hogy ne zárjunk ki indokolatlanul

senkit sem ebből a körből. Ha a civilszervezetek körét szűken határozzuk meg, vagyis nem értjük bele pl. az érdekképviselőket (pl. *IVSZ*), az ernyőszervezeteket és akcelerátorokat (pl. *NIOK* vagy *Zöld Pók*), valamint a nemzetközi „fiókszervezeteket” (pl. *W3C*), hanem csak az alulról jövő kezdeményezésként létrejött, minden gazdasági és politikai érdektől mentes és tisztán hazai civil szerveződések soroljuk ide, akkor nagyon kevés ilyen szervezetről adhatunk számot Magyarországon.

A kutatás egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a fejlesztésben érdekelt felelős szereplők (az állam, a gazdaság, a tudomány és a civilek) közötti kötőanyagot azok a civilek, legfőképpen pedig a „félíg civilek” adhatják, akiknek átjárásuk van az egyes szférák szereplővilágai között, mivel egyidejűleg többszörös identitással rendelkeznek. A probléma csupán az, hogy ezek a „félíg civilek” egyáltalán nem tartják magukat civileknek, aminek egyik legfontosabb oka, hogy a civil szektornak meglehetősen rossz a megítélése, így nem tudnak azonosulni a civil identitással.

A kutatás másik fontos hozadéka annak felismerése, hogy a civil funkciókat ezen a téren egyelőre többnyire vagy mások látják el, vagy senki sem látja el őket Magyarországon. A civilek láthatatlanok, más szereplők és sok esetben önmaguk sem tartják civilnek még azt a kevés létező szereplőt sem, akik a területen vannak.

Ami mégis vigasztalhat minket, az talán az lehet, hogy ez csak egy pillanatkép, amely a 2005 tavaszi állapotokat rögzíti. A civil szektor folyamatos mozgásban és fejlődésben van, így eljőhet még az az idő, amikor itthon is felnő az információs társadalom-
ban rá váró feladatokhoz.

Befejezés: a kutatás általános tanulságai

Kutatásunk egymással szorosan összefüggő eredményei természetesen nemcsak az egyes rész kutatások szintjén fogalmazhatók meg, hanem a kutatás általános szintjén, az egészre vonatkozóan is fontos tapasztalatokkal gazdagodtunk. Az alábbi összefoglalás így nemcsak az eddig bemutatott részvizsgálatokból leszűrhető legfontosabb állításokat emeli ki, hanem fontos további, általános összefüggésekre is rámutat.

Kit nevezünk civilnek?

Az első és legfontosabb eredmény az, hogy Magyarországon nincs általánosan elfogadott „szabály” arra, hogy kit nevezhetünk civilnek, vagyis kik vonhatók be egy ilyen kutatásba. Ha pontosak akarunk lenni, akkor azt mondhatjuk, a „nonprofit szektor”, „harmadik szektor” vagy „civil szektor” szervezeteire egyidejűleg jellemző, hogy nem profitszerzési célok vezérik őket, és esetleg keletkező profitjukat nem oszthatják fel a tagok, az alapítók vagy a tulajdonosok között. Autonóm módon, a kormányzati szektortól szervezetileg elkülönülve működnek, bizonyos fókig intézményesültek, önálló jogi személyiséggel bírnak, működésükben fellelhető az önkéntesség, az öntevékenység, a jótékonyság és a civil kezdeményezések valamilyen eleme. Végül közvetlenül vagy áttételesen a tágabb közösség érdekeit, a közjót (is) szolgálják, nem követnek pártpolitikai célokat és nem épülnek be a hatalmi struktúrába.

Kutatásunk első részét tekintve így kétségek támadhatnak például a kamarák vagy az egyházak, második részére nézve pedig például a gazdasági érdekképviseletek „civilségét” illetően. A félreértéseket tisztázandó, fontos leszögezni tehát, hogy a kutatás – címe ellenére – nem a szűkebb értelemben vett önszerveződő civileket, hanem a tágan értelmezett társadalmi szervezeteket, a harmadik szektort vizsgálta. Tehát miközben a vállalkozásokat és az állami szerveket egyértelműen kizártuk a kutatásból, az általuk létrehozott társadalmi szervezeteket indokolt esetben már bevontuk a vizsgálat körébe.

Ez nemcsak szórszálhasogatás vagy csupán a kutatókra tartozó definíciós probléma, mivel felvet a civilek identitásával és önmeghatározásával kapcsolatos dilemmákat, valamint az ezek alapján megfogalmazódó gyakorlati kérdéseket is. Ha túl szűken határozzuk meg a civilség kritériumait, akkor szinte senki nem fér bele a meghatározásba, ha pedig túl tágan, akkor olyanok is benne lesznek, akiket nemhogy mások nem tartanak civilnek (társadalmi szervezetnek), hanem önmagukat sem így azonosítják. Ennek pedig fontos következményei lehetnek például arra, hogy miként lehet a civilekkel együttműködni, őket segíteni, pontosan kiket is kell segíteni, kikre vonatkozóan indítsanak az állam programokat stb.

Sztereotípiák

Bár a legtöbb ember nem tud pontos meghatározást adni a civilszervezetekre vonatkozóan, ez nem jelenti azt, hogy ne lenne véleménye róluk. Ennek oka azokban a sztereotípiákban lelhető fel, amelyek legtöbbünk tudatában megvannak, és általában segítenek eligazodni a világban. Ezeket a sztereotípiákat ugyan nem vizsgáltuk, de létezésük jól érzékelhető volt mindvégig a kutatás során. Nemcsak a fókuszcsoporthoz tartozók részletek között (az állam, a gazdaság és a tudomány képviselői részéről) merültek fel igaznak hitt sommás ítéletek a civilekre vonatkozóan, hanem maguknak a civileknek az önképében is ezek látszanak meghatározó szerepet játszani. Ilyen tévhitet tükröz például az a negatív kép, miszerint a civilek informatikailag rosszul felszereltek, legtöbbjük általában járatlan az informatikai kérdésekben, és nem értenek az eszközök kezeléséhez. Mivel a civil szektor informatikai felszereltségét és felkészültségét illetően Magyarországon korábban – kevés kivételtől eltekintve – nem folytak kutatások, ezek a sztereotípiák az alapvető adatok hiányában sem megerősítést, sem cáfolatot nem nyertek eddig.

Kutatásunkból azonban kiderült, hogy a civilekre vonatkozó makacs elképzelések helyenként egészen biztosan félrevezetőek. A civilszervezeteknek létezik egy olyan köre (a kérdőíves felmérés során vizsgált, illetve a honlapot fenntartó, irodával és telefonnal rendelkező szervezetek), amelyekre nem igaz, hogy csapnivaló lenne az informatikai ellátottságuk, vagy, hogy ne ismernék és ne használnák az informatikai eszközöket, az internetet. Ezek a sztereotípiák tehát olyan féligazságok, amelyek a vizsgált szervezeti körre vonatkozóan nem állják meg a helyüket, gátolják a tisztánlátást, s így a szektor hatékony működését és további fejlesztését is. El kell fogadni, hogy a civilek egy része versenyképes tudással és készségekkel, a legfejlettebb technológiák segítségével végzi tevékenységét, és ezeknek az esetében nem egyszerűen az alapvető infrastrukturális feltételek megteremtésére van szükség, mivel azok már régóta adottak számukra.

Fejlesztési irányok

Az, hogy a civilek „krémje” (az önálló irodával és bejelentett telefonnal rendelkező szervezetek) eszközellátottsága jobb, eszközhasználati kultúrája pedig kifinomultabb, mint amit a társadalomban élő kép feltételez róluk, természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne még bőven fejleszteni való.

Röviden, csak a legfontosabbakat megemlítve, a kutatásból kiderül, hogy nem egyszerűen eszközökre, illetve megfelelően képzett külső szakemberekre, hanem az önkéntesek és a munkatársak informatikai készségeinek szisztematikus javítására, a meglévő eszközpark további fejlesztésére van szükség. Ezzel párhuzamosan még újabb és funkciókban gazdagabb civil honlapokra is szükség volna, amelyek jobban kihasználják az internetben rejlő lehetőségeket. Ideje továbblépni az egyszerű elektronikus jelenlétet mutató gyakorlat felől az interaktív és tranzaktív szint felé.

A kutatás második részéből kiviláglik, hogy egyes területeken (pl. a jogvédelem terén) hiány van az információs társadalom bizonyos funkcióinak civil kezelésében. A civilek helyett vagy mások (pl. az állam, a tudomány és a gazdaság szereplői), vagy senki sem végzi el ezeket a feladatokat. Ez azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy az államnak kellene aktívabb támogató szerepben fellépnie, sokkal inkább azoknak a szomszédos területeken dolgozó egyéneknek és szervezeteknek a segítségére lehetne támaszkodni, akik akár civil tevékenységet is végezhetnének, de most nem vagy csak kevéssé végeznek ilyet. Nem egyszerűen a szektorba áramló több (állami) pénzre, hanem nagyobb *civil kurázsira* és társadalmi felelősségvállalásra van szükség azoknak a hozzáértő szakembereknek a részéről, akik jelenleg (elfoglaltságból, kényelemből stb. fakadóan) nem fejtenek ki civil aktivitást. A cselekvés nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy minél többen vállaljunk közvetlen politikai és gazdasági érdekektől mentes, önkéntes társadalmi szerepet, mivel csak mi magunk hozhatunk létre erősebb civil társadalmat, ami magáénak érzi az információs társadalom kiépítésének feladatait, és tevékenyen részt vállal azok megoldásában. Az állam és a gazdaság jellegénél fogva számos feladat közvetlen ellátására alkalmatlan, így nem várható minden kezdeményezés és megoldás ezektől a szféráktól, legfeljebb az ehhez szükséges támogatás biztosítása. Az ennek révén erősödő civil mező pedig – annak köszönhetően, hogy a civil szektorban is tevékenykedő szakembereknek jellemzően átjárási lehetőségük van az egyes szektorok között, ami rálátást biztosít a feladatokra és a forrásokra – olyan kötőanyagként is működhet, amely a fejlesztési programokkal kapcsolatos döntésekben érintett, sokféle háttérrel rendelkező szereplőket folyamatosan kommunikációközelben tartja.

Elméleti megfontolások

Természetesen elméleti hozadéka is van a kutatásnak. Az egyik legfontosabb ilyen eredmény talán az, hogy újra kell gondolni az említett szereplőnégyesre vonatkozó wilsoni elméletet. Az állam, a gazdaság, a tudományos kutatók világa és a civilek „négyesfogatát” (Wilson gyémántmodelljét) egyrészt ki kell bővíteni legalábbis a médiával, miközben a vizsgálódást globális és regionális irányban is, felfelé és lefelé egyaránt ki kell tágítani.

Ezzel párhuzamosan további kutatásokra van szükség. A félrevezető sztereotípiák ellen friss, pontos adatokkal lehet fellépni, amelyekre hivatkozni lehet. Rendszeresen meg kell ismételni a vizsgálatokat, hogy idősoros számadatokkal is rendelkezünk, ugyanakkor ki kell bővíteni a vizsgálódást az irodával nem rendelkező szervezetekre is. Végül olyan mélyfúrásokra van szükség, amelyek egyes résztemákat képesek feldolgozni és összefüggéseiben is megmutatni (ilyen lehet pl. aktuálisan a szoftver-szabadalmi direktíva bukása és a civil szektor fellépése közötti összefüggések feltárása itthon és Európában).

Irodalom

- Castells, Manuel (2005, [1996]): *A hálózati társadalom kialakulása*, Budapest: Gondolat–Infonia.
- Castells, Manuel (1997): *The Information Age: Economy. Society and Culture*. Vol. II. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1998): *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. III. *End of Millenium*. Oxford: Blackwell.
- Török Marianna – Oprics Judit (2004): Magyarországi civil szervezetek informatikai és egyéb kommunikációs jellemzői. In *BME–ITTK kutatási jelentés, 2004*, 27–28.
- Wilson, III, Ernest J. (2003): *The Information Revolution in Developing Countries*. Cambridge: MIT Press.
- Wilson, III, Ernest J. (2004): Scholarship and Practice in the Transitions to a Knowledge Society. *Items & Issues*, Spring/Summer 2003, Vol. 4 No. 2–3.
http://www.ssrc.org/programs/publications_editors/publications/items/online4.2_3/wilsonITEMS4.2_3.pdf, letöltve 2006. február 18.

Pintér Róbert

Szociológus és politológus, 1998 óta a Budapesti Műszaki Egyetemen működő Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkatársa, 2006-tól tudományos és stratégiai igazgatója. 2001–2005 között az Információ-és Tudásmenedzsment Tanszék tanársegédje, 2006-tól adjunktusa. Számos hazai és nemzetközi kutatási program résztvevője. 2005-ben fejezte be tanulmányait az ELTE szociológiai doktori iskoláján. 2005 nyarától az *Információs Társadalom* című folyóirat főszerkesztője. Kutatási területei: az információs társadalom elmélete, Magyarország és az Európai Unió információs társadalmi fejlettsége és politikája, új média, internetkultúra, internetpolitika és internetgazdaság, észak-európai információs társadalmak, elektronikus demokrácia.
 E-mail: pinter.robort@ittk.hu

SZEMLE

HÁLÓZATOK, TÁRSADALMI TŐKE

Információs technológia, hálózatok és közösségi hangok: társadalmi befogadás a városok regenerálódása érdekében

Jan Fernback: Information technology, networks and community voices: Social inclusion for urban regeneration

Information, Communication & Society, 2005/4 (december)

<http://www.tandf.co.uk/journals/titles/1369118x.asp>

Az információs és kommunikációs technológiai eszközök (IKT) világszerte megváltoztatták a városközpontok formáját és struktúráját. Az elektronikus hálózatokból és városi helyszínekből összetevődő hibrid terek a jövő várostervezésének hírnökei. A tanulmány szerzője azt vizsgálja, hogy az IKT-eszközök regenerálóképessége hogyan érvényesül a felbomló szomszédsági viszonyokban. A Blumer-féle szimbolikus interakcionizmus és kvalitatív interjúk módszerével folytatott kutatás eredményei szerint a belvárosok lakosai számára az IKT-eszközök kulcsszerepet játszanak a szomszédsági viszonyok és a közösség újraélesztésében.

Az internethasználók szociális támogatási hálózata

Valentina Hlebec, Katja Lozar Manfreda, Vasja Vehovar: The social support networks of internet users

New Media & Society, 2006/1 (február)

<http://nms.sagepub.com/>

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az internetnek a szociális kapcsolatokban betöltött szerepét vizsgáló kutatási ághoz kapcsolódik. A kétféle felmérésből származó adatok azt mutatják, hogy az internetnek korlátozott hatása van a társadalmi kapcsolatok terén: a kutatók csak az olyan, hátrányosabb helyzetű internethasználók esetében találtak nagyobb szociális hálózatot, mint például az elváltak vagy az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Ugyanakkor ezeknek a csoportoknak az esetében a szociális hálózatok struktúrája eltérő volt az átlagostól (több barát, kevesebb rokon és gyengébb kapcsolatok). Az ilyen csoportok kommunikációjában az internet kiegészítő szerepet tölt be.

Online és offline élet a neten: a társadalmi tőke mérése az elektronikus hálózatok korában

Dmitri Williams: On and Off the 'Net: Scales for Social Capital in an Online Era
Journal of Computer Mediated Communication, 2006/1 (január)
<http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/>

A társadalmi tőke és az internet kapcsolatával foglalkozó tudósoknak időről időre gondot okoznak a televíziókutatástól örökölt elméleti keretek, mivel a televízión keresztül létrejövő társas kapcsolatok mások, mint amelyek online jönnek létre. Ebből az alapvető különbségből kiindulva megállapítható, hogy a társadalmi tőkével kapcsolatos kutatásokban az internet korában nem használhatjuk ugyanazokat a feltevéseket és ugyanazokat a változókat. E hiány áthidalására a tanulmány írója speciális skálákat dolgozott ki az interneten létrejövő társadalmi tőke mérésére (*Internet Social Capital Scales, ISCS*). Ezek a skálák két különböző fajta társadalmi tőke – a „hidat alkotó” (*bridging*), illetve a „kötődést jelentő” (*bonding*) kapcsolatok megragadására szolgálnak, *online* és *offline* kontextusban egyaránt.

KOMMUNIKÁCIÓ

Láncclevelek: folklór az internet korában

Marjorie D. Kibby: Email forwardables: folklore in the age of the internet
New Media & Society, 2005/6 (december)
<http://nms.sagepub.com/>

Az e-mailes kommunikáció olyan környezetet hívott életre, ahol az üzenetnek önmagában „igazságértéke” van, és ugyanakkor a levelek küldőinek csökkentek az elküldött üzenetek típusával kapcsolatos gátlásai. Mivel e két dologhoz hozzájárul még a kényelem és az a lehetőség is, hogy egy kattintás révén nagyszámú emberrel lehet kommunikálni, az e-mail a pletykák, mondák és városi legendák terjesztésének gyors és hatékony eszközévé vált. Az e-mail nemcsak egy új folklór megszületését hozta magával, hanem felélesztett ma is releváns mondanivalójú régi történeteket is, példa nélküli mértékben elősegítve azok terjedését.

A több résztvevős online videojátékok szociális-érzelmi és feladatorientált kommunikációjának elemzése

Jorge Peña, Jeffrey T. Hancock: An Analysis of Socioemotional and Task Communication in Online Multiplayer Video Games
Communication Research, 2006/1 (január)
<http://crx.sagepub.com/>

A tanulmány szerzői szerint a kutatások eddig kevés figyelmet fordítottak a kikapcsolódást szolgáló, szórakozási célú számítógépes alkalmazások elemzésére. E hiány pótlásá-

ra a kutatók egy *online* videójáték résztvevőinek 5826 szöveges üzenetében foglalt szociális-érzelmi és feladatorientált tartalmi elemeket vizsgálták. Megállapításuk szerint a videójáték résztvevői – a társadalmi információfeldolgozás (*social information processing*) elméletével egybehangzóan – jóval több szociális-érzelmi tartalmú üzenetet küldtek egymásnak, annak ellenére, hogy a játék célja a harc volt. A tapasztaltabb játékosok több pozitív és kevesebb negatív szociális-érzelmi üzenetet írtak, mint a kevésbé tapasztaltak, s üzeneteik nyelvezete több speciális elemet (emotikonokat, rövidítéseket stb.) tartalmazott.

AZ ÉN

Fejlődés és információkeresés: esettanulmány a személyes fejlődésről és az internet böngészéséről

Jarkko Kari: Evolutionary information seeking: A case study of personal development and Internet searching

First Monday, 2006/1 (január)

http://www.firstmonday.org/issues/issue11_1/kari/index.html

A cikk a következő kérdést járja körül: Mi köze van az internetes keresésnek a személyes fejlődéshez? Az egy megfigyelt személy internetes kereséseinek elemzésén és a vele készített interjú alapján esettanulmány a személyiség és az internetes keresés között négyfajta kapcsolatot talált: *a)* az internet a fejlődés kontextusában; *b)* fejlődés az internet kontextusában; *c)* az internethasználatra ható fejlődés; és *d)* a fejlődésre ható internethasználat. Egyes megfigyelt jelenségek inkább regresszióra, mintsem fejlődésre utaltak.

Az internettel együtt felnőtte válni: kvalitatív kutatás annak feltárására, hogy az internet hogyan vált a fiatalok életének elválaszthatatlan részévé

Sally J. Mcmillan, Margaret Morrison: Coming of age with the internet: A qualitative exploration of how the internet has become an integral part of young people's lives

New Media & Society, 2006/1 (február)

<http://nms.sagepub.com/>

Hetvenkét kollégiumi diák önéletrajzi írásait elemezve a tanulmány azt térképezi fel, hogy a diákok életét hogyan befolyásolta az a tény, hogy együtt nőttek fel az internettel és a hozzá kapcsolódó technológiákkal. Az írások négy elsődleges területre engednek bepillantást: önmaguk, családjuk, valóságos környezetük és online közösségeik világába. Amellett, hogy a fiatal felnőttek írásai mind a négy területen kettősségről árulkodnak, maguk az érintettek is a világhálótól való egyre nagyobb függésükről számoltak be.

5. Információs társadalom szakmai napok

Információs társadalom szakmai napok, 2005

Részletes program

2005. november 28.

„INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLIS INTEGRÁCIÓ”

Az ITOK és a BME–UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ közös rendezvénye az információs társadalom szakmai napok keretében

Helyszín: Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
1054 Budapest, Akadémia u. 3.

10.00–10.05	Köszöntő
10.05–10.20	Megnyitó – <i>Göncz Kinga</i> , miniszter (Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium)
10.20–10.35	<i>Csepeli György</i> , politikai államtitkár (Informatikai és Hírközlési Minisztérium): <i>e-Szociálpolitika</i>
10.35–10.50	<i>Magyar Bálint</i> , miniszter (Oktatási Minisztérium): <i>Oktatáspolitikai és szociálpolitika</i>
10.50–11.00	Kávészünet
11.00–11.15	<i>Vaspál Vilmos</i> , elnök (FreeSoft Rt.): <i>A bátonyterenyi távmunkahely centrum eredményei</i>
11.15–11.30	<i>Dombi Gábor</i> , főtítkáár (Informatikai Érdekegyeztető Fórum – Inforum): <i>Kor- és határtalanul – Új generációk az interneten</i>
11.30–11.45	<i>Ferge Sándor</i> , szakértő (Informatikai és Hírközlési Minisztérium): <i>Közös jószág – közösségi modellek az esélyegyenlőség szolgálatában</i>
11.45–12.00	<i>Székely Levente</i> – <i>Kollányi Bence</i> , kutatók (BME – Információs Társadalom- és Trendkutató Központ): <i>Hátrányos helyzetű csoportok az adatok tükrében – a World Internet Project magyar eredményei</i>
12.00–12.45	Ebédészünet
12.45–13.45	<i>Bemutakozik az INFONIA Alapítvány könyvprogramja</i>

Az INFONIA Alapítvány évek óta jelenteti meg az információs társadalommal kapcsolatos alpműveket és a legjobb hazai szakmunkákat, jelenleg a Gondolat Kiadó partnerisége mellett. A beszélgetés a könyvprogrammal kapcsolatos műhelytitkokba és tervekbe enged betekintést, valamint bemutatja a legfrissebb műveket. (A rendezvény ideje alatt kedvezményesen meg is vásárolhatók a kiadványok.)

DÉLUTÁNI PROGRAMOK

I. szekció. Kistelepülések társadalmi integrálódása az új évezredben

Szekciófelelős: *Molnár Szilárd*, kutatási igazgató (BME – Információs Társadalom- és Trendkutató Központ)

Az információs korszak a vidék Magyarországára felől. Új kihívások és innovatív megoldások, szolgáltatások a kis falvakban az ügyeségtől a hálózat nélküli internetig. Adaptálódás, lemaradás, életeselek, megmaradás és kitörési pontok:

- 14.00–14.15 *Székely György: A „társadalmi gondoskodás és együttműködés fejlesztése – akciókutatás” eredményei. A fejlesztési modell koncepciója és megvalósítása – elfogadás és ellenállás*
- 14.15–14.30 *Németh Andrea: Közösségi terek, társadalmi szerveződés és informatika Érdén*
- 14.30–14.45 *Hohl Ferenc: A teleházak jelentősége a vidéki népesség életében*
- 14.45–15.00 *Lengyel György: A cserénfai kísérlet néhány tanulsága*
- 15.00–15.15 *Füleki Dániel: Hogyan használják aprófaluban lakosok a PC-t és az internetet?*
- 15.15–15.30 *Eranus Eliza – Siklós Viktória: A cserénfai kísérlet hatásai*
- Poszter *Németh Sarolta: Ember és technológia közös hálózatban*
- 15.30–15.50 *Kérdések-vita*

II. szekció: Nők, inaktívok, kisebbségiek, idősek és fogyatékosok lehetőségei az új korszakban

Szekciófelelős: *Kolin Péter*, vezető kutató (BME Információs Társadalom- és Trendkutató Központ)

Hogyan képesek élni a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az újfajta infokommunikációs lehetőségekkel, milyen mértékben sújtja őket a digitális megosztottság. Követendő nemzetközi, vagy hazai legjobb gyakorlatok ezen a téren. Esettanulmányok, mélyfúrások.

- 14.00–14.15 *Keresztessy Éva – Tallér József: Lullenstyd Audiology – Félelmek és tartózkodás legyőzése (Fogyatékoság felismerése időben internetes segítséggel)*
- 14.15–14.30 *Kovács János: A szociális intézmények lehetőségei az idős emberek digitális írástudásának javításában – a pesterszébeti példa*
- 14.30–14.45 *Pál Attila: Akadálymentes Pécs-térkép projekt. Az ICT használata a fogyatékosokkal élők önálló életvitelének támogatásában*
- 14.45–15.00 *Várhelyi Eszter: Hátrányos helyzetűek a könyvtárban*
- 15.00–15.15 *Vránicsné Horváth Ildikó: Nők az információs társadalomban*

- 15.15–15.50 Kérdések-vita
- 15.50–16.00 **Kávészünet**
- 16.00 Az Inforum és az ITTK Idősinformatikai Műhelyének közös sajtótájékoztatója

III. Az Információs Társadalom Oktató- és Kutatócsoportok (ITOK) éves találkozója

- 14.00–15.50 **Az Információs Társadalom Oktató- és Kutatócsoportok (ITOK) éves találkozója (Zártkörű)**

ITOK-koordinátor: *Rab Árpád*, kutató (BME Információs Társadalom- és Trendkutató Központ)

A találkozó célja az év közbeni tapasztalatok megosztása, a hálózat működtetésével kapcsolatos teendők egyeztetése.

- 15.50–16.00 **Kávészünet**
- 16.00–18.00 **Műhely-konferencia (Szabadon látogatható)**
- 16.00–16.30*
Juhász Lilla – Pintér Róbert: Információs társadalom, információs stratégiák – hogyan készül egy ITOK tankönyv
- 16.30–17.00 *Víg Zoltán: Tantárgyi honlapok vizsgálata a felsőoktatásban*
- 17.00–17.30 *Székely Levente: A Leonardo igényfelmérés adatairól*

Az előadások várhatóan 15–20 percesek, kérdezni minden előadás után lehet.

Az előadásokat szakmai vita követheti.

Szekciófelelős *Rab Árpád*, kutató (BME Információs Társadalom- és Trendkutató Központ)

Az évek óta működő oktatási hálózat éves rendszeres találkozója és műhely-konferenciája, amelynek fókuszában ezúttal is a központok működése közben felmerült tudományos problémák megvitatása áll.

A szekciók végeztével:

- 19.00–21.00 **ESTI FOGADÁS** – *Helyszíne az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium*

2005. november 29.

IV. SZOCIÁLIS INFORMATIKAI MŰHELY-KONFERENCIA

Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
és a BME–UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ
közös rendezvénye az információs társadalom szakmai napok keretében

Információs tudás és innováció a szociális ágazatban

Helyszín: Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
1054 Budapest, Akadémia u. 3. Tükörterem

- 10.00–10.25 **Megnyitó**
Farkas Attila, kabinetfőnök (Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium)
- 10.25–10.45 *Molnár Szilárd*, Információs Társadalom- és Trend Kutató Központ:
Információs tudás és társadalmi tőke – lehet-e segíteni az információs technológiákkal?
- 10.45–11.05 *Molnár Dániel*, Iskolaszövetség: *Információs technológiák a szociális képzésekben*
- 11.05–11.20 **Kávészünet**
- 11.20–11.40 *Ligeti György*, *Kurt Lewin Alapítvány: Információs technológiák a napi szakmai gyakorlatban – egy kutatás tapasztalatai*
- 11.40–12.00 *Pankucsi Márta*, *Miskolci Egyetem: A digitális középiskola – digitális szociális munka?*
- 12.00–12.20 *Skultéti József*, Főpolgármesteri Hivatal: *Digitális adminisztráció – hogy viseli az intézményrendszer?*
- 12.20–12.45 **Ebédészünet**

DÉLUTÁNI PROGRAMOK

I. szekció: A délelőtti program folytatása

Szekciófelelős: *Kolin Péter*, vezető kutató (BME Információs Társadalom- és Trendkutató Központ)

- 12.45–13.00 *Györe Géza: Lehet-e hátrányos helyzetű az olvasó?*
- 13.00–13.15 *Fazekasné Márai Gizella: A www.koziglap.hu*
- 13.15–14.15 *Változhat-e a segítő szakma a technológiával?*
Kerekasztal-beszélgetés az előadókkal

II. szekció: Civilek az információs társadalomban (egy kutatás tanulságai)

Szekciófelelős: *Pintér Róbert*, tudományos és stratégiai igazgató (BME – Információs Társadalom- és Trendkutató Központ, ITTK)

Társadalmi szervezetek az információs társadalomért és az információs társadalomban. Informatikai felkészültség: az eszközellátottságtól a digitális írástudásig. Társadalmi szervezetek célzott aktivitása: informatikai tárgyú fogyasztóvédelemtől az érdekképviseleten át az önszerveződésig és tovább.

- 12.45–12.55 *Pintér Róbert* (BME–ITTK): *Civilszervezetek az információs társadalomban és az információs társadalomért – egy átfogó társadalomtudományi kutatás háttéréről*
- 12.55–13.10 *Székely Levente* (BME–ITTK): *Információs paradicsomban a civilek? A kérdőíves kutatás tanulságai*
- 13.10–13.25 *Borovitz Tamás – Csótó Mihály* (BME–ITTK): *Civilszervezetek internetes jelenlétének vizsgálata – A honlap-elemzési kutatás tanulságai*
- 13.25–13.40 *Füzesi Péter* (BME–ITTK): *A magyarországi információs társadalomért tevékenykedő legjelentősebb NGO-szereplők – A mélyinterjú és sajtóelemzési kutatás tanulságai*
- 13.40–13.55 *Pintér Róbert* (BME–ITTK): *Az információs társadalomért tevékenykedő civilek beágyazódása és megítélése a fejlesztésekben érdekelt csoportok szemszögéből – A fókuszcsoporthoz tartozó kutatás tanulságai*
- 13.55–14.15
Kérdések-vita
- A szekciók végeztével:*
- 14.15–14.30 **Zárszó, a konferencia zárása**

Az előadások anyagai PDF-ben es PPT-ben elérhetők a következő linken:
<http://www.ittk.hu/itszn/>

CONTENTS

*Lectori salutem!***Kinga Göncz****„Informatics for the disempowered/underprivileged in social informatics”****László Z. Karvalics****The changing contexts of social policies in the information society**

Up-to-date political strategies elaborated along the lines of economic rationality must regard members of underprivileged groups as potential knowledge carriers and „assets”. At this „macro-level” a new launching pad for affirmative action is appearing: knowledge asset management (KAM). This approach is reformulating the opportunities and the imperatives of intervention for the benefit of the social groups concerned. The author of the article, introducing the selected papers of the conference organized in the frames of „Information Society Days”, briefly reviews and comments on the characteristics of the situation of various underprivileged groups (the elderly, expectant mothers and those with babies, disabled people, Romani) which constitute an existentially and intellectually marginalized quarter of society, including children and youth taken care of by the state, approaching them from the perspective of knowledge asset management.

Keywords: social policy, information society, knowledge asset management, equal access

György Csepeli**Old and new social policies**

The benefits of the social sphere constituting the target of social policy could be even greater if, by the introduction and wide-scale application of new technologies, entirely new approaches to the problems of social policy and new ways of intervention became possible, by means of which desirable outcomes of social integration might actually become feasible. The author of the paper takes a standpoint for the timeliness and the necessity of such a new approach in social policy.

Keywords: new and traditional social policies, culture of solidarity, e-services, the state in the information age, digital divide, ICT

Gábor Dombi – Judit Faragó**Without (age) limits***New generations on the Internet*

When considering problems of senior citizens, we must set aside stereotype images like „Auntie’s little deer”, still alive in society. The elderly of today themselves are not willing to play the classical grandmother role either, since in the legendary 60s, in the beat era, those retiring now were in their twenties, and now, instead of serving only their grandchildren according to obsolete petty bourgeois idylls, want to live their own lives, travelling, holidaying, doing sports, having fun, shopping, and even working, while often longing for getting out of the restraints imposed

upon them by financial difficulties. The paper gives an account of the factors determining their disadvantageous and underprivileged situation, which also hinder their integration in the information society. The authors draw attention to some good Hungarian and European initiatives and outline necessary steps to be taken by both government and society in this field.

Keywords: social issues of the elderly, e-Inclusion, underprivileged groups, digital divide, „Inforum”, Grandparents-grandchildren competition in informatics

Sándor Ferge

Community models for equal opportunities

The paper analyzes the role and the impact of ICT on recent changes in society and in the economy. The author points out that one of the most important phenomena is immaterialization, that is, turning traditionally material products and services into „information products” or „knowledge products”. According to the author’s argument, this process is increasingly contradicting the relations of production prevailing today. The basically discriminating market model effectively restrains the utilization of goods which are, theoretically, *non-additive*. Community-based access to new products and services appearing in nearly all fields of education, culture, health, and private life, and the production of these services and products in communal forms offer solutions to the problems of many people, actually ensuring equal opportunities. The paper justifies that this is not a Utopian dream but actual reality, by presenting an awakening story about the availability of a once-popular film-strip (and other versions) of „The Prince and the Pauper” in electronic and other formats.

Keywords: community model, immaterialization, digital products, knowledge products, open projects, free software, Copyleft

Bence Kollányi – Levente Székely

Deprived social groups in the information society

This article is the extended version of a paper presented in November 2005 at the conference „Information Society Days” in Budapest. The authors analysed the media consumption and the attitudes toward the Internet of three underprivileged social groups – senior citizens, those belonging to the Roma minority, and those living in small settlements, using data gained in the frames of the *World Internet Project*. Based on the results of their analysis, they argue that for assisting deprived social groups in their catching up, precisely targeted specific development and affirmation programs are needed in the field of ICT.

Keywords: World Internet Project, information society, digital divide, underprivileged social groups, Romani, the elderly, small rural settlements, media consumption, Internet use.

Szilárd Molnár

Communal spaces, weak bonds, Internet penetration

In the past years Internet penetration has been developing in a rather ambivalent way in Hungary. While the number of broadband users is rapidly growing, the proportion of users among those living in smaller settlements is hardly increasing at all. According to the hypothesis of the author of this paper, weak bonds play a decisive role in the diffusion of the Internet and personal

computers. In forming and maintaining these bonds, communal spaces like public libraries, rural post offices, community centres, and tele-cottages which provide access to ICT equipment, play a key-role. Since these communal spaces in underprivileged and marginalized small settlements are, paradoxically, the first to fall victim to cut-backs, it can be argued exactly because of the containment of these weak bonds that the diffusion of ICT, including Internet penetration, is greatly hindered by the poor bondedness of Hungarian society.

Keywords: social capital, weak bonds, communal access, tele-cottage

Dániel Molnár

Information technologies in higher education of social workers

The paper gives an overview on the situation (in terms of ICT equipment) of courses dealing with information technology in the curricula for training social workers. The author summarizes the results of a survey done among faculty who teach ICT courses for would-be social workers. The survey was focussed on the following questions: how do faculty members assess their students' knowledge in information technology; what type of courses are included in the curricula; how the technologies dealt with in the courses suit expectations; what is the provision of software and hardware (including infrastructure) like in the institutions; to what extent are requirements and course materials made available online.

Keywords: social workers, information technology, software and hardware provision, infrastructure, online appearance

Márta Pankucsi

Minorities, cohesion, and the information society

The shift from the industrial society to a knowledge based information society is restructuring the system of social inequalities, giving opportunities for improving the situation of deprived social groups, strengthening social cohesion in this process. By restructuring the economy, people's social life is also being rearranged, and new resources come to the foreground. Knowledge as cultural capital and networks of personal contacts as social capital gain importance equal to that of material capital. The author of the paper explores the possibilities of ICT in the fields of knowledge improving competitiveness and co-operation based on trust indispensable for economic success. Presenting several resultful examples, she argues that one of the keys to preserve cohesion is the inclusion of deprived areas and underprivileged social groups in the information society by improving their motivation and opportunities for access.

Keywords: social cohesion, underprivileged groups, trust, competitiveness, information society

Ferenc Hohl

Correlations between pricing practices and geographical location of „tele-cottages”

Tele-cottages in Hungary have a history of more than ten years. The paper analyzes the correlations between the pricing practices and the geographical location of „tele-cottages”. According to the results, pricing is a question of secondary importance in the life of „tele-

cottages”, independent of any other factors. This means that they have no deliberate and co-ordinated pricing policy, they determine their prices rather incidentally. They do so because their income originating from their services is low, covering only a third or a half of their operating costs. Funds and sponsors are much more important for them. They are non-profit institutions, so they cannot seek profit. When evaluating their performance in terms of the economy of their operation, the role fulfilled by them in the life of the local community must also be taken into consideration.

Keywords: tele-cottage, rural development, sustainability, economical operation

Eliza Eranus – György Lengyel – Viktória Siklós **The Cserénfa experiment – after two years’ time**

In the winter of 2003–2004 the authors of the paper launched an experiment to explore the impact of the diffusion of ICT in a small Hungarian village, Cserénfa. They installed computers and Internet access in the homes of selected local families to study the advantages (and possible draw-backs) of information technology services offered on a personal network basis and compare them to institutionalized services. As a „tele-cottage” had been established in the village in order to offer Internet access for the local community, they compared its effectiveness to that of private access. Based on indicators of general well-being, they also investigated indirect social impacts of both ways of ICT diffusion on the living conditions and general ways of life in the community. In October 2005 they returned to the village and surveyed, by means of interviews, how their subjects’ life and their opinion on the Internet had changed in the meantime.

Keywords: Internet, underprivileged settlements, social impact of ICT, digital divide, community informatics, tele-cottage

Eszter Várhelyi **Creating equal opportunities in public libraries**

In 2003, the „European Year of Disabled People”, public libraries joined the movement for creating equal opportunities for everyone. One of their main objective is to provide every group of disabled people with information in such formats which are accessible for them, too. These public institutions, with the co-operation of concerned groups in the frames of partnerships, take advantage of technical innovation in their everyday work. Libraries have introduced several new services for disabled people, helping them with special devices and documents in their autonomous self-education. The paper expounds on these new opportunities, mentioning external services and special courses for further training of librarians, too. The author points out that not all libraries have proper obstruction-free environment or appropriate special equipment and documents made available in alternative format. She summarizes the results and lessons of a survey done by means of questionnaires on how the libraries were furnished with these facilities in 2005, pointing to desirable lines of further development.

Keywords: intellectual access, public information service, disabled people, public libraries, Braille documents, opportunity creation

Róbert Pintér**Civil organizations in the information society
for the information society**

In the spring of 2005 the research team of INFONIA Foundation conducted research on the ongoing transition of the civil sector, with the comprehensive title „Civil Organizations in the Information Society for the Information Society”. A four-phase series of empirical investigations within the frames of the research project has resulted in outlining a general picture of the readiness of the Hungarian civil sector (interpreted in the broader sense) to utilize information and communication technologies, while fully documenting the genesis and the present-day activities of a „cutting edge” group of organizations, which plays a leading role in various projects aiming at the development of the information society. This paper gives an account of the most important results and „lessons” gained during the inquiries.

Keywords: civil organizations in the information society, shift to an information society, civic homepages, Wilson's „quad”

REVIEW**„Information Society Days 2005”**

Conference program

„A kedves Olvasó folyóiratunk speciális számát tartja a kezében, amely egy konferencia [válogatott] előadásainak anyagát tartalmazza írásos formában. Minden cikk olyan kérdéseket vet fel, amelyek a mai Magyarországon a civil és a szociális informatika témakörében meghatározóak, megválaszolásuk fontos feladata a területen dolgozó intézményeknek és szakembereknek. Ennek megfelelően egyfajta körképnek és egyszersmind korképnek is felfogható ez a lapszám: azt mutatja meg, hogy a szociális szektor és az információs társadalom közös metszetében 2005 végén mi foglalkoztatta a kutatókat és az ágazati szakértőket.”

(Pintér Róbert)

„A szociálpolitikai piac több mint metafora. A kifejezés azt jelenti, hogy a szociálpolitikai beavatkozásokra szánt százmilliárdos nagyságrendű összegek elköltése nemcsak kiadást, hanem közvetve és közvetlenül jelentkező hasznot is jelent. Ez a szemlélet a jelenlegi kiadáscentrikus szociálpolitikával szemben egy jóval hatékonyabb, és így ugyanabból a költségkeretből jóval több rászorulón segítő szociálpolitika lehetőségével kecsegtet.”

(Csepeli György)

„A digitális szakadék egyik legérzékenyebb csoportja az időseké. Az időskori aktív életvitel megőrzése, a helyi közösségekben való aktív szerepvállalás, a társadalom vérkeringésében való részvétel egyre fontosabbá váló feltétele lesz a modern információs és kommunikációs technológiák ismerete és használata. Nemcsak a társas kapcsolatok, a fogyasztás és az ismeretszerzés egyre növekvő része bonyolódik le az interneten keresztül, hanem az egészségügyi és szociális szolgáltatások igénybevétele terén is egyre növekvő lehetőségeket kínál a digitális technológia. Egy digitálisan kettészakadó társadalomban a lemaradók képtelenek lesznek a többséggel és a demokratikus intézményekkel való párbeszédre, és nem fognak tudni hozzájutni az új gyógyászati segédeszközök alkalmazásához sem.”

(Dombi Gábor)

„...az információs társadalom »gyermekei«, amikor majd a »Koldus és királyfi« történetéről lesz szó, vajon kizárólag Miki egérre, Barbie-ra, esetleg Gábor Évára asszociálnak-e, vagy ismerni fogják Mark Twain eredeti művét is? A kutatás során valódi közös jószágként működő nyilvános archívumokat, könyvtárakat találtam.

Magyarországon talán a legismertebb a Széchényi Könyvtár által üzemeltetett Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK, <http://mek.oszk.hu/00500/00530>). Természetesen (vagy szerencsére?) ebben megtalálható a mű elektronikus formában, és Jékely Zoltán fordításában online elolvasható HTML, Word, RTF vagy PDF formátumban, akár le is tölthető ezekben a változatokban, sőt, a könyvtár egyik speciális szolgáltatásaként a szöveget a számítógép fel is olvassa.”

(Ferge Sándor)

Ára: 800 Ft